
Vladimír Rábik

Kapitoly z dejín osídlenia Slovenska

v stredoveku I.

Nemecké osídlenie 1.

(Východné Slovensko)

fftu

Vysokoškolská učebnica
Trnava 2012

Recenzenti:

Prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc.

Doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.

Doc. Miloš Marek, PhD.

Obsah

Úvod	5
I Prehľad doterajšieho výskumu problematiky nemeckého osídlenia Slovenska v stredoveku	7
II Legislatívne podmienky sťahovania obyvateľstva	18
III Charakter sťahovania obyvateľstva na východnom Slovensku ..	26
IV Nemecké osídlenie slovenskej časti Abovskej župy v stredoveku	39
V Nemecké osídlenie na území Šarišskej župy v stredoveku	48
VI Nemecké osídlenie slovenskej časti Zemplínskej župy v stredoveku	60
VII Nemecké osídlenie slovenskej časti Užskej župy v stredoveku ..	65
VIII Pramene nemeckého osídlenia východného Slovenska	72
IX Odporúčaná literatúra	81

fftu

© Doc. PhDr. Vladimír Rábik, PhD., 2012

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012

ISBN 978-80-8082-555-3

Úvod

Výskum nemeckého osídlenia v podmienkach európskeho demografického pohybu, ktorý zasiahol predovšetkým severné a východné časti nášho kontinentu už od 12. storočia a vyvrcholil okolo polovice 14. storočia, priťahoval pozornosť historikov pomerne intenzívne už od 19. storočia. Išlo o dôležitú tému, pretože spolu s týmto spôsobom osídlenia sa prenášali nové prvky kultúrnej formácie v oblastiach poľnohospodárskeho, ale aj spoločensko-právneho života obyvateľstva. V minulosti však dostal výskum témy nemeckého osídlenia aj politickú konotáciu a stal sa jedným z nástrojov na presadzovanie myšlienky o rozširovaní vyššieho kultúrneho štandardu pre obyvateľstvo vo východnej časti Európy Nemcami ako aj o utváraní nového životného priestoru pre „nemectvo“ (Deutschtum). Osobitne sa pritom zdôrazňoval najmä kvantitatívny dosah na demografiu regiónov, čo ale neskorší podrobnejší výskum dokázal výraznejšie korigovať. Dnes už aj na základe sústrednejšieho štúdia sídliskového prieniku nemeckého obyvateľstva, sociálno-právnych foriem a ich aplikácie do domáceho prostredia, vieme pomerne presne kvantifikovať podiel tohto fenoménu na utváranie stredovekej štruktúry na našom území. Z týchto výsledkov je pritom zrejmé, že staršie predstavy o zaľudňovaní údajne neosídlených území nemeckým obyvateľstvom sú tak trochu prežitkom romantickej predstavy o význame tohto fenoménu z 19. storočia. Supremácia nemeckého elementu sa však predsa len prejavila zásadnejším spôsobom pri utváraní sociálno-právneho prostredia, kde sa viaceré právne normy spoločenského života uplatnili, pretože pre domáce obyvateľstvo sa ukazovali ako výhodnejší regulačný systém ako staré právne formy, ktoré už nezodpovedali novým podmienkami, súvisiacim s nárastom obyvateľstva a zmeny v ekonomickej a spoločenskej oblasti. Išlo predovšetkým o spôsob kultivácie a užívania pôdneho fondu (nový spôsob hospodárskeho využívania polností), súvisiaci so snahou o jeho lepšie majetkové využitie, ale formovanie sa meštianskeho stavu od druhej polovice 13. storočia.

Predovšetkým v týchto oblastiach sa nemecký vplyv uplatňoval najviac, no bez toho, aby výraznejšie zasiahol do etnickej skladby pôvodného, domáceho obyvateľstva.

Predložená vysokoškolská učebnica predstavuje fenomén nemeckého osídlenia na základe výsledkov jeho podrobného štúdia na mezoregionálnej úrovni, pretože sa ukazuje, že išlo významný moment v dejinách osídlenia na našom území. Vysokoškolskí študenti tak sa tak môžu bližšie a podrobnejšie oboznámiť s jeho dôsledkami a významom a prehĺbiť si tak svoje vedomosti o celkovom charaktere osídlenia nášho územia. Prvý diel učebnice sa skladá z dvoch častí – v prvých kapitolách sa totiž problematika predstavuje na základe širšieho predstavenia témy s platnosťou pre celé naše územie. Tak sa vysokoškolský študent môže oboznámiť s výsledkami o doterajšom bádani a a jeho hodnotení a legislatívnych podmienkach, ktoré umožňovali migračný pohyb obyvateľstva, ako základného demografického zázemia celého fenoménu. Druhú časť učebnice už predstavujú kapitoly, ktoré podrobnejšie popisujú akým spôsobom sa nemecké osídlenie prejavilo v konkrétnych regionálnych podmienkach na území tých stredovekých žúp (ich slovenských častí), ktoré dnes geograficky tvoria región východného Slovenska. Ten totiž v stredoveku predstavoval osobitnú organizačnú zložku nášho územia minimálne po stránke cirkevno-správnej organizácie, keď patril do Jágorského biskupstva. Pre nemecké osídlenie to bol dôležitý moment, pretože v cirkevnej oblasti sa usiloval o osobitné prejavy. Špecifickým napokon bolo územie východného Slovenska aj z dôvodu intenzívneho osídľovacieho hnutia, pri ktorom sa uplatnila nielen forma nemeckého osídlenia, ale aj ďalšie sociálno-právne formy osídlenia, ktoré už mali – na rozdiel od nemeckého osídlenia – výraznejší etnický dopad na formovanie národnostného obrazu územia. Bolo to najmä tzv. valašské osídlenie, ktoré sa pre vlastnú adaptáciu v prostredí a pri sídliskom prieniku inšpirovalo do veľkej miery práve právnymi normami nemeckého osídľovania. Práve v oblasti formovania sociálno-právneho prostredia na našom území tak možno vidieť najväčší význam fenoménu nemeckého osídlenia.

I. Prehľad doterajšieho výskumu problematiky nemeckého osídlenia Slovenska v stredoveku

Územie Slovenska v stredoveku až do najnovších čias nebolo po stránke etnického zloženia homogénne. Z rozmanitých etnických skupín, ktoré sa v Uhorskom kráľovstve (a na Slovensku) usídlili medzi domácim obyvateľstvom už od jeho počiatkov, najvýraznejšie do sociálnej, hospodárskej i sídlíštnej situácie zasiahli nemecké etnické spoločenstvá, ktorých zvyšky sa zachovali až do 20. storočia. Uvedený vývoj viedol k tomu, že už v 13. a 14. storočí sa na území dnešného Slovenska utvorili tri špecifické väčšie sídlíštné oblasti kompaktnejšie obývané nemeckým obyvateľstvom, ktoré predstavovali predovšetkým Bratislava s okolím, nitriansko – pravnianska oblasť s niekoľkými obcami v Hornom Turci (tzv. *Hauerland*) a napokon Spiš. V týchto oblastiach sa zvyšky nemeckého obyvateľstva uchovali až do 20. storočia. Problematika prítomnosti a vzájomných interakcií s nemeckým obyvateľstvom v minulosti sa tak často dostávala do pozornosti výskumu historiografie.

Treba však zdôrazniť, že celá problematika nemeckého osídlenia pri jeho výskume je zložitým komplexom otázok vyplývajúcich z chronologického, geografického, ale i vecného hľadiska, v dôsledku čoho našla veľkú odozvu aj v ponímaní historického vývoja na Slovensku, a to najmä pri dejinách osídlenia, kde sa chápe ako osobitý a špecifický jav.

Ak by sme mali chronologicky rozčleniť doterajšiu literatúru o problematike nemeckého osídlenia územia dnešného Slovenska v stredoveku, potom za výrazné medzníky vo výskume treba pokladať najmä roky 1907, kedy vyšlo dielo R. F. Kaindla, o ktorom ešte bude reč nižšie a potom hlavne rok 1945, keď sa v dôsledku skončenia svetového vojenského konfliktu aj problematika tzv. nemectva (*Das Deutschtum*) vo všetkých aspektoch začala vnímať skôr negativisticky, čo výrazne poznačilo najmä našu historiografiu. Napokon posledný významný medzník v prístupe k uvedenej problematike predstavoval až rok 1989, keď sa už mohla problematika nemeckého osídlenia Slovenska v minulosti skúmať bez ideologického zaťaženia.

Z obsahového hľadiska sa v minulosti záujem o štúdium nemeckého osídlenia Slovenska zväčša sústredil najmä na už spomenuté kompaktnější ponemčené oblasti, pričom vlastný výskum sa zamerával hlavne na dva aspekty – jazykovednohistorický, skúmajúci jazykové relikty nárečových foriem nemeckých etnických skupín a potom aspekt vlastnej historickej rekonštrukcie pôvodného rozsahu nemeckých sídlisk. Osobitnú a špecifickú skupinu predstavujú aj práce právno-historické (najmä skúmajúce vývoj mestského práva) a práce o baníctve. Vznikla tak bohatá, no rôznorodá literatúra, ktorá sa venovala aj iným oblastiam dnešného Slovenska, osídleným v minulosti nemeckým obyvateľstvom.

Svojimi výsledkami je z tohto obdobia významný predovšetkým prvý aspekt, teda jazykovedno - historické výskumy nemeckých nárečí na území dnešného Slovenska v minulosti, ktoré pomohli podrobne rozpoznať pôvod a kultúrno – jazykové paralely nemeckého obyvateľstva na našom území v minulosti. Z významnejších bádateľov v tejto oblasti treba osobitne spomenúť najmä F. J. Beraneka, H. Weinelta a J. Haniku.

Treba zdôrazniť, že samotný výskum problematiky nemeckého osídlenia v stredoveku už vo svojich výskumoch nebol natolko úspešný, i keď práce publikované v tomto období sú veľmi početné a pôsobia uceleným a dôsledným dojmom. V prevažnej miere totiž išlo väčšinou len o nemeckých a čiastočne aj maďarských bádateľov, pričom až do polovice 40. rokov 20. storočia boli mnohí vedení tendenčnou motiváciou a pod vplyvom rozličných dobových ideí. Základnou prácou, z ktorej vychádzali takmer všetky ďalšie výskumy bolo pritom dvojzväzkové dielo R. F. Kaindla ešte z roku 1907, v ktorom si autor dal za úlohu pozbierať všetky dovtedajšie údaje o nemeckých sídliskách v Uhorsku. Práca sa stala významným medzníkom v ďalšom výskume, no aj v negatívnom zmysle, pretože položila základ pre tradovanie mnohých chybných a nepodložiteľných teórií, dodnes pertraktovaných časťou literatúry. Na druhej strane podnietila dôsledný výskum topografie etnicky nemeckých sídlisk (či sídlisk s prítomnosťou nemeckého popri domácom obyvateľstve, čo však literatúra v tomto období rozlišovala len výnimočne).

Celkovo jestvujúca literatúra z tohto obdobia (až do polovice 20. storočia) je veľmi početná. Nebolo by však účelné podrobne sa venovať jej analýze, pretože ju charakterizuje spoločná črta prevládajúceho (až absolútneho) vplyvu nemeckého osídlenia na celkový historický vývoj Uhorska a východnej Európy vôbec, na čo sa už dostatočne poukázalo. Treba však

upozorniť, že nekritické výsledky týchto teórií našli čiastočné uplatnenie aj medzi vtedajšími slovenskými a českými historikmi. Ako príklad môže poslúžiť známe dielo Václava Chaloupeckého *Staré Slovensko* z roku 1923, v ktorom bolo územie dnešného Slovenska charakterizované ako jedna z tých európskych krajín, ktoré stredoveká nemecká kolonizácia a germanizácia významne zasiahla a zmenila tak celý jeho charakter. Autor pritom iba reprodukoval a aplikoval na slovenské pomery už dlhšiu dobu sa formujúce názory nemeckej historickej obce o neosídlenosti, prípadne len o veľmi riedkom osídlení rozsiahlych oblastí strednej a východnej Európy a o rozhodujúcom prínose nemeckého etnického živlu pre ich hospodársky, kultúrny a spoločensko-právny vývoj. Tieto názory a ich ďalší vývoj nenašli v krajinách stredo-východnej Európy priaznivú odozvu a podobne tak boli podrobené veľkej kritike aj vo vzťahu k dnešnému Slovensku. Následný rozvoj archeológie s uplatnením nových metodologických postupov vo výskume národnostného vývoja v staršom období viedol k ich zásadnému odmietnutiu, predsa však celkový náhľad na rozsah, úlohu a vlastné postavenie nemeckého etnika na Slovensku v stredoveku sa zo strany slovenských historikov podrobne neskúmal. Možno tak len konštatovať, že problematika nemeckého osídlenia Slovenska v stredoveku, ale i v novšom období, vôbec nepatrila medzi exponované témy slovenskej historiografie, a ako sa už uviedlo, boli skôr tendencie vnímať ju "negatívisticky". To sa napr. prejavilo aj vo významnom zborníku príspevkov stredoeurópskych historikov z roku 1974 z podujatia venovanom Nemeckému osídlení východných oblastí v stredoveku ako problému európskych dejín, v ktorom problematiku nemeckého osídlenia Uhorska v stredoveku prezentovali len maďarský historici E. Fügedi a A. Kubinyi a tiež aj H. Helbig.

Územie Slovenska sa tak z pohľadu európskych bádateľov v uvedenej problematike dostalo z centra pozornosti, hoci výsledky štúdia pramennej bázy v slovenských archívoch predstavuje významný prínos k pochopeniu celého procesu nemeckého osídlenia v stredoeurópskom kontexte.

Z publikovaných výskumov slovenských historikov pochádza ešte z roku 1945 len štúdia od D. Lehotskej o nemeckom osídlení Turčianskej župy v stredoveku, ktorá sa na dlhé desaťročia stala jedinou ucelenou prácou slovenskej historiografie v uvedenej problematike.

Po roku 1945 sa národnostnou problematikou na Slovensku v stredoveku intenzívne zaoberali predovšetkým B. Varsík a P. Ratkoš, i keď svoje

výskumy zamerali najmä na otázku slovenskej národnosti. Predsa však nezriedka museli riešiť i samotnú problematiku nemeckého osídlenia a vzájomných národnostných interakcií, pretože nemecké obyvateľstvo sa často usídľovalo v tesnom susedstve pôvodných starších (najmä slovenských) sídlisk. U Branislava Varsika jeho výskum vyústil i do osobitnej štúdie o nemeckom osídlení Bratislavskej župy v stredoveku.

Národnostná problematika miest na Slovensku sa v roku 1984 stala predmetom osobitného sympózia, organizovaného Sekciou pre dejiny miest Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied. Z podujatia vyšiel aj veľmi hodnotný zborník, v ňom však nie je špecializovaný príspevok venovaný nemeckému osídleniu, hoci najmä vo vzťahu k formujúcim sa stredovekým mestám na Slovensku išlo o závažnú tému, i keď viaceri autorov sa z rôznych aspektov dotýka tejto otázky.

Osobitne významné však sú jazykovedno-právno-historické výskumy finskeho germanistu I. T. Piirainena, ktorý systematickým výskum nemeckých stredovekých právnych pamiatok zo Slovenska výrazne prehĺbil staršie jazykovedné i právno-historické poznatky o ich pôvodovej príslušnosti. Jeho práce sú o to cennejšie, že okrem vlastnej analýzy stredovekých právnych pamiatok sa usiluje i o ich moderné kritické vydanie, čím sa sprístupňuje pre ďalší výskum. Celkovo tak Piirainenove práce so vzťahom k Slovensku už v súčasnosti predstavuje niekoľko desiatok monografií a štúdií.

Z pohľadu vývoja osídlenia bolo najnovšie spracované aj nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku. Osobitnú skupinu predstavuje tzv. spišská historiografia, v ktorej otázka nemeckého obyvateľstva na Spiši a jeho minulosť patrila vždy medzi ústredné témy, no rozvíjala sa najmä po roku 1989. Získané poznatky síce ešte nedovoľujú vytvárať presnejšie závery o celkovom rozsahu nemeckého osídlenia Slovenska v stredoveku, no mnohé už naznačujú.

Ako načrtnutý prehľad doterajších publikovaných výsledkov výskumu dokumentuje, celá problematika je u nás vo výskume ešte len na začiatku, pričom perspektívne sa musí zamerať najmä na komplexné podchytenie základných aspektov uvedenej problematiky, aby bolo zreteľnejšie vidieť, v akej miere sa uvedený jav zúčastnil na stváraní celkového obrazu slovenských dejín. Ako napokon celý historický vývoj, aj problematiku nemeckého osídlenia možno vnímať z troch základných hľadísk, ktoré sa vzájomne v konkrétnosti prelínajú, a to sídlištného, sociálno-právneho

a hospodárskeho. Len po zodpovedaní otázok, plynúcich z týchto hľadísk, možno zodpovedne pristupovať aj ku kvantitatívnemu hodnoteniu rozsahu nemeckého osídlenia či už v celoslovenskom meradle alebo užšieho mezoregiónu.

Ako už bolo povedané, celý proces nemeckého osídlenia Slovenska (Uhorska) bol v svojom rozsahu a dôsledkoch zložitý historický jav, pričom treba tiež zdôrazniť, že bol súčasťou spoločného európskeho demografického a hospodárskeho procesu, v ktorom západoeurópske obyvateľstvo sa sťahovalo na východ kontinentu. Dôsledkom zapojenia Uhorska do tohto celoeurópskeho národnostného pohybu bolo podľa E. Fügediho výrazné urýchlenie jeho europeizácie. Z celouhorskeho pohľadu tak išlo nepochybne o progresívny jav vo vývoji krajiny.

Je pozoruhodné, že vzhľadom na rozsah prítomnosti nemeckého etnika a jeho správnu organizáciu vôbec nemožno hovoriť o trvalejšej a silnej miere vplyvu na politický život krajiny, hoci výraznou mierou ovplyvnilo sociálno-právne prostredie uhorskej society a tak Nemcov ako držiteľov kráľovských, krajinských alebo i cirkevných úradov, možno nájsť v stredoveku len zriedkavo. Tento stav pritom vyplýval z veľmi skoro vykrýštalizovaného uhorského zákonodarstva, kodifikovaného už v zlatej bule Ondreja II. z roku 1222, ktorá cudzincom v Uhorsku kládla prekážky pri nadobúdaní majetkov a krajinských hodností. Predsa však treba pokladať za nepochybné, že v procese budovania Uhorska ako štátoprávnej inštitúcie boli aj nemecké etnické spoločenstvá a nemecké etnikum aktívnym a účastným štátotvorným elementom.

Z chronologického hľadiska možno pozorovať príchod niekoľkých vln nemeckého obyvateľstva do Uhorska (na Slovensko), no je potrebné zdôrazniť, že z pohľadu jeho národnostného postavenia v krajine to nezohrávalo žiadnu podstatnú úlohu, dôležitejšie bolo, či prichádzajúci Nemci patrili alebo sa zaradili k privilegovanému a uzavretému spoločenstvu, akými bolo napr. sedmohradskí a spišskí Sasi a desať dedín uhorskej kráľovnej na strednom toku Hornádu, tvoriacich tzv. Vižol'skú župu, ktorá však ešte do konca 13. storočia zanikla. Práve takéto výsadné spoločenstvá mohli úspešnejšie udržať svoju samosprávnú osobitosť. Zaiste nie je náhoda, že už v nasledujúcom období ani nenachádzame žiadne správy o prítomnosti Nemcov v dedinách bývalého Vižol'ského komitátu.

Pozoruhodný je však aj iný aspekt týchto nemeckých samosprávnych spoločenstiev. Je totiž nápadné, že uhorské pramene rozlišujú pri pojmo-

ako sú *Teutonici* a *Saxones*, ktorými sa predovšetkým označovali nemecké etnické skupiny v Uhorsku (hoci ich etnická rozmanitosť bola väčšia). Ďalší výskum by sa mal sústrediť na otázku, do akej miery sú oba pojmy etnonymické, pretože mnohé stredoveké údaje naznačujú, že najmä v najstaršom období bol napríklad termín *Teutonicus* viac prekrytý významom, ktorý vyplýval zo sociálno-právnej príslušnosti k (*ad Teutonicos*). Tento aspekt možno badať už v najstaršej vrstve prenikania nemeckého elementu do spoločenskej štruktúry včasného Uhorska, preto ak sa v kronikách hovorí o právnom alebo spoločenskom postavení príslušníkov nemeckého národa často sú títo označení len všeobecne ako Nemci, ak však kronikár už konkrétnejšie rozpráva o ich etnicite, vyjadruje sa diferencovane podľa príslušnosti k jednotlivých nemeckým kmeňovým spoločenstvám ako o Sasoch, Durínčanoch, Míšíňanoch, Rýnčanoch, Šváboch atď. Zdá sa teda, že etnonymický význam slova *Teutonicus* prevláda až od 14., no najmä 15. storočia, keď zase na úkor tohto termínu ustupuje etnonymická rozmanitosť nemeckých kmeňových spoločenstiev v Uhorsku, známa zo starších prameňov.

Avšak ani prípad zdanlivo konkrétneho pojmu *Saxones* nie je jednoznačný. Za príklad môže poslúžiť spišská dedina Arnutovce, pôvodne so stredovekým názvom Malé Tomášovce, o ktorej máme bezpečný údaj z roku 1278, že jej obyvatelia žili „*pod slobodou Slovákov*“, išlo teda o slovenskú dedinu, no už v roku 1317 bola súčasťou spoločenstva spišských Sasov a pod ich označením vystupovala aj v neskorších prameňoch. Je nepochybné, že aj v tomto prípade mal výraz *Saxones* skôr sociálno-právny ako etnický význam.

Podobne tak aj najstaršie výsadné listiny pre komunity hostí z 13. storočia sa často odvolávajú len všeobecne na *ius Teutonicorum* / *mos Teutonicorum*, čo sa najmarkantnejšie prejavovalo najmä pri výsadač cirkevno-správneho charakteru, ktoré vo vzťahu k nemeckému obyvateľstvu v stredovekom Uhorsku bolo chápané ako natoľko osobité a špecifické, že sa pritom v privilegiálnych listinách často vôbec nepočítala potreba podrobnejšie ich rozpisovať a postačoval len poukaz na všeobecné *mos Teutonicorum*. Tieto výsady sa pritom dotýkali hlavne cirkevnej samosprávy so slobodnou voľbou farára a prejavovali sa aj v osobitnom spôsobe platby cirkevného desiatku.

Väčšie ťažkosti ako výskum kompaktných a uzavretých nemeckých spoločenstiev však prináša výskum rozptýlených nemeckých sídlisk.

Už od najstarších čias sa totiž nemecké obyvateľstvo usídl'ovalo aj mimo kompaktné spoločenstvá rozptýlene medzi sídliskami pôvodného obyvateľstva. Podľa všetkého sa zdá, že najstaršia vrstva takýchto sídlisk tiež vzniká výlučne na kráľovských majetkoch, pričom tieto dostávajú aj charakteristické etnonymické pomenovania *Németi* v úradnej maďarskej reči. Do konca 12. storočia dokladá E. Mályusz až 35 takýchto miestnych názvov v Uhorsku, no ich počet ešte stúpa aj v nasledujúcom 13 a 14. storočí, i keď už pôvodný etnonymický názov prešiel vlastným vývojom do podoby *Németfalva*. Takéto miestne názvy na Slovensku skúmal aj B. Varsik, no celý materiál ešte podrobnejšie nebol využitý. Treba pokladať za samozrejmé, že názvy tohto typu (ku ktorým treba počítať aj názvy s adjektívnym etnonymickým pomenovaním *Nemecký-*, *Nemecká-*) mohli v skutočnosti vzniknúť iba v inorečovom a inoetnickom prostredí, a nepriamo tak dokladajú aj existenciu staršej sídliskovej siete pôvodného obyvateľstva.

Tiež je potrebné zdôrazniť, že takéto miestne názvy predstavujú len menšiu časť celého topografického obrazu Nemcami osídlených rozptýlených sídlisk na Slovensku. V oveľa väčšej miere totiž nemecké obyvateľstvo využívalo sídlisknú a hospodársku exponovanosť starších sídliskových celkov, v susedstve ktorých si najčastejšie budovali vlastné sídlisko, poprípade sa aj priamo sociálne i sídliskne zapájalo do už vyvinutého (niekedy aj právne klasifikovaného) života pôvodnej dediny. Takým prípadom bol podľa všetkého napríklad Zvolen, o ktorom vieme, že jeho pôvodné obyvateľstvo domáceho (teda slovenského) pôvodu dostalo rozsiahle výsady od kráľa Bela IV. už v období pred tatárskym vpádom, no výsadná listina sa za tatárskeho plienenia zničila. Keď sa potom len krátko po roku 1241 prisťahovali do čiastočne zdecimovaného Zvolena aj nemeckí hostia, postarali sa v mene pôvodných obyvateľov v roku 1243 o renováciu týchto výsad, samozrejme pod podmienkou ich rozšírenia aj na seba. Podobná situácia bola aj v neďalekej Dobrej Nive a Babinej, no tu už bolo postavenie pôvodného obyvateľstva opačné ako vo Zvolene a jeho účasť na výsadač prisťahovaných nemeckých hostí bola už len podmienená. Inak výskum miery nemeckého osídlenia rozptýlených sídlisk je v najstaršom období veľmi problematický aj z toho dôvodu, že o prítomnosti nemeckého obyvateľstva sa často dozvedáme len na základe sledovania dlhšieho vývoja takýchto sídlisk, keď sa prejav etnických znakov stáva jednoznačnejším. Nemecké obyvateľstvo často získalo po príchode do Uhorského kráľovstva osobitý sociálno-právny štatút hostí (lat. *hospites*), ktorý im zaručoval

určitú mieru samosprávy a lepšie spoločenské postavenie v porovnaní s pôvodným obyvateľstvom. Bolo by však chybou metodického prístupu pokladať prítomnosť hostí v určitom sídlisku jednoznačne za dôkaz nemeckého obyvateľstva, i keď tieto prípady najmä na Slovensku prevažujú. Samotný výraz *hospites* sa totiž vôbec neviazal na príslušnosť k určitej etnicite, pretože medzi hosťami v Uhorsku nachádzame aj iné národnosti ako sú Valóni, Francúzi, ba aj Maďari a Slováci, ale vždy išlo výlučne o osobitý sociálno-právny status.

Doterajšie výsledky výskumu nemeckého osídlenia Slovenska zreteľne naznačujú, že počet novobudovaných sídlisk (etnicky) nemeckým obyvateľstvom bol v skutočnosti len veľmi malý a bez podstatnejšieho vplyvu na už jestvujúci stav pôvodného osídlenia. K tomu je však potrebné zdôrazniť, že vo výskume uvedenej problematiky treba dôsledne rozlišovať etnicky nemecké (či s prítomnosťou aj nemeckého obyvateľstva popri domácim) a sídliská budované podľa nemeckého práva, čo najmä staršia literatúra nebrala vôbec v úvahu a viedlo to k falošnému preceneniu predstáv o stave a rozsahu nemeckého osídlenia Slovenska. Bude dôležitou úlohou budúceho výskumu dôsledne zhodnotiť mieru ponemčenia jednotlivých sídlisk, aby sa tak získal reálny obraz o kvantitatívnej miere skúmaného javu.

Tým sme dospeli k ďalšiemu dôležitému aspektu skúmanej problematiky, na ktorú sa budúci výskum musí osobitne upriamiť, a tým je problematika osídľovania na nemeckom práve ako aj prechod starších pôvodných slovenských sídlisk na nemecký právny systém. O uvedenej problematike jestvuje bohatá literatúra, ktorá však málo zdôrazňuje, že podstatná váha v celom procese vzniku takýchto dedín spočívala na osadníkoch domáceho pôvodu. Je preto potrebné zdôrazniť, že vlastná účasť nemeckého etnika na budovaní mnohých nových dedín podľa právnych princípov tzv. nemeckého práva (*iure Teutonicali*) bola len veľmi malá a často spočívala len v osobe lokátora a neskoršieho dedičného richtára – šoltýsa. Je pozoruhodné, v najstaršej fáze (do konca 13. storočia) lokátorov a šoltýsov predstavovali prevažne príslušníci (domácej i cudzej) nobility, ktorí získavali úrady dedičných richtárov ako určitú formu donácie za preukázané služby. Výstižne to ilustruje prípad Podolínca, ktorého šoltýs Henrich bol zároveň rytierom (miles) sandomierskeho a krakovského kniežata. Podobne to bolo aj v prípade najstaršieho (podľa mena neznámeho) dedičného richtára Žiliny, ktorý bol zrejme tiež šľachticom v službách uhorského panovníka Ondreja III. Jeho potomkovia a dediči, ktorých poznáme od roku

1325 (Ján Petzold a jeho bratia Peter a Filip a ich potomkovia) sú v tejto pozícii už jednoznačne doložení. Podobne aj počiatky ďalších stredovekých slovenských miest sú spojené s účasťou šľachty zväčša nemeckého pôvodu (Banská Bystrica), no tento fenomén sa osobitne v slovenskej historiografii ešte neskúmal.

Treba tiež zdôrazniť, že pre nemeckých lokátorov a šoltýsov, neskôr už takmer výlučne pochádzajúcich z formujúcej sa vrstvy uhorského meštianstva pritom vôbec nebolo najdôležitejšie zakladanie a budovanie nových dedín, ale tým bolo zapojenie sa do výnosného spôsobu podnikania, ktoré si samozrejme vyžadovalo dostatočný kapitál a organizačné schopnosti. Najdôležitejší jav procesu, ktorým bolo rozšírenie a urýchlenie postupu osídlenia, tak bol pritom len vedľajší efekt, ktorý dokazuje, že táto forma podnikania nemeckého meštianstva bola na Slovensku v stredoveku obľúbená.

Inštitúcia dedičného richtárstva – šoltýstva sa v modifikovanej podobe dostala do Uhorska od konca 13., no najmä v 14. storočí dvoma hlavnými cestami – jedna viedla cez Sliezko na severozápadné Slovensko a druhá prostredníctvom Poľska na Spiš a východné Slovensko. Túto špecifickú stredovekú inštitúciu podrobne skúmal už v roku 1815 M. Schwartner, opierajúci sa zväčša o pramenný materiál publikovaný v spišskom a šarišskom diplomatári Karola Wagnera, pričom dospel k mnohým dodnes platným poznatkom. S výnimkou štúdií M. Jeršovej z roku 1937, A. Gáčovej z roku 1945 a E. Fügediho z roku 1953, P. Ratkoša z roku 1981 a s dôrazom na Spiš aj štúdie J. Beňka a A. Körmendy z prvej polovice 70. rokov, však k tejto problematike už nevznikli žiadne dôležité práce, hoci na potrebu podrobného a uceleného výskumu v tejto oblasti upozornil už v roku 1960 i P. Ratkoš. V roku 1995 maďarská medievistka A. Körmendy zhrnula svoje dlhoročné výskumy v monografii venovanej vlastnej teórii procesu doosídľovania Uhorska podľa princípov nemeckého práva, pričom tento skúmala v kontexte, presahujúcom regionálny charakter. Z pohľadu územia Slovenska okrem vlastnej teórie nemeckého osídlenia stručne načrtáva prejavy tohto procesu len v regióne Spiša, Liptova, Šariša a Gemera.

Pozoruhodné sú však aj výsledky výskumu L. Sokolovského, ktorý sledoval správu stredovekej dediny, jej vývoj a typológiu, pričom osobitne skúmal aj typ dediny vybudovanej podľa nemeckého práva. Svoje dlhoročné výskumy zhrnul v monografii z roku 2002.

Je však nápadné, že vzhľadom na pomerne veľký počet dedín na Slovensku v stredoveku, ktoré vznikli alebo len neskôr vo svojej správe prešli

na nemecké právo, poznáme len nepatrný počet tzv. šoltýskych listín. V Malopoľsku, kde v polovici 15. storočia jestvovalo asi 175 miest a mestčiek a celkovo asi 5000 dedín na nemeckom práve, je známych viac ako 500 takýchto dokumentov. Pre porovnanie A. Gáčová našla pre svoju analýzu inštitúcie dedičného richtárstva na Slovensku len 63 listinných jednotiek a len s o niečo väčším počtom pracovala aj A. Körmendy.

Inštitúcia dedičného richtárstva a osídľovanie podľa nemeckého práva však v celouhorskom meradle predstavovali nepochybne veľký zásah do celkovej štruktúry stredovekej uhorskej spoločnosti. Pre krajinu však malo veľmi priaznivý hospodársky efekt najmä to, že účasť na čiastočne modifikovanom nemeckom práve bola umožnená aj zložkám domáceho obyvateľstva, ktoré tvorilo podstatnú časť obyvateľstva dedín na nemeckom práve.

Ak napokon uvažujeme o hospodárskom význame nemeckého osídlenia Slovenska v stredoveku, je potrebné zdôrazniť tri základné oblasti, a to okrem už vyššie spomenutého efektu tvorby nových sídlisk a urýchlenia celého procesu osídlenia, ide najmä o oblasť banského podnikania, no predovšetkým vplyv nemeckého obyvateľstva na utváranie charakteru stredovekých miest ako stredísk remesiel a obchodu. V tejto oblasti sa azda vykonalo najviac, čo dokumentuje početná literatúra o problematike miest na Slovensku v stredoveku.

Ako je však vidno z pramenného materiálu, najstaršie výsady s formulovanými zásadami nemeckého práva z 13. storočia sa spočiatku neviazali na mestské sídliska, ale len na určité komunity organizovaného obyvateľstva, v prevažnej miere nemeckých hostí, ktorých spoločenstvo tak nadobudlo výsadný charakter. Vytvárali sa tak len predpoklady pre hospodársky a právny vývoj sídliska v mesto. Nie všade, kde panovník udelil takéto rozsiahle výsady však aj skutočne došlo k ďalšiemu vývoju smerom k mestskej aglomerácii, čoho výrečným príkladom sú napríklad mestecká Dobrá Niva a Babiná. Ďalší vývoj tak viedol k právnemu i sídlištnému kategorizovaniu takýchto sídlisk, ktoré inak mali pôvodne všetky približne rovnocenné právne i hospodárske predpoklady, vyplývajúce z udelených výsad.

Rovnako závažným momentom v problematike stredovekých miest je i skutočnosť, že pri podrobnejšom pohľade na ich stredovekú národnostnú štruktúru vôbec nemožno hovoriť o výlučne nemeckých mestách, i keď vplyv nemeckého obyvateľstva na správu väčšiny miest bol po celý stredovek prevažujúci. Naopak v mnohých prípadoch dochádza už veľmi

skoro (v 14. storočí) k oslabeniu a asimiláciám nemeckého elementu v mestách a na konci stredoveku je už len málo miest na Slovensku, kde nemecký živel ešte prevládal. Je treba zdôrazniť, že vzhľadom na viacnárrodnostné prevrstvenie miest na Slovensku nemožno v multietnickej interakcii doložiť problém národnostných sporov ako výlučný, pretože všade pri podrobnejšom pohľade išlo vždy najmä o snahu presadiť sa, prípadne uchovať si účasť na uzavretom právnom spoločenstve, ktoré disponovalo udelenými výsadami.

Napokon dôležitá je aj otázka kvantitatívneho rozmeru nemeckého osídlenia Slovenska v stredoveku, o čom si však na základe súčasného stavu výskumu vieme vytvoriť len približnú predstavu. Z pohľadu vlastnej etnickej účasti nemeckého obyvateľstva treba už aj na základe vyššie uvedeného odmietnuť predstavy starších bádateľov o jeho mnohopočetnom zastúpení, ktoré udávali až údaj pol milióna Nemcov na území Slovenska v stredoveku. Doteraz o jediný približný kvantitatívny odhad sa pokúša len syntéza dejín Slovenska z roku 1986, ktorá odhaduje že ani v čase vrcholu nemeckého osídlenia Slovenska v polovici 14. storočia počet Nemcov neprekročil počet 50 – 60 tisíc.

Ako ukazujú načrtnuté len niektoré aspekty nemeckého osídlenia Slovenska, ide o rozsiahlu problematiku, ktorej výskum, či už sa sústreďí na chronologické, geografické alebo vecné hľadisko, predstavuje v ďalšom výskume ešte vždy veľký komplex úloh. Ich úspešné riešenie si vyžaduje dôsledné prepracovanie metodológie výskumu, kde síce pramenný materiál predstavuje východisko, no nikdy ho nie je dostatok, aby mohol uspokojujúco odpovedať na všetky otázky, vyplývajúce z celého komplexu skúmania uvedenej problematiky.

II. Legislatívne podmienky sťahovania obyvateľstva

V očiach cudzincov zo západnej Európy bolo Uhorské kráľovstvo ešte aj na začiatku 14. storočia rozľahlou, no ľudoprázdnu krajinou. Zachovala sa nám správa bližšie neznámeho dominikánskeho mnícha z Francúzska z roku 1308, podľa ktorého bolo v celom kráľovstve len jedenásť miest, s výnimkou ďalších piatich na pobreží v Dalmácii, ktoré zodpovedali západoeurópskym predstavám a kritériám mestskosti. Anonymný dominikán ďalej poznamenal, že „sú ale v tomto kráľovstve mnohé mestečky, hrady či pevnosti a nespočetné dediny, predsa sa však zdá, že spomínané (Uhorské) kráľovstvo je pre svoju rozľahlosť celkom (ľudo)prázdne“. Populačný deficit v krajine si však plne uvedomovali aj uhorskí panovníci, ktorí sa s osobitnou intenzitou už od polovice 12. storočia - od čias vlády Gejzu II. - usilovali o hromadnejšie a cielené doosídľovanie riedko obývaných a strategicky dôležitých oblastí v krajine aj obyvateľstvom zo západnej Európy, čoho najvýznamnejším výsledkom bol príchod Flanderčanov do Sedmohradska a na Spiš. Pre toto obdobie bola charakteristická predovšetkým iniciatíva panovníka, no už z konca 12. a začiatku 13. storočia poznáme doklady aj na osídľovacie aktivity šľachty, i keď spočiatku prevažne cudzieho (nemeckého) pôvodu. Známy je prípad rytiera Narada, národnosťou Nemca, ktorý v čase vlády Bela III. prišiel z Rakúska so svojím vojskom na pomoc panovníkovi v bojoch proti Bulharom a Byzantčanom. Na žiadosť Bela III. sa však napokon rozhodol v Uhorsku usadiť, pričom priviedol so sebou viac ako tri tisíc Nemcov, ktorými doosídľil „veľkú pustú časť“ kráľovstva, za čo mu údajne panovník v roku 1193 daroval tri dediny v Abovskom komitáte. Keď v roku 1209 daroval Ondrej II. spišskému prepoštovi Adolfovi a jeho sestre rozsiahle majetky ležiace nad riekou Poprad, panovník donáciu spojil s výsadou, aby ľudia, ktorých prepošt na tento majetok odkiaľkoľvek privedie a usadí, podliehali len súdnej právomoci kráľa alebo palatína. Oproti predchádzajúcemu obdobiu tak uhorskí panovníci od 13. storočia čoraz viac delegujú úlohu doosídľovania krajiny aj na uhorskú nobilitu, čo

prirodzene súviselo i s postupným rozpadom kráľovského pozemkového fondu a úsilím šľachty meliorizovať získané majetky.

Pre príchod cudzincov do Uhorského kráľovstva a ich dôstojné a náležité zaopatrenie sa snažili uhorskí panovníci vytvárať už od jeho samotných počiatkov priaznivé podmienky, čo v priebehu 11. a 12. storočia viedlo k postupnému vyprofilovaniu osobitnej sociálno-právnej kategórie obyvateľstva označovanej ako hostia - *hospites*, ktorej organizáciu života vymedzoval vlastný súbor právnych zvyklostí - *ius hospitum*. Známa je v tomto zmysle aj doktrína, definovaná už v prvých desaťročiach 11. storočia v Knihe mravných ponaučení. Tá v príchode hostí do krajiny, „ktorí so sebou prinášajú rozličné jazyky a zvyklosti, rozličné náuky a zbrane“, videla akt povyšovania a posilňovania kráľovskej autority. Ako možno vidieť ešte aj v arengach výsadných kráľovských listín z 13. storočia, vydávaných pre lokality hostí, ani po dvesto rokoch táto doktrína nestratila nič zo svojej aktuálnosti, hoci sa mierne modifikovala, ako si na to ešte osobitne poukážeme.

Ius hospitum napriek veľkým disproporciám vo svojich konkrétnych aplikáciách malo predsa len určité spoločné znaky, pričom jedna z jeho najpodstatnejších zložiek bola spojená s postavením slobodného človeka a tým aj so slobodnou mobilitou hostov, čo bol spoločne s kategóriou slobodných ľudí hlavný legálny rámec pre migráciu obyvateľstva v krajine. Keďže však dopyt po obyvateľstve a pracovných silách prevyšoval možnosti zahraničnej imigrácie, hľadali sa nové populačné zdroje aj v domácom prostredí, a tak výhody práva hostov sa veľmi skoro rozšírili aj na príslušníkov domácich národov. S týmto javom sa najskôr stretávame v južnej časti Uhorského kráľovstva v Chorvátsku a Slavónsku. Už v roku 1211 povolil kráľ Ondrej II. slobodným ľuďom bez ohľadu na pôvod sťahovať sa na kláštorné majetky cistercijského opátstva Blahoslavenej Panny Marie v chorvátskom Topusko, aby tam žili podľa výsad hostov aj s možnosťou slobodne sa kedykoľvek a kamkoľvek odsťahovať. V roku 1231 komunitu hostov v podhradí chorvátskeho hradu Vukovar už tvorili Nemci, Sasi, Mađari i slovanské obyvateľstvo, ktorým spoločne udelil slavónsky vojvoda Koloman výsady i s právom ľubovoľne sa prisťahovať alebo odsťahovať bez akéhokoľvek obmedzenia. Vo výsadnej listine trnavských hostí z roku 1238 už nachádzame ustanovenie o voľnom sťahovaní ľudí ako vyhranené a ustálené právo, ktoré bolo podmienené už len slobodným spoločenským postavením jednotlivca bez ohľadu na pôvod, národnosť či už predtým priznaný hostovský

status. Postavenie slobodného človeka malo v období pred tatárskym vpádom viacero denominácií, no práve možnosť voľného sťahovania bola jeho najzákladnejším atribútom. Viazala sa však na splnenie istých podmienok voči pôvodnému zemepánovi, no po ich naplnení sa takýto jednotlivec stal voľným a slobodným človekom (*homo liber*) a po usadení sa na majetku iného zemepána mohol nadobudnúť postavenie hosta.

Uhorská šľachta sa však na druhej strane bránila sťahovaniu svojich poddaných a už v konfirmácii Zlatej buly z roku 1231 si od panovníka vymohla záväzok, že kráľ nebude nútiť (či pobádať) ľudí patriacich šľachte a cirkvi prechádzať do kráľovských služieb, čo treba interpretovať aj vo vzťahu k budovaniu hostovských sídlisk, ktoré v tomto čase boli prevažne na kráľovskej pôde. Niet teda pohýb o tom, že s ľudskými zdrojmi sa intenzívne hýbalo už pred tatárskym vpádom, a to sistým stupňom organizácie.

Napriek veľkému odporu šľachty bol však všeobecný dopyt po obyvateľstve oveľa väčší, a to najmä po tatárskom vpáde a už v druhej polovici 13. storočia sa preto otázkou sťahovania poddaných osobitne zaoberali aj krajinské snemy. Predsa však kodifikovanú zásadu slobodného sťahovania poddaných aj so svojím hnutelným majetkom s platnosťou na celé územie Uhorského kráľovstva poznáme až z trinásteho článku kompilačného dekrétu spísaného okolo roku 1300, v ktorom bola podmienená súhlasom zemepána a zaplatením zvyčajnej a spravodlivej pozemkovej dane (*terragium*). Jej výška i spôsob platby však bližšie nekonkretizuje. Špecifikuje ju ale výsadná listina ostrihomského arcibiskupa Štefana z roku 1246 pre komunitu hostov vo *Svätom Kríži* (dnes Žiar nad Hronom), ktorá slobodu ich sťahovania podmieňovala ešte aj platbou dvanástich denárov, pričom hostia tiež mohli voľne predať svoje domy a majetky zvyšným obyvateľom, nesmeli ich však zničiť či zobrať so sebou.

Zaujímavý je prípad turčianskych a liptovských populov, ktorí po tatárskom vpáde utiekali zo svojho teritória, čomu sa panovník v roku 1257 usiloval predísť udelením výsadnej listiny. Medzi udelenými výsadami tak bolo aj právo slobodného sťahovania, týkalo sa však iba presunov medzi kráľovskými majetkami v rámci Veľkej zvolenskej župy, pričom populi mali právo voľne predať svoje staveniská a (ako terágium) boli povinní zaplatiť dvanásť denárov svojmu richtárovi. Pozoruhodná je najmä adrešnosť platby terágia pri sťahovaní, ktorú vystahovalec platil svojmu pôvodnému richtárovi, a nie príslušnému županovi či inému kráľovskému úradníkovi. Túto prax treba predpokladať aj pri iných kráľovských majetkoch.

Výška pozemkovej dane pri odsťahovaní však závisela aj od geografickej polohy a blízkosti krajinských hraníc a tiež aj od cieľovej lokality, do ktorej sa dotýčný jednotlivec zamýšľal vystahovať, čo núti predpokladať aj istý mechanizmus kontroly. Tak napríklad v roku 1346 udelil kráľ Ľudovít I. nemeckým hostom usadeným pod hradom *Pajštún* aj výsadu slobodného sťahovania, pričom ak zostali v Uhorskom kráľovstve zaplatili iba obvyklé terágium dvanásť denárov, no ak sa vystahovali do Nemecka (Rakúska) platba už predstavovala až štyridsať denárov. V niektorých prípadoch však terágium mohlo predstavovať aj výplatu ďalších naturálne dávok. Ilustruje to prípad obyvateľov dedín patriacich pod správu hradu *Lendva* (Zalanská župa), ktorým v roku 1358 udelil palatín Mikuláš Kont výsady aj s právom slobodného sťahovania, a to po zaplatení zvyčajného terágia dvanástich denárov a tiež aj dvoch koláčov a jednom kurčati a okove ovsa.

Možnosť vyplatiť pozemkovú daň a získať súhlas k vystahovaniu však vo väčšine prípadov nemala celoročnú platnosť, ale zvyčajne sa viazala na pätnásťdňový termín, ktorý začal plynúť dňom výplaty dohodnutých povinností obyvateľov (finančných i naturálnych), pričom si tieto, prirodzene, záujemca o vystahovanie musel tiež splniť. Takto je možnosť slobodného sťahovania špecifikovaná vo výsadnej listine pre hostí z dedín *Bogát*, *Tepej*, *Kara*, *Szamárkút*, *Tard* a *Rád*, patriacich pannonhalskému opátstvu, ktorú v roku 1336 vydal opát Wilhelm. Pozoruhodným spôsobom bola pätnásťdňová lehota uplatnená pri majetkovej delbe Michaloviec medzi tamojších šľachticov v roku 1335, keď sa zároveň stanovilo, že ak by ktorýkoľvek z obyvateľov Michaloviec nebol spokojný so svojou príslušnosťou k určenému majetkovému podielu, môže sa do pätnástich dní od vykonania delby ľubovoľne odsťahovať do inej časti, prípadne kamkoľvek by chcel pod podmienkou, že zanechá svoje dom a staveniská na pôvodnom mieste a zaplatí zvyčajnú pozemkovú daň (*terragium*).

Ďalšou dôležitou podmienkou pre vystahovanie však bolo i získanie súhlasu, ktoré v privilegovaných lokalitách ako aj dedinách lokovaných na nemeckom práve vydával príslušný richtár, ako na to upozorňuje už spomenutá výsadná listina hostov z podhradia *Pajštúna* z roku 1346. Cieľom tohto opatrenia bolo zabezpečiť, aby sa neodšahoval taký jednotlivec, ktorý mal záväzky alebo dlhy voči iným obyvateľom či bol prípadne podozrivý z trestnej činnosti.

V neprivilegovaných (a najmä nekráľovských) sídliskách však udeľenie povolenia k vystahovaniu už patrilo k právam zemepána, no nemalo byť závislé od jeho svojvôle, ako na to upozorňujú časté kráľovské mandáty zo 14. a 15. storočia, ktoré šľachtu napomínali nebrániť poddaným vo vystahovaní ak spĺňajú všetky ostatné podmienky. Napriek tomu však udeľovanie povolení k vystahovaniu bolo pre uhorskú šľachtu často využívaným prostriedkom, ktorým sa snažila zamedzovať legálnemu vylučovaniu svojich majetkov, čo neraz viedlo i k násilným akciám a sporom. Napriek uvedenému však toto právo šľachty legalizovala už confirmácia Zlatej buly od Ľudovíta I. z roku 1351, ktorá zakazovala sťahovanie a násilné odvlečenie poddaných na kráľovské či šľachtické a cirkevné majetky bez súhlasu príslušného zemepána.

Možnosti sťahovania pre poddaných však regulovali svojimi výnosmi aj uhorskí panovníci, a to cieleným vydávaním mandátov pre konkrétne sídliskové a majetkové celky (často na žiadosť šľachty), ale aj vydávaním ediktov s celokrajinskou platnosťou. Z roku 1366 sú dokonca známe až dva edikty Ľudovíta I., ktoré si však svojím obsahom protirečia. Podľa prvého z nich, panovník povoľoval poddaným ľubovoľne sa sťahovať kamkoľvek chcú podľa svojej vôle, no podľa druhého ediktu z toho istého roku už zakázal po dobu troch rokov s platnosťou od sviatku sv. Juraja (24. apríla) prijímať poddaných na svoje majetky.

Najobsiahlejšiu a najkonkrétnejšiu úpravu podmienok sťahovania poddaných však obsahuje až dekrét Žigmunda Luxemburského z 3. augusta 1397, ktorým panovník reagoval na obštrukcie šľachty pri sťahovaní obyvateľstva. Podľa tohto nariadenia sa mešťania, hostia aj ostatné obyvateľstvo z kráľovských majetkov mohli po vyrovnaní všetkých záväzkov a zaplatení spravodlivého terágia slobodne sťahovať na majetky šľachty a cirkvi a naopak. Zemepánom sa stanovila povinnosť prevziať všetky poplatky a dávky od vystahovalca v lehote do jedného mesiaca, podobne aj pri platení pozemkovej dane bola potvrdená lehota pätnástich dní od určeného termínu, počas ktorých bol zemepán povinný prijať výplatu, no ak by odkladal prijatie poplatku, mohol uchádzať o vystahovanie slobodne a ľubovoľne odísť. Spresnili sa aj podmienky udelenia povolenia k odsťahovaniu pre poddaných, ktorí ak neboli obvinení zo žiadnych prečinov pred udelením povolenia, nesmeli byť obviňovaní ani po jeho získaní, čo sa často zneužívalo ako prostriedok k zamedzeniu vystahovania. Zákonným článkom LXVIII boli tieto zásady potvrdené aj na krajinskom sneme

v Temešvári v októbri toho istého roku s dodatkom, že ak by ktokoľvek napriek splneniu všetkých podmienok bránil poddaným (*homines ignobiles*) v odsťahovaní, vtedy zemepán, ku ktorému sa snažili poddaní prisťahovať získal právo za asistencie jedného zo slúžnych župy odvieť takýchto ľudí. Obsah ediktu Žigmunda Luxemburského z 3. augusta 1397 bol prevzatý aj do článku VI tzv. Menšieho dekrétu z 15. apríla 1405, no nemal sa už týkať obyvateľstva za riekou Drávou (teda v Chorvátsku), ktorému však boli potvrdené staré zvyklosti. Tieto dva Žigmundove dekréty sa stali základom pre ďalšiu legislatívnu úpravu problematiky sťahovania slobodného obyvateľstva v 15. storočí a s malými dodatkami, ktoré reagovali na aktuálne situácie, boli často potvrdzované. Ustanovenia oboch týchto nariadení tak boli prevzaté už do ďalšieho Žigmundovho dekrétu z 31. augusta 1405 (zák. čl. XIV a XV) a potvrdzovali ich aj dekréty z 20. januára 1407 (zák. čl. I-IV), 26. júla 1409 (zák. čl. I-IV) a potom aj zo 7. mája 1445 (zák. čl. XXII).

Problematika sťahovania obyvateľstva sa prejednávala aj na sneme v Bratislave začiatkom roku 1435, výsledkom ktorého bolo vydanie tzv. Väčšieho dekrétu kráľa Žigmunda. Článok VII tohto dekrétu sa opätovne zaoberal nechotou šľachty prepúšťať ľudí, ktorí sa po splnení všetkých podmienok chceli vystahovať a preto dával právomoc županovi a slúžnym pokutovať takýchto šľachticov sumou troch mariek a tiež i udeliť zadržávanému poddanému právo vystahovať sa. Pokutu tri marky však mal zaplatiť aj ten, kto násilne odvliekol poddaného iného šľachtica a tento pritom nežiadal o povolenie k vystahovaniu, prípadne ho neobdržal alebo ak obdržal, ale ešte neuplynula zákonná pätnásťdňová lehota. Okrem pokuty troch mariek, ktorá plynula župným úradníkom, musel takýto šľachtic zaplatiť navyše aj ďalšie tri marky tomu, ktorému spôsobil svojím konaním škodu – teda takému zemepánovi, na ktorého majetok sa dotýčný poddaný usiloval vystahovať. Ak však poddaný, ktorý nezískal povolenie k odsťahovaniu ušiel k inému zemepánovi a ten ho odmietal vydať, mal byť k tomu prinútený pod trestom uvedenej pokuty troch mariek. Toto nariadenie kráľa Žigmunda navyše ako prvé zákonné opatrenie zdôrazňovalo povinnú účasť župana, podžupana a slúžnych župy pri riešení uvedenej problematiky, čím sa otázka sťahovania poddaných dostala do agendy župných súdnych orgánov – sedrií.

Práve problém úteku poddaných, prípadne ich násilného odvlečenia v období rastúcej destabilizácie vnútorných pomerov v krajine po smrti

Žigmunda Luxemburského boli predmetom ďalších krajinských nariadení. Zákonný článok XVII z 18. apríla 1444 zdôrazňoval staršiu legislatívnu prax o vrátení poddaných, ktorí sa odsťahovali bez povolenia. Dekrét z 5. januára 1459 (zák. čl. XVIII) však už zakazoval sťahovanie poddaných po dobu jedného roka od svojho zverejnenia na príslušnej župnej kongregácii a šľachte, ktorá toto nariadenie nerešpektovala sankcionovala pokutou troch mariek. Nariadenia tohto znenia boli za vlády Mateja I. publikované viackrát, konkrétne dekrétmi z 29. septembra 1468 (zák. čl. XI), po 24. novembri 1470 (zák. čl. II), z 2. októbra 1474 (zák. čl. XIV) a z 29. mája 1475 (zák. čl. VII).

Časté boli úteky poddaných v čase vyberania krajinských daní, preto zákonný článok VII z 29. mája 1475 zakazoval v tomto období prepúšťanie a prijímanie obyvateľov, aby tak nedochádzalo k vyhýbaniu sa daňovej povinnosti.

Napriek uvedeným zákonným opatreniam bol problém nezákonného i násilného sťahovania obyvateľstva stále aktuálny, ako o tom pomerne podrobne hovorí dekrét Mateja I. z 25. januára 1486 (zák. čl. XXXIX). Pánovník preto nariadil županom vykonať revíziu šľachtických i kráľovských majetkov, kde sa mali preskúmať všetci prisťahovalci za posledný rok a ak by sa takýto nezákonní prisťahovali vyskytli, mali byť vrátení pôvodnému zemepánovi i s polovičnou sumou pokuty šiestich mariek, ktorou mali byť sankcionovaní šľachtici, u ktorých sa títo poddaní našli. Tou istou pokutou malo byť sankcionované aj násilné a protizákonné odvlečenie ľudí a tiež i vytváranie obštrukcií a zadržiavanie poddaných, pričom chudobným ľuďom bola daná slobodná možnosť k vystahovaniu bez akýchkoľvek obmedzení. Sťažnosti šľachty na násilné odvlečenie obyvateľov mali preskúmať príslušný župan so slúžnymi aj za asistencie kráľovho človeka a v zmysle už uvedeného zjednať nápravu. Pokutu šesť mariek mal zaplatiť i šľachtic, ktorý zadržieval svojich poddaných tým spôsobom, že im ukladal neobvyklé povinnosti a nadúmerné poplatky, prípadne odmietal prijímať záväzky od uchádzačov o vystahovanie. V tomto prípade sa preto stanovila povinná lehota šesťdesiatich dní, po uplynutí ktorých už vyžadovanie povinností a poplatkov zemepánom malo byť považované za nezákonné.

Uvedené zákonné opatrenia a edikty tvorili základnú štruktúru legislatívneho rámca pre problematiku sťahovania a migrácie obyvateľstva, ktorá sa zachovala až do známeho snemu v októbri 1514 v Budíne, na ktorom

uhorská šľachta v atmosfére potlačeného povstania Juraja Dózsu zákonným článkom XIV napokon zrušila slobodu sťahovania obyvateľstva.

Vráťme sa však do 13. storočia, pretože k najvýznamnejším populačným pohybom a demografickým zmenám dochádzalo po spustošení Uhorského kráľovstva Tatármi v rokoch 1241 až 1242 a následnom hladomorie, ktoré spôsobili veľké materiálne, no najmä ľudské straty a tak bola veľmi akútna potreba hospodárskej a demografickej rekonštrukcie krajiny. Sociálno-právny status hostí sa v tomto období stal hlavným nástrojom na doosídľovanie spustošených oblastí. Osobitné a nové uplatnenie však nachádzal aj od poslednej štvrtiny 13. storočia, keď sa stal využívaným mechanizmom pre novo šíriacu sa vlnu doosídľovania nášho územia, ktoré prebiehalo už na inom právnom podklade, v prameňoch označovanom ako „nemecké právo“ - *ius Teutonicum*. Súbor týchto právnych zvyklostí zviazaných so špecifickou technikou budovania nových sídlisk prenikol na naše územie, najmä do jeho severných a severozápadných častí, zo Sliezka a Malopoľska a významne prispel ku skvalitneniu tunajšej sídelnej siete. Tento osídľovací proces napriek svojmu prameňmi doloženému etnonymickému pomenovaniu svojho právneho podkladu však možno len vo veľmi málo prípadoch skutočne doložiť aj prítomnosťou nemeckého živlu, hoci nemecká národnosť lokátorov a dedičných richtárov bola častá (čo však neplatilo výlučne). V prevažnej miere totiž čerpalo z domácich populačných zdrojov, čo v zasiahnutých oblastiach viedlo k pomerne veľkej migrácií obyvateľstva.

III. Charakter sťahovania obyvateľstva na východnom Slovensku

Domáce spoločenské a legislatívne podmienky a ich vývoj pre migráciu obyvateľstva bol prirodzene základný rámec aj pre populačné zázemie novobudovaných sídel na území východného Slovenska v stredoveku, kde okrem platnej legislatívy sa aktéri budovania nových sídlisk opierali aj o staršie právo hostí. To ako domáci zdroj právnych zvyklostí poskytovalo pre novo sa šíriace nemecké právo výhodný legálny podklad predovšetkým pre zabezpečovanie dedín na nemeckom práve obyvateľstvom, keď týmto poskytovalo spoločenské postavenie hostov a slobodného obyvateľstva. Najmä od 14. storočia preto len konkrétna situácia rozhodovala o tom, ktoré elementy hostovského alebo nemeckého práva v tej ktorej lokalite prevládnu, čoho najmarkantnejším prípadom je výsadná listina pre bardejovských hostí z roku 1320, ktorá predstavuje akýsi kompromis medzi záujmami panovníka a tiež aj komunity nemeckých hostí na jednej strane a lokátora a dedičného richtára Vavrinca na druhej, a teda predstavuje akúsi kompiláciu oboch právnych sústav.

Pri posudzovaní problematiky migrácie obyvateľstva na východnom Slovensku a jeho doosídľovania majú významné miesto arengy výsadných kráľovských listín, pretože verne odrážajú zámery a filozofiu cieľavedomej kráľovskej politiky zameranej na obnovu a doosídlenie krajiny a jej hospodársko-spoločenskú meliorizáciu po pustošení Tatárov v rokoch 1241 a 1242. Sformulovanie tejto filozofie je zachytené už v renovácii za tatarského vpádu stratenej výsadnej listiny zvolenských populov a hostí, ktorú na ich žiadosť vydal Belo IV. v decembri 1243, čo je vôbec najstarší doklad tohto druhu so vzťahom k nášmu územiu. Na území východného Slovenska túto filozofiu pomerne široko definuje listina Bela IV. z roku 1249, ktorou panovník hostom v Seni udeľuje výsady košických hostí, čo je zdôvodnené slovami: „*Keďže sláva kráľov spočíva v množstve ľudu a v jeho početnosti sa honosí moc magnátov, prislúcha prezieravosti vznešených, aby starostlivo pristupovala k zveľadeniu svojho poddaného ľudu*“. V rovnakom

duchu sú štylizované aj arengy výsadných listín pre Veľký Šariš, Sabinov a Prešov z roku 1299 a Bardejov z roku 1320.

Ako špecifická vystupuje požiadavka na zvýšenie počtu obyvateľov v období po tatarskom vpáde aj v kráľovských donáciách, ktoré týmto spôsobom zdôvodňuje či podmieňuje. Najstaršie doklady sa spočiatku týkajú ešte hostovských komunit, čoho výrečným príkladom je už spomínaný prípad hostí v Seni, ktorých počet v roku 1249 musel byť až príliš veľký, pretože chotárny fond sídliska (podľa ich vlastného vyjadrenia) už nepostačoval pre ich obživu a preto im panovník v uvedenom roku daroval aj zeme Kaetiv a Bočiar, aby sa mohol ich počet ďalej zvyšovať. Snahou o zvýšenie počtu hostí v Seni bola zdôvodnená aj ďalšia donácia Bela IV. z roku 1255 na zem Čaňa, pretože panovník „*sa raduje z množstva svojich poddaných*“. Na nedostatočné pôdne zabezpečenie a s tým spojené ťažkosti pri zvyšovaní svojho počtu sa mladšiemu kráľovi Štefanovi V. sťažovali tiež hostia v Buzici a preto im v roku 1262 daroval zem Preča (dnes Perecse v Maďarsku). Z roku 1261 však už pochádza aj donačná listina, sledujúca zámer zväčšenia počtu obyvateľstva, adresovaná aj súkromným osobám, ide o donáciu mladšieho kráľa Štefana V. na majetok Vyšných Košíc pre košických hostí Samphlebena a Obla.

Myšlienka o kráľovskej moci a sláve, ktorá vzrastá s počtom obyvateľstva v protiklade k malému počtu ľudí, ktorý skôr vedie k záhube panovníkov je však starého a biblického pôvodu, kde je sformulovaná už v Knihe prísloví. V špecifických podmienkach rekonštrukcie krajiny po jej vyplienení tatarskými hordami však našla svoju novú aktualizáciu a stala sa významným ideovým zdôvodnením úlohy Bela IV. (a ďalších uhorských kráľov) ako kresťanského panovníka v pozícii stabilizátora pomerov v krajine, ktorej sa kráľ ujal so všetkou rozhodnosťou. Táto novo definovaná úloha uhorského kráľa tak našla svoj výraz aj v osobitnom druhu areng, vystupujúcich v uhorskej diplomatickej produkcii od roku 1242, ktoré zastrešovali akty udeľovania výsad konkrétnym komunitným spoločenstvám, no tiež aj donácie pre súkromné osoby.

Myšlienku zvyšovania počtu ľudí, si skoro osvojila aj uhorská šľachta a cirkev a tak už v druhej polovici sa objavuje v arengach či v iných listinných formulách i v nekráľovských listinách. Už vo sfalšovanej výsadnej listine jasovského prepošta Alberta, údajne vydanej v roku 1243, no ktorá pravdepodobne vznikla až koncom 13. storočia, je udelenie výsad pre obyvateľov Jasova zdôvodnené tým, „*aby sa ich počet viac a viac zväčšoval*“.

a *vzrastal*“. Iný prípad z územia východného Slovenska predstavuje listina jágerského biskupa Ondreja z roku 1297, ktorou biskup upravoval výber desiatkov z majetkov komesa Hannusa, ležiaceho medzi Košicami a Gelnicou a to tak, že za každých päťdesiat usadlostí majú hostia, ktorí sa tu usídlia platiť jednu hrivnu striebra, „*aby sa akokoľvek počet týchto (=hostí) darilo znásobovať, zvyšovať a dopĺňať*“.

Je treba zdôrazniť, že hoci sa myšlienkovy táto ideológia už natrvalo ukotvila v uhorských listinách a stala sa akýmsi toposom v ich štylistickej skladbe, postupne sa vyvíjala aj naďalej. Oproti obdobiu 13. storočia, keď sa zdôrazňovala úloha množstva ľudí (*multitudo populorum*) ako stabilizátora a rozmnožiteľa kráľovskej moci, presadzuje sa postupne od 14. storočia štylizácia, ktorá zdôrazňuje, že akt zaľudnenia a doosídlenia je viac oslavou a ozdobou panovníka, no najčastejšie konkrétnej sídliskovej lokality. Z územia východného Slovenska je toho najstarším dokladom už spomínaná výsadná listina pre bardejovských hostí a ich dedičného richtára Vavrince z roku 1320, v ktorej sa zdôrazňuje, že „*sláva panovníka je ozdobená v množstve ľudí*“. Z roku 1326 pochádza výsadná listina palatína Filipa Durgeta pre komunitu hostí v Chminianskej Novej Vsi, v ktorej ako dôvod udelenia výsad palatín zdôrazňuje, že túto dedinu chce „*medzi inými (svojimi) dedinami starostlivejšie ozdobiť množstvom ľudí*“. Postupne presadenie sa štylizácie *multitudine populorum (hospitum) decorare* v uhorských listinách od 14. storočia nepochybne priamo súvisí so zvýšenou aktivitou uhorskej šľachty o meliorizáciu svojich majetkov, ktorá na sledovanom území často prebiehala na báze nemeckého práva, o čom sú výrečné zmienky už v lokačných listinách takýchto sídlisk. V lokačnej listine Karola I. z roku 1332 pre komunitu hostí v Hanušovciach nad Topľou je v naračnej formule listiny úsilie panovníka o zaľudnenie dediny vyjadrené zvratom: „*chcejúci (túto dedinu) ozdobiť množstvom ľudí, ... pretože samotná dedina vzhľadom na vzdialenosť (ľudnatejších) provincií v lese opustenom obyvateľmi ... je vybudovaná*“. Podobnú štylizáciu obsahuje aj lokačná listina Hlinného v Zemplínskej župe z roku 1333, no to možno vysvetliť i tým, že obe listiny spolu bezprostredne súvisia, pričom lokačná listina Hanušoviec slúžila ako vzor.

V roku 1419 žiadali jasovský richtár Benedikt a Vincent a Štefan prísažný mestečka Jasova, baníci, v mene aj ostatných baníkov, mešťanov, hostov a ostatných obyvateľov Jasova panovníka o zakročenie v ich prospech u jasovského prepošta Mikuláša, ktorý proti ich starým výsadam

vyžadoval aj ďalšie poplatky a dávky od jasovských hostí a mešťanov. Panovník preto napomenul prepošta, čo zdôvodňuje snahou o ďalšie nerušené zvyšovanie počtu obyvateľov, „*pretože množstvo ľudu okrásľuje slávu panovníkov*“. Iným dokladom je listina Žigmunda Luxemburského z roku 1410, ktorou na žiadosť šľachticov z Uzoviec chcel ich opustenú dedinu Posalaka (zaniknutá dedina pri Babinom Potoku) zaľudniť a ozdobiť množstvom ľudí, preto povolil za určitých podmienok prisťahovať sa sem slobodným ľuďom. Listina však už patrí k osobitnému druhu listín, ktorým sa pre ich význam ešte budeme podrobne zaoberať.

Časté zmienky o „zdobení“ majetkov šľachty však nachádzame aj v iných ako lokačných listinách, keďže pre šľachtu neosídlený majetok neprinášal žiadane hospodárske výnosy a rentu. V tomto zmysle preto ľudia ako zdroj pracovnej sily a renty boli ozdobou každého majetku, čo si uvedomovala aj šľachta. Proces meliorizácie majetku definovaný ako „zdobenie“ je tak napríklad charakterizovaný pri delbe majetkov šľachticov zo Sečoviec, ktorú vykonali v roku 1355 pred Leleským konventom a podľa ktorej predmetom delby medzi synmi Ladislava a synmi Tomáša patrila aj možnosť vyhľadať a určiť miesto pre výstavbu novej dediny, ktoré sa malo nachádzať v spoločných lesoch severne od Sečoviec pri Krivom potoku a následne túto novú dedinu ozdobiť (osídliť) hostami.

Inak je známou skutočnosťou, že pri majetkovej delbe často zostávali neobývané lesy s potenciou vybudovania nového sídliska aj naďalej v spoločnej držbe rodu a až prípadná výstavba novej dediny v takýchto lesoch bola impulzom k ďalším majetkovým úpravám. Tak sa napríklad v roku 1358 dohodli šľachtici z Michaloviec na vyčlenení dievčenskej štvrtky pre príbuznú Eufrozínu, pričom lesy boli ponechané v spoločnej rodovej držbe. Stanovila sa však zásada, podľa ktorej ak by v spoločných lesoch došlo k usadeniu ľudí a vybudovaniu dediny, vtedy musí byť vyčlenená príslušná časť lesa na vhodnom mieste aj pre Eufrozínu či jej dedičov, aby tu mohli uskutočniť podobnú lokáciu.

Najväčšia hodnota zalesneného majetku teda spočívala v potencii jeho doosídlenia a výstavbe nových sídlisk, preto už pri niektorých delbách šľachtického majetku boli predmetom úpravy majetkových vzťahov často aj samotné miesta, ktoré boli vhodné pre výstavbu dediny. Ilustruje to prípad delby majetkov šľachticov z Drienova v roku 1335, keď bola rozdelená aj sféra vplyvu pri budovaní nových sídlisk, a to v tom zmysle, že na západnom brehu rieky Sopotnice nesmela žiadna zo stránok lokovať

nové dediny, ale v tomto stave mala zostať vo výlučnom vlastníctve magistrov Egida a Ivánku, výstavba nových sídlisk sa povolovala až ďalej na západ od uvedenej rieky na akomkoľvek vhodnom mieste. Avšak až do vybudovania nových dedín mal tento majetkový diel zostať v spoločnej držbe. Podobných dohôd bolo viac, no ich porušovanie spôsobovalo dlhoročné spory aj s ozbrojenými výstupmi. V roku 1347 riešila kongregácia Šariškej a Abovskej župy násilné prepadnutie a vypálenie novovybudovanej dediny Lomné magistrom Lorandom, synom Mička bána, ktorý dôvodil, že ide o majetok patriaci k jeho dedine *Modré Pole* (Turany nad Ondavou), na ktorom šľachtici z Rozhanoviec neoprávnene lokovali dedinu. Prepád Lomného zopakoval magister Lorand so svojou ozbrojenou skupinou valachov a Rusínov aj v roku 1357, pričom tamojšieho šoltýsa Petra krutým spôsobom zavraždili a spolu so ženou a deťmi upálili.

Sporná bola aj už spomenutá dohoda medzi šľachticmi z Drienova z rokov 1335 a 1337 a k ukončeniu sporu došlo až v roku 1347 dohodou pred sedriou Šarišskej župy. Podľa jej rozsudku napokon získali aj synovia Jána od synov magistra Egida právo lokovať novú dedinu i na západnom brehu *Sopotnice*. V roku 1358 zase Juraj, syn Vavrince z Michaloviec protestoval pred Leleským konventom proti snahe Petra a Matúša, synov Alberta z Lastomíra o usadzovanie ľudí a budovanie novej dediny pri Orechovskom potoku, pretože toto územie patrilo k majetku *Tybavy*. V roku 1363 proti výstavbe dediny pri Šebastovskom potoku (neskôr *Podhradík*) šľachticmi z Vyšnej Šebastovej protestovali pred Jágerskou kapitulou aj šľachtici zo Solivaru, pretože údajne išlo o ich majetok.

V sporoch s okolitou šľachtou a jej pokusmi o lokáciu dedín na svojich majetkoch sa často ocitli aj mestá. Známy je spor košických mešťanov s Bodislavom, pánom hradu *Sokol'*, ktorý neoprávnene užíval košické lesy a usiloval sa v nich usadiť ľudí a vybudovať dedinu (neskôr Kavečany), proti čomu už v roku 1359 košickí hostia protestovali pred krajiným sudcom. Až v roku 1364 sa Košičanom podarilo svoje nároky na sporný majetok obhájiť, pričom sa hájili aj donačnými a konfirmačnými listinami uhorských kráľov Štefana V. z roku 1261 a Ladislava IV. z roku 1275, ktorými tento majetok získali košickí hostia Samphleben a Obl. Podľa vyjadrenia Košičanov ich potomkovia, ktorí zostali žiť v Košiciach, tento majetok užívali spoločne s košickými mešťanmi a hosťami a vysadili tu aj vinič.

Špecifický je ešte prípad usadenia valašského obyvateľstva kasteľánom Willerma Drugeta na majetku *Koromle*, proti čomu v roku 1337

protestovali na župnej kongregácii páni z Michaloviec, no celá lokácia už prebiehala v inom sociálno-právnom kontexte.

Podobných sporov bolo v stredoveku na východnom Slovensku nepochybne viac, než sa zachovalo písomných správ. Zreteľne z nich však vidieť – a zdôrazňujú to i už spomenuté uznesenia krajiných snemov – výraznú aktivitu uhorskej šľachty na doosídľovaní vlastných majetkov. Toto úsilie uhorskej nobility tak postupne od polovice 13. storočia domnuje nad aktivitou panovníka, čo však bolo plne v súlade s vnútornou politikou uhorských kráľov. Túto kráľovskú politiku osvetľuje už donácia Bela IV. Z roku 1256 pre komesa Jordana, syna Arnolda na rozsiahly majetok v uhorsko-poľskom pohraničí v údolí rieky Poprad, ktorou panovník odmeňoval nielen Jordanove diplomatické služby v Haliči a Poľsku, ale osobitne i jeho zásluhy na privádzaní ľudí na Spiš z okolitých krajín a regiónov.

Spojenie kráľovskej donácie s požiadavkou doosídlenia darovaného majetku predstavuje tiež donácia kráľa Ladislava IV. z roku 1286, ktorou panovník daroval magistrovi Tomášovi, zvanému Tolpos, majetok Močidlían (*Wesweres*) a *Warhyg* (**Bodoš* v chotári Močidlían), no panovník tiež osobitne povolil, aby ktorýkoľvek slobodný človek, ktorý by sa chcel prisťahovať na uvedené majetky, mohol tak urobiť slobodne, bezpečne a bez akéhokoľvek poškodenia. Niet pochyb, že takáto formulácia, ktorá sa neskôr od začiatku 14. storočia vyvinula v osobitný druh písomností, vyjadrujúcich už aj samostatný právny akt, legalizujúci osídľovaciu politiku uhorskej šľachty, bola výsledkom žiadosti nového zemepána.

Odlišným bol spôsob doosídlenia majetkov Vyšnej Šebastovej, ktorý v roku 1300 daroval Ondrej III. Guethovi, synovi Gerarda a vnukovi spišského župana Balda, ktorý pochádzal z talianskej Florencie. Panovník v donácii zdôrazňuje, že Guetho je novým obyvateľom v spoločenstve uhorskej šľachty a preto nepozná mravy a zvyklosti kráľovstva – tie sú mu cudzie a nezvyčajné a preto ho panovník vyníma spoločne s jeho ľuďmi, ktorých zhromaždí a usídli na darovanom majetku spod súdnej právomoci palatína, župana a akéhokoľvek sudcu a podriaďuje len svojej jurisdikcii.

V podmienkach nemeckého práva (ale z veľkej časti zrejme i práva hostov) konkrétny akt privádzania ľudí a výstavba sídliska prebiehala v intenciách špecializovaného zemepanského poverenca – lokátora, ktorý po dohode so zemepánom a pod jeho špeciálnou ochranou verboval ľudí v domácom či zahraničnom prostredí. Uhorská šľachta sa usilovala tieto aktivity zastrešiť nielen vlastnou autoritou, no predovšetkým sa snažila

získať aj osobitné povolenie panovníka, prípadne významného krajinského hodnostára, k realizácii a legalizácii takejto osídľovacej aktivity, čo viedlo k vzniku špecifických druhov privilégií a mandátov. Na území východného Slovenska sa s takýmto typom písomnosti stretávame už v prvej štvrtine 14. storočia. V roku 1320 totiž abovský a spišský župan Filip povolil ľuďom v akomkoľvek spoločenskom postavení (teda nielen slobodnému obyvateľstvu) pod svojou ochranou prichádzať a slobodne prebývať na majetkoch magistra Tomáša, syna Corarda, konkrétne išlo o dediny *Krepša, Strážne, *Budilov, Trakany a *Maraza. Listina sa mala vyhlásiť na verejných miestach – trhoch, čo malo zabezpečiť jej čo najširšiu známosť. Konkrétna ochrana prisťahovalcov mala byť osobitná povinnosť Filipovho kastelána z hradu Füzér.

Podobnú výsadu získal v roku 1343 od kráľovnej Alžbety aj Vavrinc z Tibavy, keď panovníčka v úsilí „ozdobíť obyvateľmi a množstvom ľudí“ Vavrincove majetky v Satumárskej, Užskej a Zemplínskej župe povoľuje obyvateľom z uvedených troch žúp v akomkoľvek spoločenskom postavení prisťahovať sa a prebývať na nich, požívajúc zvláštnu kráľovninu ochranu. Od svojho príchodu ďalej získali noví prisťahovalci trojročnú slobodu, počas ktorej nemuseli plniť žiadne povinnosti. Kráľovná tiež napomína županov, kastelánov a šľachtu z týchto žúp, aby nebránila v sťahovaní svojich poddaných (v tejto časti listiny sa už zdôrazňuje, že sa to týka iba slobodného obyvateľstva) na Vavrincove majetky, a to za obvyklých podmienok – teda po získaní povolenia a zaplatení spravodlivého terágia. Aj znenie tohto mandátu malo byť publikované na verejných (trhových) miestach. Je pozoruhodné, že na účinnosť tejto listiny sa šľachtici z Tibavy a Vojnatiny odvolávali ešte aj po niekoľkých desaťročiach, ako to dokladá vyšetrovanie úteku istého Jána, poddaného Jána Drugeta z Humenného, ktorý v roku 1381 ušiel k Ladislavovi z Vojnatiny. Následný spor vyšetrovala aj sedria Užskej župy a Ladislav z Vojnatiny sa bránil účinnosťou spomenutej listiny kráľovnej Alžbety z roku 1343.

Identický obsah ako listina Alžbety z roku 1343 má aj mandát kráľa Žigmunda Luxemburského z roku 1410, ktorým panovník povoľuje doosídlenie dediny *Posalaka (v chotári Babinho Potoka) v držbe notára kráľovskej kancelárie Martina z Uzoviec, pričom novým obyvateľom udeľuje trojročnú lehotu. Podobne tiež napomína šľachtu k prepúšťaniu svojich poddaných, ktorí po získaní povolenia a zaplatení terágia sa mohli pod kráľovou ochranou slobodne sťahovať na uvedený majetok. Panovník

napokon nariaďuje publikáciu mandátu na verejných miestach. Inak o dedine *Posalaka máme už z roku 1370 správy, že bola skutočne vyľudnená, pretože začiatkom uvedeného roka ju prepadli šľachtici z *Domonkošu (zaniknutá lokalita v susedstve *Posalaky), pričom dedinu vyplienili a jej obyvatel'ov vyhnali.

Opakujúce sa príkazy uhorských panovníkov, ktoré nariaďovali šľachte prepúšťať svojich poddaných boli asi najvýznamnejším prvkom uvedených písomností, pretože legalizovali úsilie šľachty o získavanie nového obyvateľstva, no na druhej strane zároveň poukazujú na veľkú neochotu uhorskej nobility pri prepúšťaní poddaných. Odstahovanie obyvateľ'ov či len jednotlivcov totiž ohrozovalo veľkosť i kvalitu výnosov zemepanských majetkov, čomu sa prirodzene šľachta bránila. Na druhej strane ale v úsilí o meliorizáciu svojich majetkov boli nové populačné sily nevyhnutné. V záujmoch uhorskej šľachty tak dochádzalo ku kolízii a častým sporom ohľadom násilného odvádzania poddaných. Tak napríklad v roku 1342 bratia Ján a Erne, synovia Jakova z Michaloviec prepadli kúriu svojho príbuzného Vavrince, syna Ondreja a odviekli Vavrincových poddaných z jeho majetkov na vlastné, čo na príkaz krajinského sudcu mal prešetriť Jasovský konvent.

V roku 1459 prikázal kráľ Matej I. županovi, podžupanovi a slúžnym Užskej župy vyšetriť sťažnosť šľachtica Jána Sočika z Nižného Nemeckého na Ladislava z Vyšného Nemeckého, ktorý okolo sviatku Turíc násilne a pod rúškom noci odviekol do vlastnej dediny jeho poddaného Ladislava obuvníka, ktorý nemal povolenie k vystahovaniu, nezaplatil spravodlivé terágium a len v minimálnej miere si splnil ostatné svoje povinnosti.

Sú však známe aj prípady, keď šľachta (najčastejšie v rámci jednotlivých rodových vetiev) si vzájomne uznávala slobodnú možnosť sťahovania svojich poddaných, ako napríklad v roku 1427, keď Mikuláš, syn Vavrince z Tibavy povolil svojim podaným Lukášovi Dulovi a jeho synovi Havlovi slobodne sa odsťahovať aj so všetkým svojim majetkom (najmä s vínom a celou úrodou) na majetok Juraja, syna Mikuláša tiež z Tibavy, pričom pred zástupcami Užskej župy vyhlásili, že aj v budúcnosti si budú vzájomne povoľovať sťahovanie svojich poddaných v rámci svojich majetkov.

Určitým riešením populačného deficitu bolo hľadať nové obyvateľstvo za hranicami krajiny, o čom vypovedajú aj pramene. Tie však predsa len kladú najväčší dôraz na domáce populačné zdroje, čo naznačuje, že imigrácia zahraničného obyvateľstva nespĺňala v dostatočnej miere

na východnom Slovensku dopyt šľachty, i keď k istej miere infiltrácie neuhorského obyvateľstva (najmä rusínskeho, ruského, poľského a nemeckého) dochádzalo. Vypovedá o tom aj mandát kráľa Ľudovíta I. z roku 1361, ktorý v snahe „ozdobit' množstvom a početnosťou ľudí“ majetky magistrov Ladislava a Vavrinca z Rozhanoviec, prikazuje krajinským úradníkom a šľachte, aby nevyberala mýto a poplatky od ľudí, ktorí sa sťahujú na Ladislavove majetky, a to z Poľska, Haliče, no aj z uhorského vnútrozemia.

Vyberanie mýta od ľudí, ktorí sa sťahovali na majetky iného šľachtica bolo totiž nezákonné a jeho zákaz je zdôraznený už zákonným článkom XVI v kompilačnom dekréte z okolo roku 1300. Zákaz sa však často porušoval, o čom máme priame správy aj z územia východného Slovenska. Už v roku 1355 vyšetrovala Spišská kapitula na príkaz Ľudovíta I. stav a príslušnosť mýtnych miest v Šarišskej župe a výšku mýtnych poplatkov a z jej relácie sa dozvedáme, že magister Lorand, syn Mička bána, o ktorom už bola reč vyššie, vyberal na mýte v Pečovskej Novej Vsi neoprávnený poplatok štyridsať denárov od každej rodiny, ktorá sa sťahovala z jednej dediny do inej a prechádzala pritom mýtnym miestom.

V roku 1425 zase protestovali šľachtici z Dubovice pred sedriou Šarišskej župy proti počínaniu Jána z Kapušian, ktorého mýtnik v Tulčíku na jeho príkaz násilím zabral majetok ich poddaného Jána, prezývaného Slováč (*Toth*), sťahujúceho sa do Fintíc (*causa hospitalitatis*).

Sťahovanie obyvateľstva však prebiehalo aj opačným smerom – z Uhorského kráľovstva. V 40. rokoch 14. storočia tento jav zrejme dosiahol na území Šarišskej župy väčšie rozmery, pretože v roku 1345 Ľudovít I. prikázal Rikolfovi z Kamenice a šľachte Šarišskej župy, aby nedovolili žiadnemu človeku vystahovať sa do lesov v pohraničí medzi Uhorským a Poľským kráľovstvom, pretože domáca krajina tým „trpí nemalým vyludnením a opustenosťou“.

Mandátne nariadenia pre uhorskú šľachtu s príkazom prepúšťať poddaných je častým doplnkom lokačných listín, ako to dokladá napríklad lokačná listina Hanušoviec nad Topľou z roku 1332, čo malo ľahšie zabezpečiť a legalizovať príchod nového obyvateľstva.

Ako sa už naznačilo, významnou súčasťou výsad dedín lokovaných na nemeckom práve bola práve možnosť slobodného sťahovania obyvateľstva, ako to poskytovalo už právo hostov aplikované aj pre potreby nemeckého práva. Bezpečne o tom vypovedajú už lokačné listiny takýchto sídlisk a už v roku 1317 je právo na slobodné sťahovanie plne zachytené v lokačnej listine Blažova. Podľa jej znenia tak mali dedičný richtár a ktorýkoľvek

z hostí právo slobodne predať všetok svoj majetok (i polia a kľčoviská) a za bieleho dňa sa odsťahovať na majetok iného zemepána, pričom vlastné povolenie k vystahovaniu udeľoval dedičný richtár a museli s ním súhlasiť aj susedia. Vo voľnejšej formulácii je toto právo zachytené aj v lokačných listinách Vyšného Slavkova z roku 1322, Chminianskej Novej Vsi z roku 1326, Helcmanoviec z roku 1326, Hlinného z roku 1333, Uzovských Peklian z roku 1339, lokácie pri Čelovciach z roku 1355 a *Vole z roku 1358. Naopak ako osobitne zdôraznené právo ho nenachádzame v lokačných listinách Šindliara z roku 1331, Plavnice z roku 1325, ale ani Hanušoviec nad Topľou z roku 1332, no niet pochýb o tom, že sa skutočne uplatňovalo, pretože aj obyvateľstvo týchto dedín bolo v spoločenskom postavení hostov, ako to vieme z neskorších dokladov. Je však pozoruhodné, že s výnimkou Hlinného a *Vole v uvedených lokačných listinách nenachádzame žiadnu zmienku o povinnosti platiť pri sťahovaní terágium, no z častých sporoch vieme, že sa skutočne vyžadovalo.

Tak sa napríklad v roku 1391 súdil pred panovníkom Mikuláš z Michaloviec s Petrom z Ozoroviec a Bartolomejom z Pinkoviec, ktorí zadržali Mikulášovho sluhu Jána, zvaného veľký (*Johannes magnus*), keď sa usiloval priviesť Henslina a Juraja, poddaných svojho pána. Tí sa odsťahovali z jeho dediny *Lúčky* aj s dobytkom do *Zádoroviec* bez toho, aby získali povolenie a zaplatili terágium a splnili si aj ostatné záväzky.

Špecifické postavenie v problematike sťahovania ľudí mali uhorské mestá, pre ktoré bol prílev nového obyvateľstva existenčne dôležitý, a to predovšetkým v kontexte ich ekonomického ako aj sociálno-právneho vývinu. Základný právny podklad s nárokom na príchod nového obyvateľstva do miest je spravidla zachytený už vo výsadných listinách hostovských sídlisk z 13. a 14. storočia, pričom predovšetkým atraktivnosť takejto lokality pre usadzovanie sa nového obyvateľstva bola rozhodujúcim faktorom pre určujúci vývoj v mesto či smerom k inej sídliskovej kategórii. Otázka dostatočného prílevu nového obyvateľstva mestských sídlisk bola často v centre pozornosti uhorských panovníkov, a to najmä Žigmunda Luxemburského, ktorý už v tzv. Menšom dekréte z 15. apríla 1405 (zák. čl. VI) zdôraznil fluktuáciu obyvateľstva smerom k mestským sídlam, mesteckám a slobodným dedinám.

Práve z obdobia vlády Žigmunda Luxemburského poznáme niekoľko špecifických mandátov, ktoré sledovali zámer doosídlenia východoslovenských miest. Už v roku 1406 vydal panovník Bardejovčanom povolenie,

aby smeli prijímať obyvateľstvo v slobodnom postavení, pochádzajúce z kráľovských či šľachtických a cirkevných majetkov, ktoré sa za obvyklých podmienok chce usadiť v *Bardejove*, pretože mesto trpelo „z veľkej časti opustenosťou“. Zároveň panovník Bardejovčanom povolil nevydávať okolitej šľachte jej poddaných, ktorí sa odsťahovali do Bardejova, no ktorých si nárokovala, z čoho vznikali časté spory. Tak pred rokom 1415 v čase vyberania krajinských daní ušlo do Bardejova a jeho poddanskej dediny Lukavice viac ako tridsať poddaných Šimona Cudara z Makovického panstva bez toho, aby získali povolenie odsťahovať sa, zaplatili terágium a splnili si iné svoje povinnosti. Nasledný spor riešil v roku 1415 kráľovský taverník Ján Bubek, ktorí síce prikázal vyplatiť Šimonovi Cudarovi dlžoby ušlých poddaných, no zároveň potvrdil právo Bardejova (no aj ďalších kráľovských miest!) nevydávať šľachte poddaných, ktorí utekajú a sťahujú sa do miest.

Podobný mandát ako pre Bardejov v roku 1406 vydal v nasledujúcom roku 1407 kráľ Žigmund aj pre *Prešov*, ktorý sa podľa jeho znenia panovník usiloval nanovo založiť a obohnať hradbami. Prikazuje preto uhorskej šľachte, aby nebránila svojim poddaným po splnení obvyklých podmienok prisťahovať sa do *Prešova* a v prípade odporu prikazuje županovi a podžupanovi odobrať zemepánom takýchto záujemcov o vystahovanie sa. Iný podobný dekrét na žiadosť *Prešovčanov* vydal panovník aj v roku 1426 a s odvolaním sa na krajinské nariadenia zakázal šľachte robiť svojim poddaným pri sťahovaní akékoľvek prekážky.

Napriek týmto opatreniam boli mestá po celý stredovek v permanentnom spore s okolitou šľachtou práve v otázke sťahovania poddaných. V roku 1447 takto tajne utiekol do Bardejova aj Ján, prezývaný Gebhart či *Kruppesch*, dedičný richtár zo Štefurova, v dôsledku čoho mu podľa jeho vlastného vyjadrenia zo strany zemepána Šimona Cudara hrozilo žalárovanie. Ten však napokon ustúpil od takéhoto trestu, no pod podmienkou, že sa Ján *Kruppesch* vráti a po zvyšok svojho života stratí možnosť slobodného sťahovania, s čím skutočne aj súhlasil.

Už v roku 1427 sa Bardejovčania opäť sťažovali panovníkovi na prekážky, ktoré šľachta kladie pri sťahovaní sa do mesta svojim poddaným, a to najmä vyžadovaním neprimeraných poplatkov a dávok, aby „*ich mohli k sebe pripútať jarmom večnej služobnosti*“. Kráľ preto napomenul šľachtu v takomto konaní a upozorňuje na príslušné krajinské dekréty, ktorých základný obsah v mandáte aj parafrázuje. Podobný mandát panovník na žiadosť Bardejovčanov opätovne vydáva aj v roku 1428, čo naznačuje,

že jeho realizácia v praxi narážala na vytrvalý odpor šľachty. Aj v roku 1494 sa Bardejovčania sťažovali kráľovi Vladislavovi II., že dvaja poddaní Imricha z Perína sa vystahovali do Bardejova, pričom zaplatili spravodlivé terágium a splnili si všetky zvyšné záväzky, predsa však im ich bývalý zemepán bránil v odsťahovaní do Bardejova a zabral ich majetok. Panovník preto napomína Imricha z Perína, že porušuje starú zvyklosť Uhorského kráľovstva. Podobný mandát je známy aj zo 16. storočia, keď v roku 1543 kráľ Ferdinand I. na žiadosť Bardejovčanov prikazuje okolitej šľachte nebrániť svojim poddaným v sťahovaní sa do mesta, pretože tým poškodzujú dávne výsady Bardejova. Pozoruhodným je však aj iný mandát kráľa Ferdinanda I. z roku 1530, ktorým panovník zakázal sťahovanie slovenského a poľského obyvateľstva do Bardejova, pretože Bardejovčania sa sťažovali, „že medzi nimi už častejšie vzhľadom na rôznosť jazykov a národov vznikli vážne nezhody a obávajú sa preto, že by z nich mohli pre mesto povstať škody a nebezpečenstvo“.

K väčšiemu prílevu poľského obyvateľstva do Bardejova nepochybne došlo najmä za vlády poľskej dynastie Jagelovcov Vladislava II. a Ľudovíta II., no ani obmedzenia namierené proti konkrétnej národnosti neboli uhorskej legislatívnej praxi neznáme. V kontexte spomenutého poľského obyvateľstva je známy aj dekrét kráľa Mateja I. z 25. januára 1486 (zák. článok XXXII), ktorý zakazoval predávať, odkazovať, prenajímať či zálohovať nehnuteľný majetok Benátčanom a Poliakom, ktorí „každým spôsobom a akoukoľvek cestou sa vždy snažia pošliapať a zaberať zeme a panstvá patriace svätej korune“.

O prílev nového obyvateľstva do svojich mestečiek sa však usilovala aj uhorská šľachta, ako to dokladá prípad *Vranova*, ktorý sa v roku 1506 snažil Štefan z Rozhanoviec doosídliť cieľeným usadením nových obyvateľov v priestore na dolnom konci mestečka oproti kláštora Blahoslavenej Panny Márie, pričom nové obyvateľstvo malo získať tie isté výsady, aké užívali aj *Vranovčania*.

Časté však boli aj opačné procesy vyludňovania miest a mestečiek, najmä vo vojnových časoch. Takýmto prípadom je aj *Stropkov*, ktorý v roku 1471 dobylo poľské vojsko princa Kazimíra a Mikuláša z Perína, pričom mnoho ľudí bolo povrazených a ešte viac vyhnaných z mestečka. Išlo predovšetkým o nemecké obyvateľstvo, ktoré žilo v *Stropkove* už od začiatku 14. storočia a po svojom vyhnaní sa usadilo v *Prešove*. Dozvedáme o tom z mandátu kráľa Mateja I. z roku 1474, ktorým panovník

napomínal Mikuláša z Perína, aby nebránil v slobodnom predaji svojich domov a majetku Stropkovčanom, ktorí sa v uplynulých nepokojných časoch presťahovali do Prešova.

O zvrátenie negatívneho procesu vyľudňovania svojho mestečka Veľkých Kapušian sa usiloval v roku 1486 aj leleský prepoš a konvent, ktorý sa zriekol príjmu a dávky dvadsiatich piatich denárov od každého z tunajších obyvateľov a hostov, ktoré boli povinní vyplácať každoročne na sviatok svätého Michala archanjela (29. septembra), pretože už kráľovské dane ich príliš ochudobňujú, tiež sa vyhýbajú plneniu povinností voči konventu a utekajú z mestečka.

Úteky obyvateľstva však boli v stredoveku častým javom, ako na to upozorňujú už spomenuté časté krajinské snemové nariadenia o reštitúciách takýchto poddaných, no známe sú aj prípady cieleného vypudenia obyvateľstva vlastným zemepánom a následne usadenie nového. Takým prípadom bolo už usadenie hostov v Komárne v roku 1265 a v Rimavskej Bani v roku 1268 na kráľovskej pôde, ktorým muselo ustúpiť pôvodné obyvateľstvo. Pozoruhodný je však prípad dediny Serednie v Užskej župe. Jej zemepáni šľachtici z Pavloviec nad Uhom z nej pred rokom 1419 vyhnali rusínske obyvateľstvo (označované ako schizmatické) a následne ju doosídlili novým už katolíckym obyvateľstvom. V uvedenom roku 1419 im kráľ Žigmund Luxemburský za verné diplomatické služby Imricha a Matúša, ktoré vykonali v Lombardsku, Aragónsku, Francúzsku a Anglicku, daroval celý príjem z krajinských daní, vyberaných od týchto nových obyvateľov. Treba zdôrazniť, že pri vyhnaní pôvodného obyvateľstva nešlo výlučne len o náboženský motív, i keď jedným z obdarovaných bol i zvolený sedmohradský biskup Juraj z Pavloviec, ale predovšetkým išlo o zabezpečenie istého príjmu. V zmysle krajinských nariadení totiž rusínske, valašské a slovenské obyvateľstvo východného kresťanského obradu neplatilo žiadne krajinské dane, ba ani desiatok.

IV. Nemecké osídlenie slovenskej časti Abovskej župy v stredoveku

Z podrobnej analýzy nemeckého osídlenia slovenskej časti Abovskej župy zreteľne vidieť, že nemeckému etniku patril v utváraní národnostného obrazu tejto časti východného Slovenska významný podiel. Rovnako tiež počiatky sídliskového prieniku nemeckého obyvateľstva sú pomerne skorého dátumu, keď toto na územie Abovského komitátu preniklo už niekedy začiatkom 13. storočia, kde sa usadilo na najdôležitejšom mieste v podhradnej oblasti komitátneho hradu. Nemci sa tu usídlili v desiatich dedinách na vennom majetku uhorských kráľovien, ktorými boli Perín, Kechnec (Felnémeti), Tornyosnémeti (Középnémeti), Hidasnémeti (Alnémeti), Gönc, Gönczruszka, Vizsoly, Egyházasvizsoly, Céce a Felsőobsza. Všetko naznačuje tomu, že usadenie tunajšieho nemeckého obyvateľstva súvisí s príchodom nemeckého sprievodu princeznej Gertrúdy, pochádzajúcej z meránskej vetvy rakúskeho panovníckeho rodu Babenbergovcov, ktorá sa stala manželkou Ondreja II. a od roku 1205 uhorskou kráľovnou. Prvýkrát sa o týchto desiatich dedinách Nemcov dozvedáme už v roku 1220, keď tvorili osobitné samosprávne spoločenstvo, ktoré dobové pramene zhodne označujú podľa hlavnej sídelnej dediny tohto nemeckého spoločenstva ako Vižol'ská župa (*comitatus de Wysol*). Na jej čele stál župan, o ktorom máme správu už z roku 1222, keď túto funkciu zastával istý Merth (*comes Theotonicorum*). Už v období pred tatárskym vpádom sa tak vytvoril na území Abovskej župy pomerne silný nemecký etnický ostrov, ktorý sa v stredoveku len pozvoľna pomaďarčoval a až do 16. storočia si udržal v prevažnej miere svoj výrazný nemecký etnický charakter.

Niet pochýb o tom, že vpád Tatárov v rokoch 1241 až 1242 zasiahol aj toto rázovité sídliskové zoskupenie, podobne ako zasiahol aj iné územie Abovskej župy, a to najmä oblasti v údolí Hornádu, kadiaľ viedla významná stredoveká krajinská komunikácia a muselo sa narušiť aj tunajšie rázovité nemecké osídlenie. Došlo tak aj k rozrušeniu pôvodne jednotnej samosprávy týchto desiatich nemeckých dedín, čo môžeme vidieť už

z toho, že krátko po odchode Tatárov z krajiny a stabilizovaní situácie sa viaceré z uvedených dedín dostávajú do súkromných rúk, a napokon aj samotná ustanovizeň Vižolskej župy ešte do konca 13. storočia zaniká, keď posledný doklad o nej poznáme z roku 1296. Zvyšky nemeckého obyvateľstva sa však udržali v prevažnej väčšine pôvodných sídel Vižolskej župy a známe sú aj konkrétne údaje, že na prelome 13. a 14. storočia prichádzalo do niektorých dedín aj nové nemecké obyvateľstvo, v dôsledku čoho došlo k obnoveniu starších sídlisk Milhost (dostala v úradnej reči pomenovanie Kísnémeti). Ešte v 16. storočí nachádzame v Períne zvyšky Nemcov, no v Kechneci a Milhosti mali Nemci ešte stále výraznejšie zastúpenie.

Už krátko po odchode Tatárov v roku 1242, no ešte v priebehu 40. rokov 13. storočia, nepochybne aj v dôsledku úsilia uhorského panovníka o sídliskovú a demografickú rekonštrukciu postihnutých oblastí, prichádza nemecké obyvateľstvo aj do ďalších dedín na území Abovskej župy, ležiacich už severnejšie od nemeckých dedín Vižolského komitátu, akými boli Seňa, ktorej nemeckým hosťom už v roku 1249 udelil panovník výsady košických hostí. Približne v rovnakom čase ako do Sene prenikol nemecký etnický element aj do Buzice, kde ho bezpečne nachádzame už v roku 1262, no už v stredoveku do oboch dedín prenikalo slovenské a maďarské obyvateľstvo a v 16. storočí tu bolo nemecké obyvateľstvo prítomné už len sporadicky.

Už z výsadnej listiny nemeckých hostí v Seni vidieť, že aj nemecké osídlenie Košíc je tu staršieho pôvodu a siaha len do doby krátko po odchode Tatárov z krajiny. Takýto skorý prienik Nemcov do oboch starších slovenských sídlisk pravdepodobne súvisel s rozrušením nemeckého osídlenia Vižolskej župy, keď tunajšie nemecké obyvateľstvo sa za tatárskeho vpádu muselo sčasti aj rozprchnúť a preniklo tak do Sene a ešte severnejšie do Košíc. Inak treba ale zdôrazniť, že nemecké obyvateľstvo v tomto období prichádzalo na územie Abovskej župy aj z cudziny, ako prišlo aj do iných stredovekých žúp na území dnešného východného Slovenska a najmä na Spiš, kde už tiež bolo staršie rozptýlené nemecké obyvateľstvo a novoprichádzajúci Nemci (konkrétne to boli Sasi) tento starší nemecký element len posilňovali. Tento nový prúd nemeckého obyvateľstva taktiež súčasne dopĺňal nemecké obyvateľstvo aj v Abovskej župe, pochádzajúce z Vižolskej župy, ba počtom ho zaiste aj prevyšovalo, pretože aj Nemci v Košiciach sa neskôr tiež označovali už len ako Sasi.

Košice sa v stredoveku stali najvýznamnejším stredovekým sídlom na území Abovskej župy s koncentráciou nemeckého obyvateľstva

a už skoro sa vyvinuli aj na dôležité mesto s celokrajinským významom a účasťou na medzinárodnom tranzitnom obchode. V dôsledku toho predstavovali multietnický sídliskový priestor, v ktorom síce dominovalo nemecké obyvateľstvo, no vyplňali ho aj iné etnické skupiny s minoritným, ba často aj sporadickým výskytom, a to predovšetkým poľského, českého, ale aj maďarského obyvateľstva, ba neprerušila sa tu ani kontinuita pôvodného slovenského obyvateľstva. Už z roku 1400 je známy doklad o tunajšom slovenskom (slovanskom) kňazovi a v rokoch 1394 až 1406 vystupuje v topografii Košíc aj Slovenská ulica, ktorá bola reliktom pôvodného slovenského sídliskového substrátu Košíc, v susedstve ktorého sa v polovici 13. storočia usídlili nemeckí hostia. Nemecké obyvateľstvo sa však v národnostnej skladbe Košíc udržalo ako dominantné po celý stredovek a až po bitke pri Moháči v roku 1526 a počas následných bojov o uhorskú korunu dochádza k postupnému oslabovaniu tunajšieho nemeckého elementu, predsa sa však jeho zvyšky zachovali až do najnovších čias.

Toto silnejšie nemecké osídlenie Košíc v stredoveku výrazne vplývalo aj na etnické pomery v dedinách na svojom okolí, keď nemecké obyvateľstvo preniká najskôr na majetky získané kráľovskými donáciami z rozsiahleho Čierneho lesa východne od Košíc, no už od začiatku 14. storočia prenikajú košický Nemci aj na iné majetky v širšom okolí, a to najmä na majetky benediktínskeho konventu v Krásnej nad Hornádom.

Už v roku 1261 daroval Belo IV. košickým hosťom Samphlebenovi a Oblovi v tesnom susedstve Košíc ležiacu zem, nazývanú Horné Košice a podobne tak v roku 1297 daroval zase Ondrej III. komesovi kráľovskej komory Hannusovi, synovi Herborda z Košíc, Čierny Les, rozprestierajúci sa medzi Gelnicou a Košicami. Už v tejto donácii sa konštatovalo, že darovaný les je neobývaný, no k jeho osídľovaniu košickými Nemcami už pomaly dochádzalo a čoskoro tu vznikla dedina Nižný Klátov, ktorá v povedomí okolitého obyvateľstva dostala podľa svojho nemeckého obyvateľstva aj pomenovanie Nemecká Ves. Ešte v priebehu 14. storočia vybudovali košickí Nemci aj dedinu Vyšný Klátov a obnovili staršiu dedinu Myslavu a všetky tieto tri dediny si až do 16. storočia uchovali svoj výrazný nemecký etnický charakter. V poslednej štvrtine 14. storočia sa majetková základňa Košíc rozšírila aj o dediny Kavečany, ktorej lokácia na nemeckom práve prebehla v 50. rokoch 14. storočia už v intenciách majiteľov hradu Sokol', no na košickom donačnom území Vyšných Košíc a Košičania koncom 14. storočia získali aj Ťahanovce. Napokon v 15. storočí sa košické akvizície dotkli aj

blízkych dedín Bašky a hlavne Bukovca a Hýľova, no v týchto dedinách už bolo aj staršie nemecké osídlenie zo 14. storočia, ktoré súviselo s tunajším baníckym charakterom celej oblasti horného toku Idy. Ešte v 16. storočí medzi obyvateľmi uvedených košických dedín nachádzame sporadicky aj nemecké mená, no prevládalo tu už všade slovenské obyvateľstvo.

Nemecké obyvateľstvo z Košíc však v stredoveku neprenikalo len na vlastné košické majetky ale čiastočne sa usídľovalo aj na susedných majetkoch, a to najmä opátstva v Krásnej nad Hornádom. Tak sa nemecký element dostal aj do dedín ako sú Krásna nad Hornádom, Byster, Košické Olšany, Zdoňa, Garbovce a Nižná Hutka. V prípade Krásnej nad Hornádom a Bysteru sú známe aj konkrétne doklady o tom, že toto nemecké obyvateľstvo malo postavenie hostí a aj naďalej sa naň vzťahovali výsady Košičanov. Partikulárnu prítomnosť nemeckého obyvateľstva v týchto dedinách dokladajú ešte aj desiatkové súpisy zo 16. storočia.

Podobne však nemecké obyvateľstvo muselo ešte v stredoveku preniknúť aj do iných dedín v širšom okolí Košíc, hoci konkrétne doklady o tom nie sú známe, no ešte v 16. storočí možno nájsť jeho stopy v Skároši, Slanci, Bohdanovciach, Bidovciach, Kráľovciach, Čakanovciach a Svinici, ba pre posledných päť menovaných dedín jestvovali ešte aj v 18. storočí pomenčené varianty ich názvov.

Dediny Hýľov a Bukovec, do ktorých, ako sme už uviedli, sa tiež dostali v stredoveku košickí Nemci, boli lokované na pôvodne rozsiahlej zemi, zvanej Ida, na ktorej ešte v 13. storočí vznikli dediny Malá a Veľká Ida a celé toto územie bolo už zavčasom známe aj svojimi rudnými náleziskami, v dôsledku čoho sem azda už koncom 13. storočia prenikalo aj ďalšie nemecké obyvateľstvo, najmä z územia spišských banských miest. Veľká a Malá Ida už v roku 1437 vystupujú aj medzi hornouhorskými banskými mestami, no v dôsledku úpadku baníctva v celej tunajšej oblasti v 15. storočí obe sídla vo svojom rozvoji už iba stagnujú. Aj tu však ešte v 16. storočí možno doložiť sporadickú prítomnosť Nemcov, keď tu už prevládalo slovenské a maďarské obyvateľstvo.

K najvýznamnejším banským aktivitám však dochádzalo predovšetkým pri hornom toku rieky Idy, kde už v roku 1349 nachádzame vybudované banské sídlisko s organizovanou správou s neskorším názvom Zlatá Idka (pôvodne v 14. storočí ako Ida a Banya Ida), ktorej nemeckým hosťom a baníkom panovník vymedzuje banský chotár. Recesia tunajšieho baníctva, ktorá zasiahla postupne celý región už v prvej polovici 15. storočia,

spôsobila úpadok tunajšieho sídliska, ktoré už v roku 1459 vystupuje ako čiastočne vyhynuté (*predium*), keď sa stáva majetkom Košíc. Zvyšky nemeckého obyvateľstva sa tu do 16. storočia uchovali len sporadicky.

Nemecké obyvateľstvo v stredoveku nachádzame aj na rozsiahlych majetkoch Jasovského kláštora a už krátko po tatárskom vpáde sa toto usadzuje aj v samotnom sídle kláštora v Jasove, ktorý bol za tatárkeho vpádu spustošený. Podľa falošnej listiny prepošta Alberta datovanej k roku 1243, no ktorá vznikla len na konci 13. storočia, boli v tomto roku obyvateľom Jasova udelené rozsiahle výsady a v ich duchu mali desiatky odvádzať svojmu farárovi podľa zvyku Nemcov, no ešte z 13. storočia máme aj hodnoverné správy o prítomnosti tunajších Nemcov, ktorí sa udržali v Jasove po celý stredovek. Nemeckí baníci tiež museli azda už niekedy v 14. storočí preniknúť aj do blízkej dediny Rudník, v ktorej ešte v 16. storočí nachádzame niektoré nemecké mená medzi obyvateľmi dediny.

V dôsledku prospektorskej činnosti prenikali na majetky Jasovského konventu najmä nemeckí baníci zo Smolníka, a to hlavne pozdĺž toku rieky Bodvy a keď sa v roku 1332 ohraničuje vo vzdialenosti dvoch míľ smolnícky chotár, jestvovala na východných hraniciach s majetkom kláštora už banícka osada, ktorá v ďalších prameňoch vystupuje pod nemeckým názvom *Metzenseifen* - dnešná dedina Nižný Medzev. Nižný Medzev bol teda už od počiatku osídlený nemeckým obyvateľstvom a nie inak to bolo aj v prípade o niečo mladšieho Vyšného Medzeva, ktorý nemeckí baníci zo Spiša vybudovali azda už koncom 14. storočia a prvýkrát vystupuje v prameňoch len v roku 1427. Nemecké obyvateľstvo sa napriek postupnému prieniku slovenského a maďarského obyvateľstva, ku ktorému dochádzalo od 16. storočia, uchovalo v oboch dedinách až do najnovších čias a aj v úradnom lexikóne sídel vystupujú oba Medzevy ako dediny s obyvateľstvom rozprávacím nemeckou rečou.

Nemecké obyvateľstvo zo Spiša ešte v druhej polovici 13. storočia preniklo aj do údolia rieky Bodvy, kde sa usadilo v staršej dedine kráľovských povozníkov, v dôsledku čoho táto dostala nové úradné maďarské pomenovanie nazývaná *Szepsi*, ktorý už vyjadroval pôvod nového obyvateľstva. Samotní Nemci však používali pre dedinu vlastný názov *Molda*, ktorý prešiel aj do reči slovenského obyvateľstva - dnes Moldava nad Bodvou. Moldava už v prvej polovici 14. storočia vystupuje ako mesto a aj zvyšky tunajšieho nemeckého obyvateľstva sa tu uchovali až do najnovších čias, hoci už v stredoveku sem prenikalo aj početné slovenské a od 16. storočia

aj maďarské obyvateľstvo. V roku 1345 vystupuje v susedstve Moldavy ako sídlo nemeckých hostí aj dedina Drienovec, ktorá sa, podobne ako všetkých okolitých dedín v údolí Bodvy, už v stredoveku a hlavne od 16. storočia postupne pomadžarčuje.

Napokon treba ešte upozorniť, že na území slovenskej časti Abovskej župy v stredoveku vznikli tiež sídla, ktorých názvy pochádzajú od nemeckých osobných mien. Takými to dedinami sú najmä Haniska, Chym a azda aj dnes zaniknutá dedina *Literi. Táto skutočnosť sa však nijako neprejavila v zmene ich etnického vývoja v zmysle ich ponemčenia, hoci v prípade Hanisky máme aj konkrétny doklad, že tu už v stredoveku bolo hostovské obyvateľstvo. Okrem už uvedených hostovských sídlisk, v ktorých vieme spoľahlivo doložiť nemeckú národnosť ich hostí, však nachádzame v slovenskej časti Abovskej župy i ďalšie sídla s hostovským obyvateľstvom, akými okrem už spomenutej Hanisky boli aj Lorinčík, Poľov, Ruskov, Trstené pri Hornáde, Ďurkov, Šebastovce a zaniknutá dedina *Agard, no len v prípade Ďurkova, Šebastoviec a Poľova možno tiež predpokladať nemeckú národnosť tunajších hostí, pretože ešte aj v 16. storočí nachádzame medzi obyvateľmi prítomných aj Nemcov (v Poľove mala viac ako jedna tretina obyvateľov ešte nemecké osobné mená).

Celkovo možno teda zhrnúť, že pokiaľ ide o početnosť sídliskového prieniku Nemcov na území slovenskej časti Abovskej župy v stredoveku, prejavila sa v približne štyridsiatich sídelných jednotkách, čo v porovnaní s celkovým počtom sídel, ktorý je známy na konci 16. storočia (119), predstavuje až 33,6% podiel. Treba ale zdôrazniť, že nemecké osídlenie bol dynamický proces a nemecké obyvateľstvo sa často usídľovalo v už jestvujúcich starších sídlach a často rozptýlene, čo negatívne ovplyvnilo jeho trvácnosť. Spoľahlivo možno prameňmi podložiť len vznik ôsmich nových sídliskových jednotiek, ktoré na sledovanom území vybudovalo už nemecké obyvateľstvo. Išlo o dediny Vyšný a Nižný Klátov, Myslava (išlo však o staršie slovenské sídlo, ktoré v 13. storočí zaniklo), Milhošť (aj tu pôvodne išlo o staršie sídlisko spreď 13. storočia obnovené už Nemcami až v 14. storočí), ďalej Zlatá Idka, Moldava nad Bodvou a Vyšný a Nižný Medzev, no čiastočne jeho podiel treba predpokladať aj pri lokáciach Hýľova a Bukovca a azda aj Košickej Belej. Z pohľadu trvácnosti nemeckého živlu možno konštatovať, že zo sídlisk zasiahnutých nemeckým osídlením, sa nemecký element udržal až do 16. storočia početnejšie až v štrnástich lokalitách, no z toho už len v šiestich prípadoch si uchoval aj svoju etnickú dominanciu v národnostnej

skladbe sídliska, avšak ešte aj v prípade ďalších dvadsať jeden sídel nachádzame v 16. storočí sporadické stopy nemeckého obyvateľstva.

Tento stav možno pripísať významnému centru nemeckého etnika v stredoveku, akým boli Košice, no tiež aj pôvodné nemecké dediny zaniknutej Vižoľskej župy, z ktorých väčšina si svoje nemecké obyvateľstvo napriek negatívnej zásahu tatárskeho vpádu uchovala aj naďalej, ba ešte aj v 16. storočí tu mali Nemci výrazný podiel. Podobným centrom bolo v stredoveku aj zoskupenie sídel v údolí rieky Bodvy, ktoré tvorili Moldava a rázovité nemecké obce Vyšný a Nižný Medzev. Tieto centrá vytvárali v stredoveku populačnú bázu, ktorá prirodzenou fluktuáciou a rodinnými zväzkami dopĺňala nemecké obyvateľstvo aj v ostatných rozptýlených sídlach s nemeckým obyvateľstvom, čo vysvetľuje relatívne dlhšiu trvácnosť nemeckého živlu na území Abovskej župy. Proces prirodzenej asimilácie národnostných menšín, ktoré nemali možnosť fluktuáciou obyvateľstva z blízkeho okolia uchovávať si svoj etnický ráz tak zasiahol výraznejšie väčšinu skúmaných sídel s pôvodne nemeckým, alebo čiastočne nemeckým obyvateľstvom najmä od 16. storočia, na čom mal svoj podiel aj silnejší prílev maďarského obyvateľstva z južnejších oblastí Uhorského kráľovstva, ktoré po bitke pri Moháči obsadili Turci, ba je známe, že v tejto dobe sa významným prírastkom posilňuje aj maďarské obyvateľstvo v Košiciach. Podľa lexikónu sídel z roku 1773, ktorý osobitne zaznamenával aj rečové pomery v jednotlivých dedinách, prevládala nemecká reč obyvateľstva v slovenskej časti Abovskej župy už len vo Vyšnom a Nižnom Medzeve.

Osobitne sa nám ešte treba zmieniť aj o špecifickej sociálno-právnej kategórii obyvateľstva – o hostoch, ktoré na sledovanom území možno doložiť v dvadsiatich štyroch sídelných jednotkách, z ktorých v štrnástich prípadoch vieme aj bezpečne doložiť nemeckú národnosť týchto hostí a podobne možno odôvodnene predpokladať nemeckú národnosť aj v prípade ďalších piatich hostovských lokalít. Teda len v piatich prípadoch nevieme spoľahlivejšie identifikovať národnostnú identitu takýchto hostov, no jeho pôvod možno hľadať aj v domácom prostredí. Možno teda konštatovať, že pre nemecké obyvateľstvo na území Abovskej župy bol sociálno-právny štatút hosta prevažne charakterizujúci, a to nielen pre baničné lokality, v ktorých postavenie hosta spoločne s udelenými výsadami umožňoval voľné banské podnikanie, no tiež aj pokiaľ malo takéto obyvateľstvo svoj pôvod v Košiciach, keď si i naďalej uchovávalo pôvodné výsady košických hostí.

Napokon ešte treba upozorniť, že na území slovenskej časti Abovskej župy proces budovania nových sídel, či lokácia už jestvujúcich na nemeckom práve neprebíhal v obvyklých a pre východné Slovensko charakteristických rysoch, pretože hoci možno predpokladať, že budovanie takéhoto sídla sa dialo v intenciách špecializovaného lokátora, nemožno už z prameňov doložiť aj jeho ďalšie pôsobenie v takejto dedine v pozícii držiteľa úradu dedičného richtárstva (*scultecia, scultetus*). Príčinu tohto stavu si treba vysvetliť tak, že celé právne pozadie lokačného aktu nevychádzalo z ustálených postupov nemeckého práva (*ius Teotonicum*), ako sa toto šírilo od poslednej štvrtiny 13. storočia v severo-východných oblastiach dnešného Slovenska, hoci špecifická technika budovania sídlisk, ktorá je zviazaná s takýmto nemeckým právom, sa uplatnila aj v oblastiach v okolí Košíc, ale v skutočnosti čerpano zo špecifického súboru práva hostí, ktoré v spojení s nemeckým etnikom našlo svoje výrazné uplatnenie na území Abovskej župy už v období pred tatárskym vpádom v inštitúte Vižoľskej župy. Po tatárskom vpáde sa však utvorili aj ďalšie významné oblasti s koncentráciou nemeckého obyvateľstva žijúceho podľa práva hostov a ďalších osobitých výsad, ktorými boli Košice a špecifická banícka oblasť v západnej časti župy, kde už išlo o banícke vplyvy Gelnice a Smolníka. Išlo teda skôr o právo hostí, na ktorých boli budované nové sídliska, ktoré oproti charakteristickým znakom kolektívneho nemeckého práva pre komunitu obyvateľov s inštitútom dedičného richtárstva kladlo dôraz skôr na individuálne postavenie obyvateľov ako držiteľov hostovských výsad. Vieme totiž aj konkrétne, že hoci v mnohých obciach, najmä na okolí Košíc bol ich vznik úzko spätý s technikou budovania na nemeckom práve, ich obyvateľstvo držalo výsady košických hostí, ba aj prienik košických Nemcov do okolitých dedín i mimo mestský majetok sa realizoval len na báze práva hostí z Košíc, ktoré si aj naďalej takéto obyvateľstvo usilovalo podržať. Naopak v žiadnej z takto vybudovaných či lokovaných sídlisk nemožno doložiť inštitút dedičného richtárstva, ale skôr posilnenú pozíciu tunajších hostí, ktorí si aj skoro vytvárajú vlastnú samosprávu. Táto skutočnosť musela byť známa aj súčasníkom a predstaviteľom tunajšej šľachty a štátnej, cirkevnej i župnej administratívy, v dôsledku čoho sa pre žiadnu z tunajších novovybudovaných dedín neujal charakteristický názov *poruba*, (maďarsky *-vágás* či nemecky *-hau*), hoci v listinách nachádzame aj konkrétne zmienky o ich lokácii a budovaní na kľoviskách. Inštitút dedičného richtárstva vystupuje v prameňoch v niekoľkých obciach v severovýchodnej časti Abovskej župy

len v 16. storočí, no už všade išlo o prevažne valašské a rusínske obyvateľstvo, ktorým boli tieto sídliska dosídlené a ktoré sem prenikalo zo susednej Zemplínskej župy. Tak sa dozvedáme, že dedičný richtár bol v dedinách Košický Klečenov, Bačkovík, Rankovce, Herľany a Vyšná Kamenica, no už v urbári Trebišovského panstva z roku 1601 sa aj priamo uvádza, že Košický Klečenov a Herľany sú rusínske obce (*possessio hac est Ruthenica*) a aj v ďalších uvedených obciach boli podľa tohto urbára početné rusínske, no aj poľské mená. O orientačnej dobe príchodu valašského a rusínskeho obyvateľstva do tejto časti Abovskej župy výrečne vypovedá portálny súpis z roku 1570, podľa ktorého bol Košický Klečenov pôvodne opustenou dedinou (*predium*), ktorá len asi pred sedemnástimi rokmi – teda okolo roku 1553 – bola opäť zaľudnená. Niet pochyb o tom, že toto nové obyvateľstvo už bolo rusínskej národnosti s valašskou organizáciou života.¹

¹ MOL Kamara, E 158, A. 2608, fol.358: „Kelechen: alias praedium et hactenus nondum dicatum, sed circiter septimdecem (!) annos inhabitatoribus decoratum“.

V. Nemecké osídlenie na území Šarišskej župy v stredoveku

Prítomnosť nemeckého obyvateľstva na území Šarišskej župy v stredoveku možno už krátko po tatárskom vpáde doložiť predovšetkým na najdôležitejších miestach Šariša, a to na ceste prichádzajúcej z juhu dolinou Torysy (a Hornádu), ktorá komunikačne spájala územie šarišského regiónu so Spišom i vlastným Abovom. Nemci sa tu usadili v sídliskovo najexponovanejších lokalitách – v starších trhových osadách Veľký Šariš, Sabinov a Prešov pod administratívnym regionálnym centrom Šarišským hradom, ba je možné, že v podhradskej osade Veľký Šariš už bolo nemecké obyvateľstvo usídlené aj skôr, keď sem prenikalo na miestne trhy už najneskôr začiatkom 13. storočia zo susedného Spiša a azda sa tu vtedy aj usadilo. Usídlenie nemeckých hostí vo Veľkom Šariši, Prešove a Sabinove však zapadá do kontextu širšieho osídľovacieho ruchu, v rámci ktorého prenikalo na naše územie a najmä na Spiš nemecké obyvateľstvo prevažne zo Saska a podobne tak aj v Prešove sa už v roku 1248 označujú tunajší Nemci len ako Sasi (*Saxones*). Nemeckí hostia vo Veľkom Šariši, Prešove a Sabinove aj skoro dostali od Bela IV. rozsiahle spoločné výsady, ktoré v roku 1299 ešte viac rozšíril podľa vzoru výsad spišských Sasov aj kráľ Ondrej III. V dôsledku takéhoto vývoja sa tak tieto toryské sídliská skoro vyvíjali ako mestá, ba Prešov a Sabinov aj ako slobodné kráľovské mestá. Ešte v druhej polovici 13. storočia však nachádzame v tunajšom sídelnom priestore aj ďalšie lokality s hostovským obyvateľstvom, akými boli Župčany, Malý Šariš a Medzany, ktoré tiež obdržali isté výsady už od kráľa Štefana V., no stredoveké pramene nevedia bližšie dokumentovať ich národnostnú príslušnosť. Napokon v 14. storočí vystupujú s hostovským obyvateľstvom aj blízke dediny Nyárs a Ordó (Ražňany), no tu už dôležité fakty poukazujú na maďarskú národnosť týchto hostí, pôvodne kráľovských hájnikov.

Výraznejší sídliskový prienik Nemcov však možno dokumentovať najmä v oblasti hornej časti doliny Torysy, kde sa už v druhej polovici 13. storočia skoncentroval dôležitý majetkový celok Kamenické a Toryské

panstvo, ktorý skoro bol v držbe šľachtického rodu nemeckého pôvodu zo Spiša s neskorším predikátom z Brezovice (z Torysy, Kamenice). Počiatky nemeckého osídlenia tejto oblasti tu teda tiež možno sledovať už pomerne skoro, hoci písomné pramene sú z tohto obdobia ešte len veľmi skúpe. Už krátko po odchode Tatárov z Uhorska v roku 1242 tak preniklo nemecké obyvateľstvo zo susedného Spiša najskôr do starších sídelných lokalít Torysy, Lipian a Brezovice. Jeho usídlenie však prebiehalo už v inom právnom kontexte, ktoré súdobé pramene označujú termínom nemecké právo (*ius Teutonicum*), ba často aj podľa oblasti svojho pôvodu ako spišské právo (*ius Scypsiense*, *ius Teutonicorum de Scepes*). S využitím týchto módných osídľovacích postupov po ustálení majetkovej príslušnosti tunajšej oblasti predovšetkým miestna šľachta vyvinula značné úsilie o jej sídliskovú meliorizáciu, v dôsledku čoho bol sídliskový prienik nemeckého obyvateľstva ešte výraznejší. Tak boli na nemeckom práve dosídlené mnohé staršie sídliská a vybudované nové, pričom celkovo možno tento jav dokumentovať až v prípade tridsiatich šiestich sídel. Hoci ľahko možno predpokladať, že základnú populačnú bázu pri takomto rozsiahlom osídľovacom ruchu tvorilo domáce slovenské obyvateľstvo, o čom svedčí aj skutočnosť, že Nemci všade tam, kde sa aj sídlíšne etablovali, preberali do svojej reči len názvy týchto starších slovenských sídlisk, predsa možno v mnohých prípadoch doložiť aj prítomnosť nemeckého obyvateľstva, ba predovšetkým Nemci boli aj svojimi ľudskými zdrojmi pôvodcami vzniku niektorých sídlisk, ktoré tak už dostali svoje názvy len nemeckého pôvodu a aj slovenské obyvateľstvo, žijúce v ich okolí, prípadne pri svojom neskoršom prieniku do týchto sídlisk, preberalo do svojej reči už len tieto nemecké názvy, čo svedčí zase o pôvodnom nemeckom obyvateľstve týchto dedín. Takými to dedinami bola niekedy začiatkom 14. storočia vybudovaná dedina Krásna Lúka (*Schönau*), po roku 1366 zase dediny Legnava (*Langnau*) a Šambron (*Schwarzbrünnen*) a napokon aj niekedy na prelome 14. a 15. storočia vybudovaná dedina Tichý Potok (*Stillbach*). Prítomnosť nemeckého obyvateľstva v stredoveku však možno dokumentovať aj v prípade ďalších dedín v doline hornej Torysy, ba práve v dôsledku sídlíštného prieniku Nemcov zo Spiša mala tunajšia oblasť aj osobitný cirkevno-správny vývoj, keďže tunajšie lokácie prebiehali už v intenciách spišského práva Sasov a podobne aj správa miestnych farností bola organizovaná len podľa spišského vzoru. Takáto farská organizácia znamenala predovšetkým slobodný status farností, ktorý umožňoval komunite obyvateľov - hostí slobodnú voľbu

farára s plným príjmom desiatkov, no so správnou pertinenciou k Spišskej prepozitúre. Spišský prepošt tak mal právo potvrdzovať v úradoch zvolených kandidátov a ich investitúry a poberal tiež aj osobitný poplatok katedratikum. Farári z oblasti hornej Torusy už v roku 1312 vytvorili so súhlasom spišského prepošta i ostrihomského arcibiskupa aj osobitné bratstvo a takýto vývoj sa prejavil aj v osobitnej správe západnej časti Šariša, ktorý v organizačnej štruktúre Spišského prepošstva mal postavenie špecifickej cirkevno-správnej jednotky s názvom Toryský dištrikt (prípadne aj pod názvom Toryský a plavečský dištrikt). V rokoch 1330 až 1332 vieme aj konkrétne, že Toryský dištrikt tvorilo dvadsaťdeväť farností a je nepochybne výrečné, že až v pätnástich farských sídlach možno dokumentovať aj prítomnosť nemeckého obyvateľstva, pričom nemeckú etnickú príslušnosť nepochybne mali i lokátori najmenej ďalších piatich.

V sídelnej oblasti doliny Popradu, ktorá tiež patrila do Toryského dištriktu preniká však nemecké obyvateľstvo len niekedy po roku 1317, keď sa usadzuje v staršej podhradskej dedine Plaveč, hlavnom sídel tunajšej oblasti. Títo nemeckí hostia už v roku 1366 vystupujú aj pod označením *cives* - mešťania a samotný Plaveč sa tak už v 15. storočí vyvíja ako mestečko. Dedinu Plavnicu po roku 1325 už vybudoval lokátor Mikuláš z *Lačnova pri Kamenici a v 30. rokoch 14. storočia tu pôsobil aj farár s nemeckým osobným menom *Theodrin*, čo tiež naznačuje prítomnosť nemeckého elementu v jej národnostnej skladbe. V roku 1366 v doline Popradu už jestvovalo viacero sídel lokovaných na nemeckom práve, ktorých dediční richtári asistovali Spišskej kapitule pri introdukcii magistra Jakuba, protonotára palatína Mikuláša Konta do držby dvoch čiastok z tunajšieho Čierneho Lesa. Je celkom dobre možné, že aj v prípade týchto sídel možno očakávať prítomnosť nemeckého obyvateľstva, keďže tunajšie obyvateľstvo vystupuje pod sociálno-právnym označením *hostia* (*hospites*). Disponujeme však pomerne malým množstvom stredovekých správ, z ktorých možno bližšie usudzovať na národnostný vývoj tunajších sídlisk, čo je do veľkej miery spôsobené aj tým, že pomerne skoro – už niekedy v polovici 15. storočia bol celý vývoj sídelných pomerov v doline Popradu poznačený širokým javom pustnutia sídel a vo väčšej či menšej miere sa prejavil vo všetkých tunajších dedinách. Do takýchto dedín sa už skoro - v priebehu druhej polovice 15. storočia - dostával aj valašský živel rusínskej národnosti, ako to máme podrobne dokumentované v prípade susednej dediny Jakubany, ležiacej už v Spišskej župe, ktorú v roku 1492 opustilo jej pôvodné

slovenské a nemecké obyvateľstvo, no už v roku 1497 ju dosídlili Rusíni s valašskou organizáciou života.

Čulý osídľovací ruch s využitím osobitných postupov nemeckého práva možno dokladovať aj v oblasti Veľkej a Malej Sviniky, kde sa už v roku 1262 vytvorilo rozsiahle panstvo s centrom v starobylej dedine Svinia. Pri jeho delbe v roku 1320 tu už jestvovalo viacero sídel, ako sú Hendrichovce, Bertotovce, Fričovce a *Sabultov, ktoré už dostali svoje názvy podľa nemeckých osobných mien svojich lokátorov. Intenzita nemeckého osídlenia tejto časti Šarišskej župy však gradovala až v nasledujúcom období a skoro viedla aj k vytvoreniu rázovitej oblasti s jednotnou organizáciou, v ktorej aj staršie sídliská, najmä centrum panstva Svinia postupne prešli vo svojej správe na výhodnejšie nemecké právo, čo v niektorých prípadoch bolo sprevádzané aj prienikom nemeckého obyvateľstva. Celý postup bližšie dokumentuje lokačná listina Šindliara z roku 1331 pre lokátora Mikuláša Schindlera, z ktorej sa aj podrobne dozvedáme o tom, že nová dedina sa mala riadiť výsadami obvyklými pre dediny na Svinianskom panstve, ba ešte aj v 16. storočí jestvovalo povedomie o tom, že táto lokačná listina Šindliara obsahuje tie isté výsady, ako majú obyvatelia Svinie. Treba sa osobitne zmieniť aj o tom, že obyvateľstvo z mnohých sídel na panstve, ktoré v 14. storočí vystupuje pod označením *hostia* (*hospites*), tu už v 15. a 16. storočí vystupujú aj ako „*cives*“. Možno to vysvetliť nielen rázovitosťou tunajšej oblasti a jednotnou sociálno-právnou organizáciou sídel s vyspelou samosprávou, no azda aj tým, že v mnohých prípadoch išlo zrejme o lokačné podniky sabinovských mešťanov, ktorí prenikali do tejto oblasti. Tak vieme aj konkrétne, že v roku 1357 získal do zálohovej držby časť dediny Uzovské Pekľany sabinovský mešťan Hermann a držal ju ešte aj v roku 1367 a dozvedáme sa pritom aj už o početnejšom zastúpení Sabinovčanov v jej národnostnej skladbe. Samotná dedina Uzovské Pekľany vystupuje v stredovekých dokladoch zo 14. storočia aj pod označením „Nemecká Ves“ (*Nemetfalva*), a to v protiklade voči susednej dedine Uzovský Šalgov, ktorá zase dostala podľa svojho slovenského obyvateľstva etnické označenie „Slovenská Ves“ (*Tótfalva*). V prípade Uzovského Šalgova išlo teda skutočne o dedinu s prevažne nemeckým obyvateľstvom. Početnejšie nemecké obyvateľstvo bolo zastúpené aj v národnostnej skladbe Chminianskych Jakubovian, s pôvodným názvom Nemecké Jakubovany, ktoré tiež dostali svoje etnonymické pomenovanie podľa svojho nemeckého obyvateľstva v stredoveku. Podotýkame ešte, že aj v Chmiňanoch sa až do súčasnosti

zachoval chotárny názov „Šváby“, ktorý tiež svedčí o pôvodnom prieniku nemeckého obyvateľstva v stredoveku. Hostia sa v Chmiňanoch pripomínajú už okolo roku 1355, ba v 15. storočí vystupujú aj pod označením „cives“. Celkovo tak možno aj v prípade ďalších jedenástich lokalít sledovať stopy prítomnosti Nemcov, no zároveň treba zdôrazniť, že aj tu populačné zabezpečenie celého dosídľovacieho procesu vychádzalo predovšetkým z domácich zdrojov, ba už niekedy začiatkom 14. storočia preniklo do tunajšej oblasti aj obyvateľstvo rusínskej národnosti, ktoré tu tiež muselo byť pôvodne ešte usídlené na nemeckom práve. Táto dedina Rusínov sa pod názvom *Voľa pripomína v tesnom susedstve staršej dediny Krížovany už v roku 1318, ba v roku 1340, keď Mikuláš z Perína žiadal pápežskú kúriu o potvrdenie výstavby nového kláštora v Krížovanoch, aj priamo pritom zdôrazňuje jeho potrebu prítomnosťou Rusínov na svojom majetku. Podobne však aj v tejto časti Šarišskej župy bolo výrazným javom v celkovom sídelnom obraze pustnutie sídel v 15. storočí, čo vidieť už aj z toho, že z celkového počtu dvadsiatich dvoch sídlisk, ktorých sa proces nemeckého osídlenia tunajšej oblasti dotýkal, až v deviatich možno dokumentovať ich sídliskový zánik.

V južnej časti Šarišskej župy, kde sa koncentrovali majetky veľmožského rodu Abovcov, sa nemecké obyvateľstvo pôvodom z Košíc usadilo predovšetkým v susedstve Drienova - hlavného sídla Abovcov, v *Židovom Potoku a už v roku 1317 dostávajú tunajší nemeckí hostia trhové výsady i rozsiahle slobody košických a gelnických hostí. *Židov Potok sa však už nevyvinul v mestské sídlisko, ba aj stopy po nemeckom obyvateľstve sa tu skoro strácajú, ba samotné sídlisko sa v priebehu 14. storočia aj sine pomadaľčuje, v dôsledku čoho dostáva už aj nové etnonymické pomenovanie „Maďarská Ves“ (*Magyarfalva*). Je tak celkom dobre možné, že Nemci sa zo *Židovho Potoka vysťahovali do susedného Drienova, označovaného za hlavné sídlo panstva (*possessio principalis*), kde doklad o ich prítomnosti pochádza už z roku 1344. Nemci si tu vybudovali vo východnej časti dediny aj novú sídliskovú štvrť, v dôsledku čoho staršie pôvodné sídlisko dostalo etnonymické pomenovanie „Slovenská ulica“. Podľa všetkého tu názvoslovná motivácia bola ovplyvnená aj podobnou situáciou v pôvodnom sídlisku Nemcov v Košiciach, kde tiež po svojom usídlení v susedstve staršej slovenskej osady Košice, po vybudovaní mesta pomenovanie pomenovali túto časť „Slovenská ulica“. Južná časť Šarišskej župy, najmä sídelná oblasť v dolinách Svinky a Sopotnice, však pre Košických mešťanov

vytvárala predovšetkým dôležitú bázu pre ich lokačné podniky a už v 14. storočí ich tak nachádzame vo viacerých sídlach tejto oblasti. Výraznejší podiel nemeckého obyvateľstva však možno očakávať len v prípade dediny Klenov, ktorá dostala už názov nemeckého pôvodu *Kleinberg* a tento názov prevzalo do svojej reči aj okolité slovenské obyvateľstvo (*Klembarok*), čo už svedčí o nemeckej etnicite jej pôvodných obyvateľov.

V otázke nemeckého osídlenia Šariša malo však dôležité postavenie predovšetkým mesto Bardejov, ktoré bolo najvýznamnejším sídlom s koncentráciou nemeckého obyvateľstva v severnej časti župy. Nemci sa tu usídlili len niekedy začiatkom 14. storočia a tiež tu pôvodne išlo o staršiu slovenskú dedinu dosídlenú na nemeckom práve lokátorom Vavrincom. V roku 1320 už nemeckí hostia na čele s dedičným richtárom dostávajú rozsiahle výsady a Bardejov sa prudko rozvíja a čoskoro aj nadobúda mestský charakter a dôležité hospodárske postavenie. Takýto vývoj nachádzal podporu aj u uhorských panovníkov. V roku 1376 Ľudovít I. vykúpil úrad dedičného richtárstva od posledného z bardejovských dedičných richtárov Heinricha a spoločne s budínskymi výsadami ho daroval mešťanom a Bardejov sa tak už ďalej vyvíja ako slobodné kráľovské mesto. Treba zdôrazniť, že toto silnejšie nemecké osídlenie ani v prípade Bardejova nenarušilo kontinuitu tunajšieho pôvodného slovenského obyvateľstva, podobne, ako sa to nestalo ani v prípade ostatných stredovekých miest Šariša. Pôvodná slovenská osada spred lokačného obdobia, v susedstve ktorej sa Nemci začiatkom 14. storočia usídlili, bola po vzniku mesta a najmä obožňaní mestskými hradbami (pred rokom 1376) zahrnutá aj do mestského areálu, kde sa jej stopy zachovali v názve Slovenskej ulice (r. 1428 *Windische plathea*, r. 1435 *Windische Gasse*). Početnú prítomnosť slovenského obyvateľstva v Bardejove dokladajú aj najstaršie daňové zoznamy obyvateľov mesta z 15. storočia. Poľský historik E. Janota už v roku 1862 písal o Bardejove, že mal v 14. a 15. storočí prevažne slovanské obyvateľstvo.

Dôležité však bolo predovšetkým aktívne zapojenie sa bardejovských mešťanov do rozsiahleho dosídľovacieho procesu celej oblasti severovýchodného Šariša. Už z roku 1324 sa tak dozvedáme, že v okolitých dedinách Sveržov, Kurov, Gaboltov, Dlhá Lúka a v dedinách inak neznámej polohy *Brezoua a *Petholtfalva boli už nemeckí lokátori z Bardejova, ktorí získali poverenie dosídlit novým obyvateľstvom nielen svoje dediny, ale aj rozsiahlu zalesnenú oblasť v pohraničí s Poľskom. V tejto časti Šarišskej župy sa ešte v 14. storočí sformoval dôležitý majetkový celok Makovické

panstvo, na ktorom práve za výdatnej účasti bardejovských lokátorov dochádza už od polovice 14. storočia k výraznému zahusteniu sídelnej siete. Významne o tejto lokačnej aktivite svedčí už listina Jágerskej kapituly z roku 1355, z ktorej sa dozvedáme, že keď kastelán Makovického hradu opisoval sídliskové pomery na panstve, ukázal zástupcom kapituly aj akýchsi iných šesť lokalít, na ktorých sa práve začalo s výstavbou nových dedín, pričom ľudovo sa tieto nové sídliská nazývali poruby (vágása), ba aj niektoré ďalšie dediny sú tu už označené s prívlastkom nová dedina. Keď sa v rokoch 1415 až 1417 podrobne opisujú príslušenstva Makovického hradu, až devätnásť dedín už aj svojimi charakteristickými názvami svedčí o veľkom rozsahu celého dosídľovacieho procesu na nemeckom práve. Celkovo sa tento rozsiahly dosídľovací proces sídliskovo prejavil až v štyridsiatich troch sídelných jednotkách, pričom v prípade niektorých dedín pramene aj priamo dokladajú prítomnosť nemeckých hostí z Bardejova. Tak sa napríklad z listiny Bardejovčanov z roku 1415 aj konkrétne dozvedáme o tom, že dedičný richtár Kurimy bol vtedy súčasne i členom mestskej rady Bardejova. Inak prítomnosť nemeckých obyvateľov z Bardejova sa v národnostnej štruktúre Kurimy prejavila aj výraznejšie ako len v osobe dedičného richtára a samotná Kurima sa tak už v 15. storočí vyvíjala ako mestečko. Silnejší prienik nemeckého obyvateľstva sa prejavil aj v ďalších blízkych sídlach, konkrétne tak možno na území Makovického panstva jeho stopy v stredoveku doložiť najmä v Bardejovskej Novej Vsi, Dlhej Lúke, Mokroluhu, Gaboltove, Petrovej, Mikulášovej, Andrejovej a zaniknutej dedine *Kunchelvágása.

Územie Makovického panstva však na severe a severovýchode susedilo už aj s oblasťami poľskej Haliče s etnicky rusínskym obyvateľstvom, ba územie s centrom v Kurime sa už v 14. storočí označovalo aj ako rusínske pohraničie (r. 1367 *in confinibus Rutenicalibus*) a z tejto oblasti tu skoro prenikalo aj rusínske obyvateľstvo. Neprekvapuje preto, že už z roku 1356 máme konkrétne správy o Rusínoch usídlených v doline Ondavy na majetku magistra Loranda, syna bána Mička. Toto sídlo rusínskeho obyvateľstva možno spoľahlivo identifikovať s dedinou, ktorá pod názvom *Oroszfalva už v roku 1414 vystupuje medzi majetkami Makovického panstva. Podľa všetkého tu však usídlenie Rusínov prebehlo v intenciách nemeckého práva, čo potvrdzuje, že toto sídlo v roku 1427 figuruje medzi zdanenými dedinami Šarišskej župy. Aj v nasledujúcom období tu dochádza k prieniku obyvateľstva rusínske národnosti, no bolo tu už prevažne lokované podľa

valašskej sociálno-právnej organizácie, pričom prenikalo do starších pôvodne slovenských sídel. Začiatkom 15. storočia tak možno predpokladať takýto sociálno-právny stav i rusínske etnické prostredie najmenej v prípade ôsmich dedín, pričom do roku 1490 sa tento počet zvýšil o ďalších asi dvanásť dedín. V správe panstva sa tak už pred rokom 1490 rozlišovali osobitne slovenské dediny a valašské dediny s rusínsky obyvateľstvom, čím celá tunajšia oblasť získala svoj osobitný sociálno-právny i etnický kolorit.

Pre ďalší vývoj osídlenia tejto časti Šarišskej župy však malo vážne dôsledky silné vyľudnenie v sídlach Makovického panstva, ktoré bolo dôsledkom vojenských vpádov poľského vojska na východné Slovensko začiatkom 70. a potom aj 90. rokov 15. storočia. Zachovali sa nám podrobné opisy stavu osídlenia Makovického panstva z rokov 1492 a 1507, z ktorých zreteľne vidieť ničivé dôsledky týchto vojenských akcií. Kým v roku 1427 bolo možné v šesťdesiatich piatich dedinách Makovického panstva napočítať až tisícpäťsto-šesťdesiatpäť obývaných sedliackych port, v roku 1492 tu v tridsiatich šiestich dedinách nachádzame už len stopäťdesiatštyri obývaných usadlostí a v roku 1507, keď už sa podrobnejšie opisuje až štyridsaťsedem sídel na panstve to stále bolo len dvestodvadsaťjeden obývaných usadlostí. K významnejšej rekonštrukcii sídelných pomerov na Makovickom panstve dochádzalo až v priebehu 16. storočia, najmä v jeho druhej polovici, no dialo sa tak už za výdatnej účasti valašského obyvateľstva rusínskej národnosti. V portálnom súpise Šarišskej župy z roku 1600 je k Makovickému panstvu osobitne pripísaný zoznam až devätnásť novovybudovaných dedín, v ktorých bolo súhrnne stojeden domov, pričom porovnanie tohto zoznamu s urbárom panstva z roku 1618 potvrdzuje, že tu išlo už len o sídla Rusínov.

Proces nemeckého osídlenia severnej časti Šarišskej župy sa však neobmedzil len na územie Makovického panstva, pretože osobitne významný bol jeho priebeh pri utváraní sídelnej siete najmä v bezprostrednom okolí Bardejova, zvlášť na pôvodnom chotárnom území mesta, kde sa prejavil aj etnicky nemeckým obyvateľstvom. Bardejovskí nemeckí mešťania už po roku 1320 tu vybudovali predovšetkým dediny Richvald a Hertník a obe dediny dostali svoje názvy len v nemeckej reči (pôvodne *Reichwald* a *Herknecht*), pretože aj ich obyvateľstvo bolo prevažne nemeckého pôvodu, ako to potvrdzujú neskoršie stredoveké doklady. Nemecký názov *Schönwald* dostala aj staršia dedina Kl'ušov, ktorá tiež musela byť skoro po roku 1320 dosídlená bardejovskými Nemcami a už v 30. rokoch 14. storočia tu pôsobil

aj farár s osobným menom nemeckého pôvodu *Borthard*. Najneskôr začiatkom 15. storočia boli vybudované na nemeckom práve aj dediny Lukavica, Miháľov (*Mihalshau*) a Šiba (*Scheibe*) a je príznačné, že ešte aj v desiatkových súpisy zo 16. storočia dokladajú vo všetkých uvedených sídlach, s výnimkou Lukavice, ešte početné nemecké obyvateľstvo. O Lukavici však vieme, že už v roku 1415 sa tu prisťahovalo početné obyvateľstvo slovenskej národnosti, ktoré ušlo z niektorej z dedín Makovického panstva. Išlo konkrétne o viac ako tridsať poddaných Šimona Cudara, ktorí najskôr utiekli do Bardejova, no mestská rada rozhodla o ich usídlení v Lukavici. Títo noví prisťahovalci už boli nepochybne slovenskej národnosti a takto teda došlo aj k tomu, že Lukavica sa na rozdiel od ostatných sídel na bardejovskom chotárnom území už ďalej vyvíjala predovšetkým ako slovenská dedina. Niekedy v prvej polovici 15. storočia jestvovali na pôvodnom chotárnom území Bardejova aj dediny *Ludisdorf (*villa Ludovici*) a *Ulrichvágása, o ktorých sa však zachovali len torzovité údaje, ktoré neumožňujú ich bližšiu lokalizáciu. Obe tieto sídla aj skoro zanikajú a tak ani nevieme bližšie dokumentovať ich národnostný vývoj. Nie sú však údaje o iných sídlach, ktoré by svedčili o hlbšom prieniku nemeckého obyvateľstva z Bardejova, hoci celková lokačná aktivita bardejovského meštianstva zasiahla aj širší priestor, najmä oblasť v doline Sekčova, kde už boli majetky veľmožského rodu z Perína. V sídelnom priestore južne od Bardejova tak proces nemeckého osídlenia celkovo zasiahol až osemnásť sídel, hoci v troch prípadoch tu ešte v stredoveku došlo aj k zániku osídlenia.

Za lokačnú sféru bardejovských Nemcov napokon treba pokladať aj oblasť hornej doliny Tople, západne od Bardejova, kde na rozsiahlom území starobylej dediny Malcov (v roku 1338 sa pripomína už ako dedina opustená obyvateľmi, kde však bolo údajne viac ako sto usadlostí) vznikli po roku 1338 na nemeckom práve dediny Hrabské, Gerlachov a niekedy začiatkom 15. storočia aj dedina Lenartov, ba na nemeckom práve bol dosídlený aj samotný Malcov. Nepochybne za účasti lokátora z radov bardejovských mešťanov bola pred rokom 1355 v priľahlej doline Tople, ktorej majetok bol od roku 1322 v rukách bána Mikča, vybudovaná aj dedina *Adrianvágása, ktorá neskôr azda v písomných prameňoch vystupuje pod označením Venecia. Príslušnosť tunajšej oblasti k lokačnému okruhu Bardejova tu potvrdzujú aj konkrétne doklady a tak sa už v roku 1387 dozvedáme, že dediční richtári Hrabského Mikuláš a Wolfram boli členmi bardejovskej mestskej rady a bardejovským mešťanom bol v roku 1442 aj

dedičný richtár Gerlachova *Bernhardt*. Rozšírený jav pustnutia sídel v 15. storočí však zasiahol aj túto oblasť a už do doby okolo roku 1470 možno istými indíciami datovať aj prienik valašského obyvateľstva rusínskej národnosti. To s výnimkou Malcova a v stredoveku aj Gerlachova (dedina sa porušila až v 16. storočí) tak preniklo do všetkých uvedených sídel.

V sídelnom priestore juhovýchodne od Bardejova v doline Tople, kde sa pôvodne rozprestierali rozsiahle chotáre starobylých dedín Kučín a Marhaň možno sledovať proces nemeckého osídľovania už začiatkom 14. storočia. V roku 1315 v susedstve Kučina tak nachádzame novovybudovanú dedinu *Hartmanovu Ves, ktorá už svoj názov dostala podľa nemeckého osobného mena svojho lokátora. Hoci o dedine sa už nezachovali žiadne iné správy, v roku 1406 v jej priestore vystupuje dedina s etnonymickým pomenovaním Nemcovce a tak je celkom dobre možné, že ide o totožné sídla. Názov tejto dediny však už zreteľne poukazuje, že dedina dostala svoje pomenovanie podľa národnosti svojich obyvateľov, usídlených v inoetnickom a inorečovom (slovenskom) jazykovom prostredí. Nemeckého pôvodu boli aj lokátori dedín Hankovce a *Hannusvágása (vystupuje aj pod názvom Malá Černošina), písomne prvýkrát doložených v roku 1377, no tu už treba predpokladať len slovenské jazykové prostredie dedín.

Do tejto oblasti však prenikalo sporadicky aj poľské obyvateľstvo, no treba konštatovať, že tu išlo najmä o lokátorov pôvodom z Poľska, a nešlo teda o akési hromadnejšie usadenie poľského obyvateľstva. Poukazuje na to už prípad neskôr zaniknutej dediny *Polyakvágása, písomne doloženej len v rokoch 1370 a 1520 (*Lengyelvágása*), ktorá svoj charakteristický názov dostala len podľa poľského pôvodu svojho lokátora a podobný pôvod lokátorov treba predpokladať aj v prípade dedín Nižná Voľa a Vyšná Voľa s pôvodnými názvami Jakubova Poruba a Petrova Poruba. Obe dediny už v rokoch 1523 a 1539 vystupujú v dokladoch aj pod označením Voľa, ktoré patrí do poľskej jazykovej oblasti. Pôvodcom takéhoto názvu však aj tu boli podľa všetkého len lokátori oboch sídel, pretože aj stredoveké i novoveké doklady tu skôr potvrdzujú slovenské, ako poľské jazykové prostredie. Koncentráciu poľských jazykových prvkov v tunajších miestnych názvoch napokon dopĺňa aj dedina Lužany so zachovalou nosovkou v stredovekých dokladoch (r. 1370 *Long*), ktorá však u slovenského obyvateľstva zanikla ešte v 10. storočí, no v poľštine sa uchovala do súčasnosti. Podotýkame však, že stredoveké doklady aj v tomto prípade nepotvrdzujú výraznejší sídliskový prienik obyvateľstva poľského pôvodu, ale skôr svedčia

o tom, že pri všetkých uvedených sídlach „s poľskými znakmi“ sa hľadali populačné zdroje hlavne v domácom slovenskom prostredí.

Ešte v druhej polovici 14. storočia zasiahol proces nemeckého osídlenia aj oblasť Marhane, ktorej majetok bol v rukách Abovcov z Drienova a už v roku 1381 a 1382 sú tu písomne doložené aj dediny Matovce (*Mateuagasa*), *Petrec (*Peztchuagasa*), Valkovce (*Balkuagasa*) a v roku 1416 aj Francovce (*Frenchuagasa*) a Geraltovce (*Geralth*). Dediny tu tiež dostali mená prevažne podľa osobných mien lokátorov nemeckej národnosti a je celkom dobre možné, že aj títo lokátori pochádzali z prostredia Bardejova, ako tomu bolo v susednej doline Radomky. Podobne aj tu stredoveké pramene skôr dokladujú pôvodné slovenské osídlenie a slovenské obyvateľstvo uvedených dedín. Celkovo tak proces nemeckého osídlenia na území Marhaňského a Kučínskeho panstva zahŕňal až dvadsaťdva sídel, pričom len jedno z nich vykazuje silnejší podiel nemeckého obyvateľstva v stredoveku.

Možno teda celkovo zhrnúť, že proces nemeckého osídlenia na území Šarišskej župy, ktorý tu dosiahol svoj vrchol začiatkom 15. storočia, zasiahol podľa našich zistení dvestojeden sídelných jednotiek, pričom bezprostredne v jeho dôsledku vzniklo okolo stoštyridsaťdva nových sídlisk, čo v porovnaní s celkovým počtom evidovaných sídlisk koncom stredoveku (316) predstavuje v absolútnom číselnom vyjadrení takmer 45% podiel na tvorbe sídelnej siete župy v stredoveku. Treba ale zdôrazniť, že celý proces nemeckého osídlenia mal dynamický priebeh, ktorého súčasťou bol ešte v stredoveku silný regres a tak nie všade životnosť novovybudovaného sídla pretrvala až do novoveku, pretože z uvedeného počtu sídel zasiahnutých nemeckým osídlením až v päťdesiatich ôsmich prípadoch evidujeme ešte do konca stredoveku zánik sídla. Išlo teda o viac ako štvrtinový podiel z celkového počtu sledovaných sídlisk, pričom väčšina zo zaniknutých sídel spustla v prvej polovici a okolo polovice 15. storočia. Údaj o zaniknutých sídliskách je však výrečnejší pri bližšom pohľade na konkrétne mezoregióny župy, z čoho vidieť, že najviac sídel zaniklo vo východnej časti Šariša. Konkrétne tak na území Toryského a Kamenického panstva išlo o šesťdesiat sídlisk (z celkových tridsaťšesť skúmaných lokalít), na Plaveckom panstve zaniklo päť sídel (z jedenástich) a na Svinianskom panstve deväť sídlisk (z celkového počtu dvadsaťdva), teda takmer polovica všetkých sídel, ktoré tu vznikli, prípadne boli dosídlené na nemeckom práve. Miera pustnutia sídlisk však bola ešte väčšia a vieme aj z konkrétnych dokladov, že mnohé zo sídlisk, ktoré síce pretrvali, boli v sledovanom období tiež viac či menej

výrazne spustnuté. S týmito údajmi súvisí podľa všetkého aj skutočnosť, že práve v týchto regiónoch evidujeme pôvodne najvýraznejší sídliskový prienik nemeckého obyvateľstva z blízkej oblasti Spiša.

Osobitne v tomto probléme stojí región severovýchodného Šariša (Makovické panstvo), kde najmä v 70. a 90. rokoch 15. storočia došlo v dôsledku vojenských akcií poľského vojska k výraznému vyludneniu sídlisk a je pozoruhodné, že len zanedbateľný počet takto vyplienených sídlisk aj skutočne zaniklo, vo väčšine prípadoch zvyšky pôvodného obyvateľstva uchovali kontinuitu sídel až do 16. storočia. Priamym dôsledkom pustnutia sídel však bolo, že do vyludnených dedín a miest sa ešte v stredoveku dostávalo aj nové obyvateľstvo rusínskej národnosti s valašskou organizáciou života, posilnené v priebehu 16. storočia aj ďalšími rusínskymi dosídľovacími vlnami, čo napokon dalo regiónom východného a severného Šariša osobitný rusínsky etnický kolorit.

Pokiaľ však ide o vlastný sídliskový prienik nemeckého obyvateľstva, našim výskumom sme na území Šarišskej župy zachytili päťdesiatdeväť sídlisk, o ktorých písomné pramene potvrdzujú aj konkrétne prítomnosť nemeckého obyvateľstva. V porovnaní s celkovým počtom sídel vybudovaných a dosídlených na nemeckom práve (201) to tak v absolútnych číslach predstavuje 29, 3 percentný podiel. Len nemeckú národnosť lokátorov možno doložiť ešte v prípade ďalších päťdesiatich šiestich lokalít, súčasne však treba upozorniť, že lokácia sídlisk neprebíhala výlučne len v pôsobnosti nemeckých lokátorov, pretože stredovekými prameňmi možno spoľahlivo doložiť najmenej v piatich prípadoch slovenský etnický pôvod lokátorov a v siedmich prípadoch aj lokátorov pôvodom z Poľska. Platí však aj konštatovanie, že údaje o väčšine sídlisk na nemeckom práve nie sú dostatočne výrečné pri určení národnostnej príslušnosti svojho lokátora, čo tiež umožňuje predpokladať účasť domáceho slovenského elementu na ich lokovaní. Platí však všeobecné konštatovanie, že skladba obyvateľstva v dedinách na nemeckom práve svoju základnú populačnú bázu vytvárala z domácich zdrojov, čo má svoju platnosť čiastočne aj pre sídla, ktoré pôvodne vybuďovalo len nemecké obyvateľstvo, pretože už v priebehu stredoveku sa aj takéto sídliská postupne poslovenčujú. V dvoch prípadoch však možno doložiť aj obyvateľstvo rusínskej národnosti, ktorého usídlenie na území Šarišskej župy ešte prebehlo v intenciách nemeckého práva, konkrétne tu išlo o v 15. storočí zaniknuté dediny **Volya* (Volica) a **Orosfalva* (Rusinec).

VI. Nemecké osídlenie slovenskej časti Zemplínskej župy v stredoveku

Záverom teda možno k otázke nemeckého osídlenia slovenskej časti Zemplínskej župy zhrnúť, že prienik nemeckého národnostného elementu do tunajšej národnostnej štruktúry nebol natoľko výrazný, aby ovplyvnil celkový národnostný ráz Zemplínskej župy, ako sa to stalo v susedných župách Šarišskej a Abovskej.

Podrobná analýza stredovekých prameňov tak umožňuje dokladovať prítomnosť etnických skupín nemeckého obyvateľstva v slovenskej časti Zemplínskej župy len v asi desiatich lokalitách, pričom prejav nemeckého elementu možno tiež dôvodne predpokladať aj v prípade národnostného vývoja ďalších troch sídel (Humenné, Kochanovce, Trnávka), hoci priame písomné správy sa o tom nezachovali. Najvýznamnejšie sa však prítomnosť Nemcov prejavila len v národnostnej štruktúre piatich sídel, konkrétne v Stropkove, Vranove, *Nemeckom Kaňove (v 16. storočí splynuli s Kvakovcami), Hlinnom a Michalovciach, v ďalších lokalitách bola prítomnosť nemeckého obyvateľstva už iba sporadická. V prípade Michaloviec však vieme bezpečne, že nemeckí hostia sa tu usídlili už v 13. storočí (pred rokom 1290), keď si v tesnom susedstve staršej slovenskej osady vybudovali nové sídlisko s námestím, ktoré sa v 30. rokoch 14. storočia označovalo ako Nemecká ulica, kým staršie slovenské sídlisko dostalo označenie Slovenská ulica, prípadne aj Slovenské Michalovce.

Významnejším javom však bol vznik a lokácia sídel podľa aplikovaných princípov nemeckého práva, na ktorom sa zúčastnili aj lokátori z radov nemeckého obyvateľstva. Analýza stredovekých písomných prameňov dovoľuje odôvodnene predpokladať takýto pôvod v prípade šesťdesiatich šiestich sídel, no tiež aj najmenej v ďalších desiatich dedinách v okolí Sečovíc, ktoré boli staršieho slovenského pôvodu, žilo v 30. rokoch 14. storočia obyvateľstvo lokované podľa princípov pôvodne nemeckých hostí zo Sečovíc, hoci ich pôvod skôr hľadáme v domácich populačných zdrojoch. Iných najmenej desať sídlisk bolo lokovaných na nemeckom práve

aj na území Stropkovského panstva, hoci stav stredovekých prameňov túto skutočnosť už nevie spoľahlivo zdokumentovať a ani ich ponemčené názvy v listinách z roku 1408 nie sú ešte dostatočným poukazom pre identifikáciu pôvodu takýchto sídel na nemeckom práve. Na ten spoľahlivejšie poukazuje len celkový charakter a postup osídlenia v mikroregióne Stropkovského panstva v medziriečí Ondavy, Olky a Chotčianky, v ktorom nemecké, no v rovnakej miere tiež aj slovenské obyvateľstvo zo Stropkova najneskôr už od druhej polovice 14. storočia vyvíjalo čulú lokačnú aktivitu. Išlo teda najmenej o deväťdesiatšesť sídel, ktorých pôvod súvisí s lokáciou na nemeckom práve, no nemožno pochybovať, že celkový počet takýchto sídel bol na území Zemplínskej župy oveľa vyšší, než ho dokumentujú stredoveké pramene, na čom má svoj podiel najmä neskorší národnostný vývoj na území Zemplínskej župy, ktorý bol ovplyvnený silným prienikom rusínskeho obyvateľstva s odlišnou sociálno-právnou (valašskou) organizáciou života. Tento prienik rusínskeho a valašského obyvateľstva výrazne podnietilo predovšetkým rozsiahle pustošenie za uhorsko-poľskej vojny v rokoch 1491 až 1492, a to predovšetkým na území Stropkovského a Čičavského panstva, v dôsledku ktorého viac ako polovica tunajších sídel spustla a v úsilí o ich demografickú a hospodársku rekonštrukciu už boli prevažne doosídľované novým, rusínskym a valašským elementom, ktorý často pohltil a asimiloval aj zvyšky pôvodného slovenského obyvateľstva, čo v prípade mnohých sídlisk viedlo k zmenám v ich národnostnej, ale aj v náboženskej a sociálno-právnej štruktúre.

Z hľadiska majetkovo-správnych domén (panstiev), najvýraznejšia lokačná aktivita prebiehala na území Čičavského panstva s koncentráciou majetkov v medziriečí Ondavy a údolí Tople, kde vzniklo, prípadne bolo na nemeckom práve dosídlených až približne tridsaťjeden takýchto sídel. Na území Stropkovského panstva to bolo sedemnaásť sídel a na Sečovskom panstve možno bezpečne dokumentovať štyri takéto sídla, no lokácia už jestvujúcich sídlisk aj s aplikáciou nemeckého práva hostov sa dotýkala aj ďalších desiatich tunajších lokalít. Významnejšie do tvorby sídlíštnej siete zasiahol proces nemeckého osídlenia aj v okolí Michaloviec a v zemplínskej časti majetkovej domény pánov z Michaloviec, kde sa dotýkal deviatich sídlisk. Vzhľadom na rozsah územia sa najmenej výrazne proces nemeckého osídlenia prejavil na území Humenského (Brekovského, Jasenovského) panstva v majetku veľmožského rodu Drugetovcov, ktorí sa už veľmi skoro sústredili na dosídľovanie panstva skôr podľa princípov valašského práva,

ktorého nositeľom bolo rusínske obyvateľstvo. V dôsledku uvedeného tak už v roku 1479 boli dediny Brekovského hradu a celého panstva charakterizované ako uhorské (slovenské) a valašské (prevažne rusínske). Napriek uvedenému však predsa len možno dôvodne predpokladať, že na území Humenského panstva vzniklo najmenej päť sídlisk lokovaných ešte na nemeckom práve, išlo predovšetkým o sídliská, ktoré ležali v blízkom susedstve Čičavského a Michaloveckého panstva, čo naznačuje pôvod znalostí princípov nemeckého práva a azda aj lokátorov.

Pre celý proces nemeckého osídlenia je však tiež príznačné, že z tohto počtu je len veľmi málo takých sídel, do ktorých aj priamo prenikol nemecký etnický živel - bezpečne vieme, že sa tak stalo v prípade asi siedmich lokalít, ktorými boli Sečovce, Stropkov, Vranov, Nemecký Kaňov, Hlinné, Rudlov, Banské, Sačurov, Michalovce a Staré. Populačne takéto sídla zabezpečovalo predovšetkým domáce obyvateľstvo. Túto národnostnú situáciu odráža aj pôvod lokátorov a dedičných richtárov v uvedených sídlach, ktoré často niesli názvy odvodené od ich osobného mena či prezývky, a tak ich nemeckú národnosť možno bezpečne identifikovať len v prípade sedemnástich sídel, ktorými boli **Gereguagasa*, Detrik, Hencovce, **Decchelugasa* (dedina už možno ležala na zemi Šarišskej župy), Hermanovce nad Topľou, Rudlov, Vranov, *Nemecký Kaňov, Hlinné, Stropkov, **Chenkerhau*, Kolbovce, **Ipuagasa*, **Krysthelugasa* (Krišľovce), Pucák, **Alberthuagasa* a Sečovce.

Niet pochýb o tom, že pôvod lokátorov a dedičných richtárov lokovaných sídel treba hľadať predovšetkým v prostredí hostovských centier nemeckého elementu na území župy, akými boli Sečovce, Stropkov, Vranov a Michalovce, no stredoveké pramene dokladajú, že zemepáni poverovali dosídľovacou činnosťou svojich majetkov aj nemeckých hostí zo Šarišskej a Abovskej župy. Tak možno bezpečne identifikovať pôvod lokátora a neskoršieho dedičného richtára v Hlinnom Petra, ktorý bol bratom richtára Hannusa z Hanušoviec nad Topľou (sám bol pôvodom z Prešova) a z komunity hanušovských (prípadne prešovských) hostí zrejme pochádzali aj lokátori dedín Hermanovce nad Topľou, ktorej východná časť administratívne patrila do Zemplínskej župy, no tiež aj Rudlov a dediny Banské (kde je aj zreteľná motivácia vzniku osídlenia). Lokáciu týchto sídlisk sprevádzal aj čiastočný prienik nemeckého obyvateľstva (nemeckých hostov), ako to spoľahlivo dokumentuje lokačná listina Hlinného, no domáce populačné zdroje museli byť aj v týchto prípadoch predsa len dominujúce, ako to

dokladá už skorý asimilačný proces týchto nemeckých skupín v daných lokalitách. Indície napokon tiež naznačujú, že aj pôvod lokátora a dedičného richtára Petra z Lomného treba skôr hľadať v prostredí Abovskej župy, konkrétne vo významnom centre na východnom Slovensku v meste Košice, ktorého mestská rada ešte aj v roku 1358 vyšetřovala násilnú smrť richtára Petra a jeho rodiny.

Treba tiež zdôrazniť, že okrem nemeckého a predovšetkým slovenského obyvateľstva sa na vzniku sídel na nemeckom práve zúčastnilo aj obyvateľstvo rusínskej národnosti, pôvodom z poľskej Haliče, ako na to poukazuje mandát kráľa Ľudovíta I. z roku 1361, podľa ktorého panovník zakazoval kráľovským kastelánom a okolitej šľachte vyberať mýtné poplatky od obyvateľov z Poľska, Haliče, no tiež aj z iných oblastí Uhorského kráľovstva, ktoré prichádzalo na majetky pánov z Rozhanoviec. Toto rusínske obyvateľstvo z poľskej Haliče aj skutočne prichádzalo na územie Čičavského panstva, kde bolo lokované ešte podľa redukovaných princípov nemeckého práva. Spoľahlivo možno takýto pôvod konštatovať v prípade štyroch dedín, ktorými boli Ruský Kazimír, **Urusuagasa* - Ruská Voľa, Bžany a Nižná Olšava.

Napokon sa je treba ešte osobitne zmieniť aj o hostovských lokalitách na území slovenskej časti Zemplínskej župy v stredoveku, pretože hoci nešlo o národnostne vyhranenú kategóriu obyvateľstva Uhorského kráľovstva, na území Šarišskej a Abovskej župy dominovalo v tomto spoločensko-právnom postavení predovšetkým nemecké obyvateľstvo. Tento trend však pramene v prípade Zemplínskej župy nepotvrdzujú, keď tu dokladujú celkom dvadsaťjeden sídlisk s hostovským obyvateľstvom a ďalšiu lokalitu len podľa charakteristického názvu (**Vendegovce*). Z týchto sídlisk boli hostia spoľahlivo nemeckej národnosti len v šiestich sídlach (Sečovce, Stropkov, Vranov, Hlinné, Michalovce, Staré), hoci ho možno očakávať aj v iných dedinách najmä na Sečovskom a Čičavskom panstve. Maďarskú národnosť hostí možno predpokladať v troch sídlach (Kráľovský Chlmec, Zemplín, Michalovce), podobne tak slovenskú národnosť (Michalovce, Stropkov a azda aj Vranov), spoľahlivo rusínsku národnosť mali tiež niektorí jednotlivci v Michalovciach a v jednom prípade išlo o hosta s rómskou národnosťou (Boľ). Napokon jedno sídlo tiež vykazuje prítomnosť hostí s románskym (valónskym) obyvateľstvom (Třebišov - **Valon/Valyon*). Národnosť hostí nemožno na základe prameňov určiť v jedenástich prípadoch, no tu treba skôr predpokladať, že išlo o obyvateľstvo domácej

slovenskej a na juhu slovenskej časti Zemplínskej župy aj maďarskej národnosti. Napokon ako ešte uvidíme, rovnaká národnostná variabilita v kategórií hospóvského obyvateľstva bola aj na území Užskej župy, čo je však vzhľadom na výrazné etnické zmeny v národnostnej štruktúre oboch žúp ľahko pochopiteľné.

Z kvantitatívneho hľadiska v porovnaní s celkovým stavom sídel, ktorý evidujeme koncom stredoveku (345), tak zahŕňal proces nemeckého osídlenia viac ako štvrtinový podiel (27,8%) na celkovej tvorbe tunajších sídlisk, no vzhľadom na neúplný stav písomných prameňov ho možno predpokladať aj o niečo vyšší. Sídla, kde možno prameňmi doložiť aj prítomnosť nemeckého obyvateľstva predstavoval už len približne 2% podiel na celkovom počte sídel slovenskej časti Zemplínskej župy v stredoveku. Ani v prípade týchto sídel však nijako nemožno hovoriť o výlučne nemeckých sídliskách, ba skôr naopak, pretože ako sme to podrobne videli, prítomnosť Nemcov tu sotva dosahovala viac ako len sporadický počet. Podobne nízka bola aj trvácnosť nemeckého elementu v týchto lokalitách, a to i tam, kde sa prejavil aj etnotoponymicky, ako to bolo v prípade *Nemeckého Kaňova a Michaloviec. O niečo vyšší bol podiel lokovaných sídlisk, ktorých lokatori a dediční richtári mali nemeckú národnosť a ktorý vo vzťahu k zistenému počtu sídlisk na nemeckom práve (96) predstavoval mieru 19,7%, no vo vzťahu k celkovému počtu sídel slovenskej časti Zemplínskej župy to bolo už len 5,5% (19 lokalít).

Medzi charakteristické znaky procesu nemeckého osídlenia patrí však aj vysoký podiel zaniknutých sídel, pretože z celkového počtu deväťdesiatšesť sídlisk lokovaných na nemeckom práve ešte v stredoveku zaniklo až dvadsaťjeden, čo predstavuje 21,8% podiel. Možno teda konštatovať, že proces nemeckého osídlenia slovenskej časti Zemplínskej župy bol vo vývoji sídliskovej štruktúry Zemplínskej župy pozitívnym javom a výraznou mierou prispel k jej skvalitneniu a rovnako pozitívne sa prejavil aj v zmenách v sociálno-právnej štruktúre obyvateľstva na území župy.

VII. Nemecké osídlenie slovenskej časti Užskej župy v stredoveku

Záverom možno k otázke nemeckého osídlenia slovenskej časti Užskej župy zhrnúť, že v národnostnej a sídliskovej štruktúre tejto časti východného Slovenska v stredoveku nemal nemecký národnostný element také výrazne zastúpenie ako tomu bolo v prípade iných východoslovenských žúp, nepriamo sa však jeho prítomnosť pozitívne prejavila na celkovom vývoji osídlenia, ako aj v zmenách sociálno-právnej štruktúry obyvateľstva Užskej župy.

Najstaršie doklady o nemeckom obyvateľstve sa na území Užskej župy viažu k dedinám Vyšné a Nižné Nemecké, ktoré už niekedy v priebehu 11. a 12. storočia z kráľovského poverenia vybudovalo nemecké obyvateľstvo ako vojenské pohraničné strážne kolónie v slovenskom etnickom prostredí, ktoré obe sídliská Nemcov výstižne pomenovalo podľa národnostnej príslušnosti obyvateľstva. Tunajšie nemecké obyvateľstvo však bolo podľa všetkého za tatárskeho vpádu zdecimované a tak ešte v 13. storočí obe dediny dosídlilo už nové, prevažne domáce slovenské obyvateľstvo, ktoré sa v ďalšom etnickom vývoji oboch dedín stalo dominujúcim prvkom.

Významnejšia bola tiež prítomnosť nemeckého obyvateľstva vo Veľkých Kapušianoch, ktoré sa usadilo v susedstve staršieho sídliska pôvodne maďarských pohraničných strážcov už krátko po tatárskom vpáde v rokoch 1241 až 1242 a vytvorilo aj osobitné sídliské i právne spoločenstvo. Jeho ďalší progresívny vývoj sa usilovali podporovať aj uhorskí panovníci a v roku 1274 udelil kráľ Ladislav IV. tunajšej komunite nemeckých hostí isté samosprávne výsady a definoval aj ich povinnosti voči kastelánom kráľovského Nevického hradu a voči pôvodnému kapušianskemu sídlisku (Malým Kapušianom), patriacemu Leleskému prepoštstvu. Leleský konvent však ešte niekedy na prelome 13. a 14. storočia získal aj podstatnú časť Veľkých Kapušian, ktorých ďalší vývoj sa usiloval podporiť aj udelením osobitných výsad a povinností, o ktorých sa zachovali údaje až z roku 1486. Už začiatkom 14. storočia tak Veľké Kapušany vystupujú

ako mestečko a jeho obyvatelia ako mešťania, no tunajší nemecký živel už skoro upadol a v priebehu 14. storočia tak medzi výsadné spoločenstvo kapušianskych mešťanov a hostí prenikalo aj domáce slovenské, no najmä početné maďarské obyvateľstvo. Keď už možno zo 16. storočia presnejšie určiť tunajší národnostný stav, bolo obyvateľstvo vo Veľkých Kapušanoch už silne pomadařčené, no prestúpené aj slovenskou menšinou a ďalší vývoj národnostných pomerov v novoveku sa uberal už v prospech maďarského obyvateľstva.

Treba však upozorniť, že maďarské obyvateľstvo v 14. storočí prenikalo aj do ďalších blízkych sídel, akými boli Maťovce, Pinkovce, Budince, Lekárovice, *Radich, Ruská a čiastočne aj Senné, kde po svojom usídlení získalo sociálno-právny status hostí, o ktorom máme bezpečné údaje z rokov 1325 (Ruská, Senné), 1419 a 1420. Ešte v 16. storočí bolo obyvateľstvo v týchto sídlach silne pomadařčené, no v priebehu novoveku sa poslovenčili a ako dediny, v ktorých prevládala slovenská reč ich už zaznamenáva aj úradný lexikón sídel z roku 1773. Odlišný etnický pôvod mali však hostia ešte v stredoveku zaniknutej dedine **Oroszfalva*, ktorú niekedy v priebehu 14. storočia vybudovalo už rusínske obyvateľstvo, v dôsledku čoho dedina dostala v prevažne maďarskom okolí etnickom prostredí maďarský etnonymický názov vo význame Ruská (Rusínska) Ves.

V tejto oblasti napokon možno doložiť aj vznik niekoľkých sídel na nemeckom práve, akým bola ešte v prvej polovici 15. storočia zaniknutá dedina **Alberthvagasa* (Albertova Poruba) a portálne súpisy zo 16. storočia dokladajú inštitút dedičného richtárstva aj v dedinách Blatná Polianka a Rebrín so zmiešaným slovensko-maďarským obyvateľstvom a Tašuľa, Iňačovce a Bežovce s prevažujúcim maďarským obyvateľstvom. Aj v prípade týchto dedín však v novoveku prevládol slovenský etnický element a už úradný lexikón sídel z roku 1773 všade dokladá obyvateľstvo prevažne so slovenskou rečou.

Osobitne významný pre vývoj sídelnej siete i sociálno-právneho prostredia mal proces nemeckého osídlenia pre severnú časť skúmaného územia Užskej župy v oblasti pod Vihorlatskými vrchmi, kde stredoveké pramene dokladajú výraznú meliorizačnú aktivitu pánov z Michaloviec, ktorí s využitím sociálno-právneho statusu nemeckých hostí v Michalovciach a ich znalostí nemeckých právnych postupov a jeho rozšírením aj na ďalšie obyvateľstvo bez ohľadu na národnostnú príslušnosť, doosídľovali staršie a lokovali nové sídla.

Treba však opätovne zdôrazniť, že rozšírenie práva hostí, ktorého pôvodným nositeľom bolo nemecké obyvateľstvo z Michaloviec na domáce ale aj iné obyvateľstvo bez ohľadu na národnosť, bol organizovaný a cieľavedomý proces, ktorým sa šľachtici z Michaloviec usilovali využiť hospodársky a sociálno-právny potenciál pôvodného nemeckého obyvateľstva ako meliorizačný impulz svojho rozsiahleho majetkového komplexu. Nie všade však nemecké obyvateľstvo aj priamo prenikalo, ale v prvotnej fáze celého procesu pramene dokumentujú ich prítomnosť najskôr v starých sídliskových centrách akými boli Vinné a Trnava nad Laborcom, no organizácia celého meliorizačného procesu si vyžadovala veľké populačné zdroje, ktoré nemohlo zabezpečiť ani málopočetné nemecké ani domáce obyvateľstvo, preto sa páni z Michaloviec usilovali získavať nové obyvateľstvo aj z iných častí Uhorského kráľovstva, ako aj spoza krajinských hraníc, najmä z blízkeho Poľska, Haliče a Ukrajiny, odkiaľ už od začiatku 14. storočia intenzívnejšie prenikalo rusínske obyvateľstvo na územie Uhorského kráľovstva. V dôsledku uvedeného bol aj národnostný obraz na majetkov pánov z Michaloviec pomerne pestrý a možno tu doložiť prítomnosť nielen nemeckého a domáceho slovenského obyvateľstva, ale aj maďarského, poľského, no najmä rusínskeho, ktoré sa neskôr od konca 14. storočia stalo hlavným nositeľom už novej organizácie sídel na valašskom práve.

V počiatkovej fáze celého meliorizačného procesu získavalo nové obyvateľstvo bez ohľadu na národnosť po svojom usídlení na nemeckom práve na majetkoch pánov z Michaloviec sociálno-právny status hostí. Podľa listiny Jágerskej kapituly z roku 1358 tak možno takéto hostovské obyvateľstvo spoľahlivo doložiť celkom až v pätnástich sídlach, z ktorých deväť patrilo medzi pôvodné slovenské dediny a hostovský element v nich bol len sekundárny jav. Išlo o dediny Jasenov, Tibava, (Nižná) Rybnica, Revištie, Zálužice, *Greča, Trnava nad Laborcom, Vinné a *Varkond. Novolokovanými sídliskami na nemeckom práve s hostovským obyvateľstvom boli *Stráňany, *Brutovce, *Henselovce, **Lachlovagasa*, Klokočov a Buňkovce. V susedstve *Henseloviec jestvovala aj ďalšia dedina na nemeckom práve s názvom **Vörösvágása* (r. 1408/1409 *Veresuagasa*), ktorá však ešte v stredoveku zanikla, podobne ako aj ďalšie tunajšie dediny *Brutovce a **Lachlovagasa*. Počet hostovských sídel na majetkoch pánov z Michaloviec dopĺňa aj Koromľa, ktorá bol tiež pôvodne lokovaná na nemeckom práve, no už od roku 1337 sa v jej východnej polovici usilovali Drugetovci osídľovať aj valašské obyvateľstvo, čo viedlo k dlhotrvajúcemu majetkovému sporu

medzi oboma rodmi a neskôr od konca 14. storočia aj k prieniku valašského obyvateľstva do ďalších dedín na území Tibavského a Jasenovského panstva a vzniku valašských sídel v tomto priestore.

Z pohľadu národnostnej príslušnosti hostí v uvedených dedinách možno nemeckú národnosť doložiť len v prípade Vinného, Trnavy nad Laborcom a *Stránian, no nebola výlučná a nemožno ani očakávať jej silnejšiu mieru zastúpenia, pretože už veľmi skoro slovenské etnické prostredie týchto dedín pôsobilo na prítomnosť nemeckého elementu asimilačne. Aj v prípade *Henseloviec bol nemecký etnický živel zastúpený azda len v osobe lokátora nemeckej národnosti, no pôvod obyvateľstva už treba hľadať v domácich populačných zdrojoch a je pravdepodobné, že tomu tak bolo aj v prípade niektorých ďalších novovybudovaných dedinách na nemeckom práve. Silnejšiu mieru nemeckej prítomnosti možno však doložiť v prípade dedín Poruba pod Vihorlatom (pôvodne Nemecká Poruba) a Vyšné Remety, ktoré niekedy na prelome 14. a 15. storočia nemecké obyvateľstvo tiež vybuďovalo na nemeckom práve, no aj v týchto sídlach nemecký živel už v priebehu 15. storočia upadol, a to v prípade Nemeckej Poruby v prospech slovenského obyvateľstva a v prípade Vyšných Remiet v prospech rusínskeho a valašského obyvateľstva, čo v tejto dedine viedlo aj k zmenám v jej sociálnej štruktúre.

Rusínsku národnosť hostí možno doložiť v prípade dedín *Greča, Jasenov a Koromľa a rozptýlene aj vo Vinnom, ktoré bolo v podobnej miere prestúpené aj jednotlivcami maďarskej a poľskej národnosti. Treba zdôrazniť, že rusínske obyvateľstvo vybuďovalo na nemeckom práve aj dedinu Ruskovce (r. 1418 *Ruzkoch*), ktorá svoj názov dostala v okolitom slovenskom prostredí práve podľa národnostnej príslušnosti svojich obyvateľov. V 16. storočí však rusínske obyvateľstvo v dôsledku svojich kriminálnych excesov dedinu opustilo a preniklo sem už nové, prevažne slovenské obyvateľstvo.

Niet nijakých pochyb o tom, že rozptýlene prenikalo rusínske, maďarské a poľské obyvateľstvo aj do ďalších starších i novobudovaných dedín, čo však vzhľadom na zmiešané národnostné prostredie bol prirodzený jav, no v žiadnom zo skúmaných sídel nevedol k zmenám v ich etnickom vývoji ako prevažne slovenských dedín.

Odlišná situácia však bola v prípade rusínskeho obyvateľstva, ktoré prenikalo na územie Užskej župy už s valašskou organizáciou života. Valašské obyvateľstvo tak po svojom prieniku do staršej Koromle v 30. rokoch

14. storočia, vybuďovalo koncom 14. storočia aj ďalšie, už nové sídla, akými boli na území Tibavského panstva Koňuš, Beňatina, Choňkovce, Podhorod a Priekopa a neskôr v 15. storočí preniklo aj do Vyšných Remiet a Porúbky. Na Jasenovskom panstve valašské obyvateľstvo vybuďovalo dediny Jovsu a Vyšnú Rybnicu a valašský element neskôr prenikol aj do Hliníka a Úbreža, kde prevládol. Tieto dediny boli ešte aj v 16. storočí sídlami s prevažne rusínskym obyvateľstvom, no v priebehu 17. a 18. storočia v nich rusínsky element upadol a už úradný lexikón sídel z roku 1773 všade dokladá len obyvateľstvo, rozprávajúce slovenskou rečou.

Na nemeckom práve vznikali aj ďalšie sídla na majetkoch pánov z Michaloviec a ešte v stredoveku možno takýto pôvod doložiť aj v prípade dedín *Malá Porúbka (r. 1418/1419 *Kysporupka*) na Michaloveckom panstve a Porúbka (s pôvodnými stredovekými názvami Pavlova Poruba, Čertova Poruba), *Orechová, Porostov na Tibavskom panstve a Kusín na Jasenovskom panstve, no na nemeckom práve boli lokované aj staršie dediny ako sú Vojnatina a Hažín (Veľký a Malý Hažín). Napokon len pramene zo 16. storočia dokladajú inštitúciu dedičného richtárstva aj v ďalších dedinách akými boli Baškovce, Hlivišťa, a Kolibabovce, no tiež aj Hliník a Úbrež, v ktorých už v tomto období prevládal valašský element, no tiež išlo pôvodne o dediny vybudované podľa redukovaných princípov nemeckého práva.

Z celkového počtu stotri sídel slovenskej časti Užskej župy, podľa stavu z konca stredoveku, tak proces nemeckého osídlenia zahŕňal až tridsaťosem sídelných jednotiek. Miera nemeckého osídlenia slovenskej časti Užskej župy by tak predstavovala až takmer 37% zastúpenie, no pomer sídlisk, v ktorých možno v stredoveku aj priamo doložiť prítomnosť nemeckého etnického obyvateľstva už predstavuje len 8,7% (deväť sídel). Treba však zdôrazniť, že nemecký element bol početnejšie zastúpený len v prípade piatich sídel (4,85%) a z hľadiska jeho trvácnosti už niekedy v druhej polovici 13. storočia (možno už v rokoch 1241 až 1242) zaniká v dvoch sídlach (Vyšné a Nižné Nemecké) a aj pri zvyšných troch možno ešte do konca stredoveku dokumentovať jeho skorý úpadok.

Pomerne vysoký je tiež počet sídel s obyvateľstvom využívajúcim sociálno-právne postavenie hostí, celkovo tak možno zo slovenskej časti Užskej župy doložiť až dvadsaťdva sídel s takýmto obyvateľstvom, čo v porovnaní s počtom sídel koncom 16. storočia predstavuje až 21% zastúpenie. Avšak nie všade možno sociálno-právne postavenie hostí bezpečne spájať s doosídlením príslušnej lokality na nemeckom práve, i keď to tiež

nemožno priamo vylučovať, týka sa to najmä zoskupenia sídel s hospodárskym obyvateľstvom východne od Veľkých Kapušian na dnešnej slovensko-ukrajinskej hranici. Nepochybne však tomu tak bolo v prípade šestnástich sídel, ktoré sa s výnimkou Veľkých Kapušian nachádzali výlučne na majetkoch pánov z Michaloviec.

Z uvedeného teda zreteľne vidieť, že proces nemeckého osídlenia bol dôležitým momentom v utvárení sídelnej, no aj národnostnej štruktúry slovenskej časti Užskej župy v stredoveku, hoci aj priamy etnický prienik Nemcov bol už nevýrazný a krátkodobý.

VIII. Pramene nemeckého osídlenia východného Slovenska

Rok	Názov sídla; župa: Š-Šarišská, Z-Zemplínska, A-Abovská, U-Užská	Scultetus; scultetia, litterae locationales; locatio seu congregatio villae	Prameň
1270-1272	Dolina horného toku Torysy (Š)	in novalibus exstirpatis et exstirpandis ... de duabus partibus Tarchauze	RA II/2-3, s. 344-345, č. 3336.
1297	Vyšný a Nižný Klátov (A)	congregatio villae	AMK, TA, A-Cassovia, Nr. 6
1300	Vyšná Šebastová (Š)	congregatio villae	MOL DL 102 890; RA II/4, č. 4296
1315	Jakubova Voľa (Š)	nova villa ... que nunc Jacobfolua nuncupatur	RDSI II, s. 23-24, č. 7
1316	Brezovička (Š)	villa locacionem habet	RDSI II, s. 54-55, č. 80.
pred 1317	Brezovica (Š)	in quadam terra Sevnvalt ... Blasium, filium Leustachii de Brezuicz scultetum constituit	RDSI II, s. 62-63, č. 167
pred 1317	*Kvakov (v chotári Brezovice) (Š)	possessio ... (nondum) carebat propria locacione et fundacione, sed post locacionem eius ... nomine proprio ab impositoribus ... nunc est vocitata	RDSI II, s. 121, č. 240. (DCS, s. 322-323, č. XXVII, publikuje listinu pod rokom 1315).
1317	Blažov (Š)	litterae locationales	RDSI II, s. 62-63, č. 167
1320	Bardejov (Š)	litterae locationales	Výsady I, s. 94-95, č. 107
1322	Nižný Slavkov (Š)	scultetus	RDSI II, s. 375-376, č. 861
1322	Ďurková (Š)	silva iuxta fluvium Lubetyin ... pro extirpacione et illocacione populorum	Századok VI, 1872, s. 637
1323	Vysoká (Š)	scultetus	RDSI II, s. 453, č. 1043

1323	Dolina horného toku Torysy - Toryský dištrikt (oblasť od vtoku Lutinky do Torysy až po prameň Torysy) (Š)	in novalibus exstirpatis et exstirpandis ... mansiones secundum eorum nominaciones ... lan et aliter hub vocari consueverunt ... iuxta eorum libertate	RDSI II, s. 460, č. 1059
1323	*Petrovenec, Dubovica, Rožkovany, Hrnčiar, Lúčka (Š)	in novalibus exstirpatis et exstirpandis, populis congregatis et congregandis ... iuxta eorum libertate	RDSI II, s. 460, č. 1059
1324	Kurov (Š)	scultetus	MOL DL 11 292
1324	Gaboltov (Š)	scultetus	MOL DL 11 292
1324	Sveržov (Š)	scultetus	MOL DL 11 292
1324	*Brezoua (Š)	scultetus	MOL DL 11 292
1324	*Petholth (Š)	scultetus	MOL DL 11 292
1324	Dlhá Lúka (Š)	scultetus	MOL DL 11 292
1324	Bardejovská Nová Ves (Š)	scultetus	MOL DL 11 292
1325	Plavnica (Š)	litterae locationales	Századok VI, 1872, s. 637.
1325	Lačnov (Š)	scultetus	Századok VI, 1872, s. 637.
1326	Chminianska Nová Ves (Š)	litterae locationales	MOL DL 40 482
1326	Nižný Slavkov (Š)	scultetus	Anal. Scep. I, s. 449-450, č. VI; AO X, s. 274-275, č. 455.
pred 1331	Svinia (Š)	litterae loc. villae Šindliar secundum istius provincie consuetudinem videlicet Swyne	MOL DL 38 958
1331	Šindliar (Š)	litterae locationales	MOL DL 38 958
1331	Medzi Fričovcami a Širokým (Š)	inter villas Fričovce et Široké in quadam silva villam locare et plantare	MOL DL 40 594
1332- 1342	Sedlice (Š)	scultetus	Kellemesi Melczer okm., s. 34, č. 18
1332	Hanušovce nad Topľou (Š)	litterae locationales	Výsady I, s. 120-121, č. 144
1332	Hýľov (A)	quibusdam novis plantacionibus villicule renovando	MOL DL 40 620
1333	Hlinné (Z)	litterae locationales	MOL DL 2 794

1333	Široké (Š)	scultetus	AO XVII, s. 193, č. 434.
okolo 1334	Hrabkov (Š)	scultetus	DCS, s. 517-519, č. VI
1335	Fričovce (Š)	scultetia sive iudicium	CDH VIII/4, s. 128, č. XLII
1335	Široké (Š)	scultetus	CDHA III, s. 211, č. 149
1335	dolina Sopotnice (Š)	facultas villam fundandi iuxta fluvium Sopotnycha ulterius a plaga occidentali, ubicunque locus apertus pateretur	ŠA Levoča, Andrassy KH, F. 53, Nr. 5; Nr. 6 (z roku 1337).
1337	*Straňany (U)	solthyz	Sztáray okl. I, s. 129, č. LXXIV
1339	Uzovské Pekl'any (Š)	litterae locationales	DCS, s. 566-568, č. V
1344	Sedlice (Š)	scultetus	CDHA IV, s. 469-470, č. 283
1345	*Kystornochyna (Š)	scultetus	MOL DL 95 928
1346	Sedlice (Š)	scultetia	ŠA Prešov, Pobočka Bardejov, MMB, Nr. 65.
1346	Hrabkov (Š)	scultetus	ŠA Prešov, Pobočka Bardejov, MMB, Nr. 65.
1347	dolina Sopotnice (Š)	facultas villam locandi circa fluvium Stopotnycha a plaga occidentali	CDH IX/1, s. 559-560, č. 307
1348	*Dublafeu (Š)	villam congregare	CDHA V, s. 218, č. 106
1348	*Thopla (Š)	villam congregare	CDHA V, s. 218, č. 106
1349	Údol' (Š)	scultetia	ARKBŮ Spišská Kapitula, HM SpK, Capsa H, F. 12, Nr. 8
1349	Gerlachov (Š)	scultetus	MOL DL 68 895
1349	Lubotín (Š)	scultetus	MOL DL 68 894, 68 895
1349	Plaveč (Š)	scultetus	MOL DL 68 894, 68 895
1349	Orlov (Š)	scultetus	MOL DL 68 894, 68 895
1354	*Kyscornochna - Hannusuagasa (v okolí Kochanoviec) (Š)	scultetus	MOL 95 928
1355	*lokácia pri Čelovciach (Š)	litterae locationales	DCS, s. 568-570, č. VI
1355	*lokácia pri Sečovciach (Z)	locum ville iuxta fluvium Kryuapotok aperiri posse et debere postmodum hospitibus decorari	Zichy okm. II, s. 633-645, č. 478
1355	Nižný Orlík (Š)	villa de novo fundata	MOL DL 4 483

1355	Hankovce (Š)	scultetus	MOL DL 95 928
1355	Hanušovce nad Topľou (Š)	scultetus	DCS, s. 568-570, č. VI
1357	Lomné (Z)	scultetus	CDHA VI, s. 686, č. 410
1358	*Voľa (Š)	litterae locationales	DCS, s. 571-572, č. VII
1358	Orechová (U)	locatio villae	Sztáray okl. I, s. 304, č. CLXIV
1359	*Decheluagasa (Š)	villa de novo fundata	MOL DL 57 347, 64 054
1361	*Pelch (Š)	scultetus	ŠA Prešov, Uz U, Familiares, Nr. 288
1361	*Dechnen (Š)	scultetus	ŠA Prešov, Uz U, Familiares, Nr. 288
1363	Podhradík (Š)	villam locare iuxta fluvium Sebus	MOL DL 90 824
1363	Vranov (Z)	scultetus	MOL DL 5 191
1363	*Gereguuagasa (Z)	nova villa sub libertatibus adhuc gavisia iuxta fluvium Budrug	MOL DL 5 191
1363	Lomné (Z)	nova villa sub libertatibus adhuc gavisia iuxta fluvium Budrug	MOL DL 5 191
1363	*Urusuagasa (Rusíni) (Z)	nova villa sub libertatibus adhuc gavisia iuxta fluvium Budrug	MOL DL 5 191
1363	*Adamuagasa (Z)	nova villa sub libertatibus adhuc gavisia iuxta fluvium Budrug	MOL DL 5 191
1363	Valkov (Z)	nova villa sub libertatibus adhuc gavisia iuxta fluvium Budrug	MOL DL 5 191
1364	Kavečany (Š)	locatio villae	AMK, TA, A-Cassovia, Nr. 16
1365	Bardejov (Š)	advocatus	CDH IX/3, s. 508, č. 271; IVÁNYI, Bártfa, s. 4, č. 20
1366	Legnava (Š)	congregatio villae	DCS, s. 572-575, č. VIII
1366	Šambron (Š)	congregatio villae	DCS, s. 572-575, č. VIII
1366	Plaveč (Š)	sculteti castri Plauch	DCS, s. 572-575, č. VIII
1366	Andrejovka (Š)	scultetus	DCS, s. 572-575, č. VIII
1366	Plavnica (Š)	scultetus	DCS, s. 572-575, č. VIII
1366	Starina (Š)	scultetus	DCS, s. 572-575, č. VIII
1366	Orlov (Š)	scultetus	DCS, s. 572-575, č. VIII
1366	Bajerovce (Š)	scultetus	DCS, s. 572-575, č. VIII
1374	Tarnov (Š)	scultetus	CDH IX/4, s. 641, č. 369

1376	Bardejov (Š)	scultetus in vulgo woyth nuncupatus	Janota, Bardyjów, s. 144.
1382	Plavnica (Š)	scultetus	MOL DL 31 110
1387	Hrabské	sculteti	IVÁNYI, Bártfa, s. 6, č. 27.
1397	Plaveč (Š)	scultetus	Acta iudiciaria, s. 128, č. 2086
1409	Vranov (Z)	scultetus	MOL DL 9 500
1410	Tarnov (Š)	scultetia	RDSL I, s. 347-348, č. 808
1411	Sedlice (Š)	scultetia	IVÁNYI, Bártfa, s. 14, č. 64
1415	Kurima (Š)	scultetus	MOL DL 10 395; ŠA Prešov, Pobočka Bardejov, MMB, Nr. 77
1418	Lukavica (Š)	schultes	FEJÉRPATAKY, Szamadáskönyvei, s. 172a
1421	Vyšná Šebastová (Š)	scultetus	MOL DL 102 911. ZsO VIII, s. 38, č. 32.
1424	Dubovica	scultetus	ŠA Prešov, Pobočka Bardejov, MMB, Nr. 127.
1435	Gabolto (Š)	scholtis	FEJÉRPATAKY, Szamadáskönyvei, s. 413b.
1436	Hrabovec nad Laborcom (Z)	scultetus	SNA, Leles HM, Acta anni 1436
1439	Gabolto (Š)	scultetus	FEJÉRPATAKY, Szamadáskönyvei, s. 614.
1440	Hervartov (Š)	scultetus	FEJÉRPATAKY, Szamadáskönyvei, s. 510b.
1441	Gabolto (Š)	scultetus	FEJÉRPATAKY, Szamadáskönyvei, s. 616..
1444	Malcov (Š)	scultetus	FEJÉRPATAKY, Szamadáskönyvei, s. 596.
1444	Petrová	schultes	FEJÉRPATAKY, Szamadáskönyvei, s. 595.
1446	Chmel'ová (Š)	scultetus	Sroka, Dokumenty I, s. 116, č. 88
1447	Hermanovce nad Topľou (Š)	scultetus	ARKBÚ Spišská Kapitula, HM SpK, Capsa V, F. 2, Nr. 28
1447	Štefurov (Š)	scultetus	MOL DL 66 916

1449	Trnava pri Laborci (U)	scultetus	Sztáray okl. II, s. 444, č. CCCXV
1454	Staré (Z)	scultetus	Sztáray okl. II, s. 528-529, č. CCCLX
1454	*Stráňany (U)	scultetus	Sztáray okl. II, s. 513-530, č. CCCLX
1454	Veľký a Malý Jasenov (U)	scultetus	Sztáray okl. II, s. 513-530, č. CCCLX
1454	Vinné (U)	scultetus	Sztáray okl. II, s. 513-530, č. CCCLX
1454	Poruba pod Vihorlatom (U)	scultetus	Sztáray okl. II, s. 513-530, č. CCCLX
1454	Vyšné Remety (U)	scultetus	Sztáray okl. II, s. 513-530, č. CCCLX
1454	Orechová (U)	scultetus	Sztáray okl. II, s. 513-530, č. CCCLX
1454	Koromľa (Rusíni) (U)	scultetus / kenez !	Sztáray okl. II, s. 513-530, č. CCCLX
1454	Porúbka (U)	scultetus	Sztáray okl. II, s. 513-530, č. CCCLX
1454	Vojnatina (U)	scultetus	Sztáray okl. II, s. 513-530, č. CCCLX
1454	Porostov (U)	scultetus	Sztáray okl. II, s. 513-530, č. CCCLX
1454	Jastrabie (U)	scultetus	Sztáray okl. II, s. 513-530, č. CCCLX
1454	Šindliar (Š)	scultetus et iurati cives	MOL DL 25 210
1458	*Constantinifalua (Š)	scultetia	IVÁNYI, Bártfa, s. 160, č. 1023
1461	Richvald (Š)	scultetus	IVÁNYI, Bártfa, s. 207, č. 1350
1467	Dlhá Lúka (Š)	scultetus	IVÁNYI, Bártfa, s. 261, č. 1717
1467	Kurov (Š)	scultetus	Sroka, Dokumenty II, s. 117-118, č. 220
1472	Torysa (Š)	scultetus	IVÁNYI, Bártfa, s. 160, č. 1023
1472	Zborov (Š)	scultetus	Sroka, Dokumenty II, s. 150, č. 254
1474	Richvald (Š)	scultetus	ŠA Prešov, Pobočka Bardejov, MMB, Nr. 1960.
1475	Brezovica (Š)	scultetus	MOL DL 69 055

1479	Lipany (Š)	scultetus	IVÁNYI, Bártfa, s. 315, č. 2093
1479	Hanigovce (Š)	Hanygovszky szoltyss	Sroka, Dokumenty II, s. 191, č. 297
1482	Sveržov (Š)	scultetus	IVÁNYI, Bártfa, s. 332, č. 2219
1483	Gerlachov (Š)	scultetus	IVÁNYI, Bártfa, s. 343, 344, č. 2289, 2297
1483	Kružlov (Š)	scultetus	IVÁNYI, Bártfa, s. 343, 344, č. 2289, 2297
1485	Hanigovce (Š)	scultetus	IVÁNYI, Bártfa, s. 361, č. 2418
1487	Sveržov (Š)	scultetus	IVÁNYI, Bártfa, s. 387, č. 2585
1489	Remeniny (Š)	sculteti	IVÁNYI, Bártfa, s. 401, č. 2725
1489	Valkov (Š)	scultetus	IVÁNYI, Bártfa, s. 401, č. 2725
1489	Gabolto (Š)	scultetus	IVÁNYI, Bártfa, s. 402, č. 2730
1489	Torysa (Š)	scultetus	IVÁNYI, Bártfa, s. 401, č. 2725
1490	Mikulášová (Š)	scultetus	IVÁNYI, Bártfa, s. 406, č. 2766
1491	Tarnov (Š)	scultetus	Sroka, Dokumenty III, s. 185, č. 524.
1493	Banské (Z)	solthez	MOL DL 19 963
1493	Bystré (Š/Z)	solthez	MOL DL 19 963
1493	Bžany (Rusíni) (Z)	solthez	MOL DL 19 963
1493	Majerovce (Z)	scultetus	MOL DL 19 963
1493	Fiaš (Š/Z)	solthez	MOL DL 19 963
1495	Sveržov (Š)	scultetus	IVÁNYI, Bártfa, s. 471, 472, č. 3193, 3196
1495	Tarnov (Š)	scultetus	IVÁNYI, Bártfa, s. 471, č. 3193
1496	Sveržov (Š)	scultetus	IVÁNYI, Bártfa, s. 478, č. 3235
1497	Svrežov (Š)	scultetus	IVÁNYI, Bártfa, s. 492, č. 3333
1502	Kusín (U)	locus sessionalis wlgariter zoltyz vocatus	SNA, Leles HM, Prothocolum authenticum parvuum, fol. 147r

1503	*Czergo (Š)	scultetus	IVÁNYI, Eperies, s. 337, č. 886
1507	Bardejovská Nová Ves (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Andrejová (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Smilno (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Cernina (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Hrabovec (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Poliakovce (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Soboš (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Fijaš (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Šandal (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Okrúhle (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Komárov (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Radoma (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Gabolto (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Kurov (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7

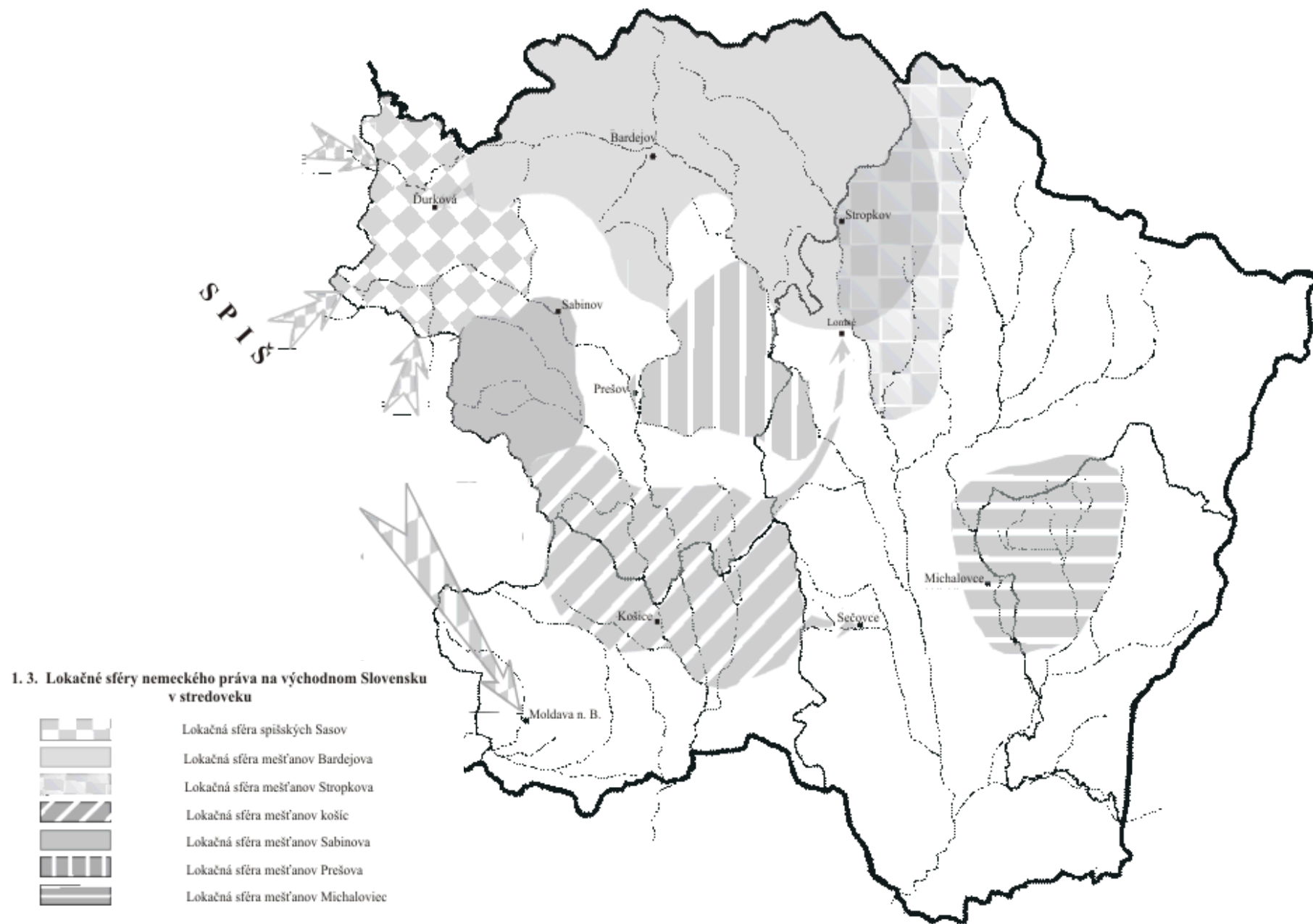
1507	Zborov (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Chmel'ová (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Mlynárovce (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Mikulášová (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Dlhá Lúka (Š)	scultetia desolata	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Stročín (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Mestisko (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Duplín (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Tisinec (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1507	Bokša (Š)	scultetus	Egyetemi Könyvtár Kézirattára Budapest, Litt. et ep. orig. Nr. 7
1510	Chmin. Jakobovany (Š)	scultetus	MOL DL 39 086
1512	Bystré (Š/Z)	scultetus	IVÁNYI, Eperies, s. 411, č. 1081
1512	Davidov (Z)	solthez	MOL DL 57 900
1512	Sačurov (Rusíni) (Z)	scultetus	MOL DL 57 900
1512	Hermanovce nad Topľou (Š)	solthez	MOL DL 57 900
1513	Okrúhle (Š)	scultetus	IVÁNYI, Eperies, s. 411, č. 1080
1518	Ruské Pekl'any (Š)	solthys	MOL DL 67 199
1519	Bajerovce (Š)	scultetia	MOL DL 69 115

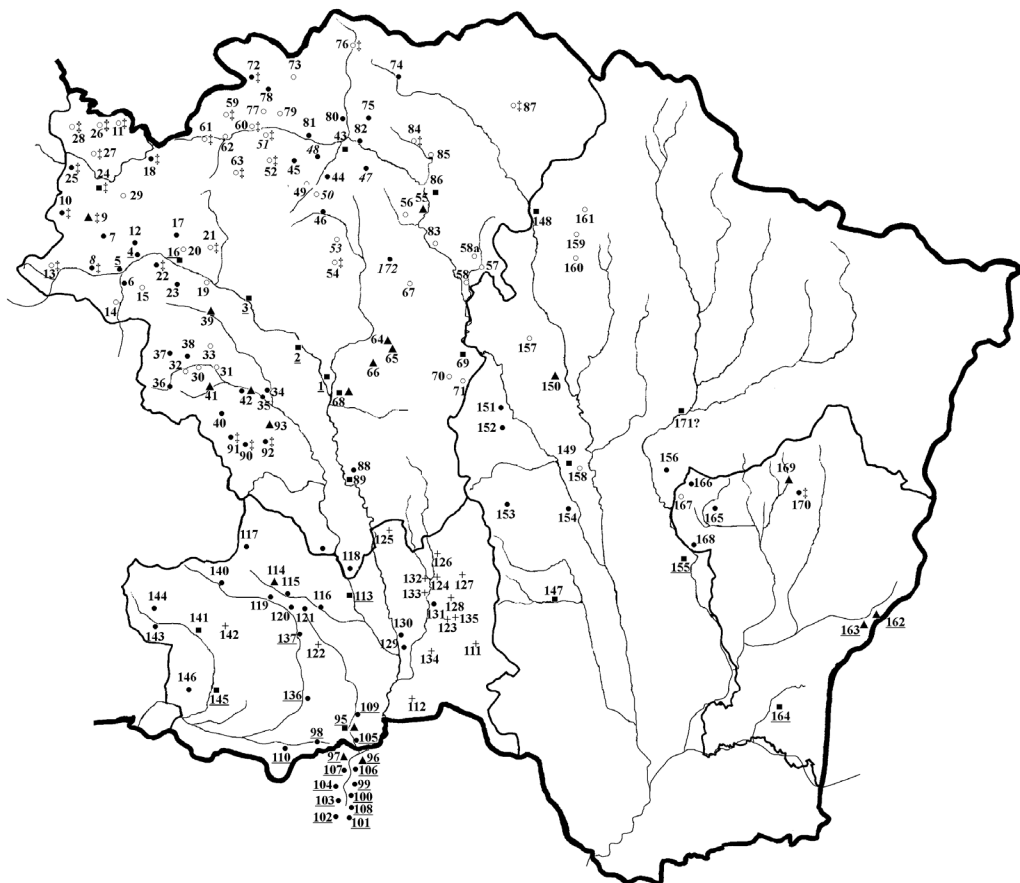
VIII. Odporúčaná literatúra

- BEŇKO, J.: Dedinská kolonizácia Horného Spiša na nemeckom práve (do polovice 14. storočia). Spiš 3-4, 1973, s. 36-43.
- BEŇKO, J.: K problematike osídľovania a doosídľovania Slovenska. In: Historický zborník 7, 1997, s. 31-32.
- BEŇKO, J.: Osídlenie severného Slovenska. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1985.
- BEŇKO, J.: Starý Turiec. Martin 1996.
- BERANEK, F., J.: Die deutsche Besiedlung des Preßburger Großgaus. München 1941.
- BRUCKNER, V.: Die Vergangenheit der Zipser Sachsen. Közlemények Szepesvármegyé multjából. XII., 1921, s. 3-34.
- Die Deutschen und ihr Mittelalter. Themen und Funktionen moderner Geschichtsbilder vom Mittelalter. Herausgegeben von G. Althoff. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1992.
- FEKETE NAGY, A.: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Budapest 1934.
- FLEISCHER, W.: Die deutschen Personennamen. Geschichte, Bildung und Bedeutung. Berlin: Akademie Verlag 1968.
- FÜGEDI, E.: "Németjogú" falvak települése a szlvák és német nyelvterületen. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Ed. Székely, Gy.). Budapest 1953, s. 225-239.
- FÜGEDI, E.: Das mittelalterliche Ungarn als Gastland. In: Die deutsche Ostsiedlung als Problem der Europäischen Geschichte. Sigmaringen 1974, s. 471-508.
- GÁČOVÁ, A.: Pôvod ustanovizne šoltýstva na Slovensku. Historický sborník III., 1945, s. 43-68
- Gebharts Handbuch der deutschen Geschichte. Erster Band. Völlig neu bearbeitet herausgegeben von Robert Holtzmann. Stuttgart-Berlin-Leipzig: Union Deutsche Verlagsgesellschaft 1930.
- GRAUS, František: Die Problematik der deutschen Ostsiedlung aus tschechischer Sicht. In: Die deutsche Ostsiedlung als Problem der Europäischen Geschichte. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag KG 1974, s. 31-78.
- GROTHER, H.: Das deutsche Volkstum der Slowakei in Vergangenheit und Gegenwart. Wiesbaden 1943.

- GROTHER, Hugo: Siebenhundert Jahre deutschen Lebens in der Zips. Ein illustriertes Quellen und Lesebuch zur Landes- und Volkskunde, Siedlungs- und Geistesgeschichte. Leipzig: Rohland und Berthold 1927.
- HANIKA, J.: Ostmitteldeutsch-bairische Volkstumsmischung im westkarpathischen Bergbaugesbiet. Münster in Westfalen 1933.
- HANIKA, J.: Siedlungsgeschichte und Lautgeographie des deutschen Haulandes in der Mittelslowakei. München 1952.
- HELBIG, H.: Die ungarische Gesetzgebung des 13. Jahrhunderts und die Deutschen. In: Die deutsche Ostsiedlung als Problem der Europäischen Geschichte. Sigmaringen 1974, s. 509-526.
- HORVÁTHOVÁ, M.: Nemci na Slovensku. Etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania. Komárno-Dunajská Streda 2002.
- HRABOVÁ, L.: K problému německé kolonizace ve střední Evropě. Sborník historický IX., 1962, s. 67-93.
- HÚŠČAVA, A.: Kolonizácia Liptova do konca XIV. storočia. Bratislava 1930, s. 14-15, 35-59.
- CHALOUPECKÝ, V.: Staré Slovensko. Spisy Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě III. Bratislava 1923
- IVÁNYI, B.: Das Deutschtum der Stadt Eperies im Mittelalter. In: Südostdeutsche Forschungen V, Heft 2/3 (oktober 1940). Hrsgb. von Fritz Valjavec, s. 361-402.
- JAVOŠOVÁ, E.: Hostia na Slovensku pred tatárskym vpádom. In: Historický časopis 46, 1998, 1, s. 3-11.
- KAINDL, R., F.: Die Ansiedlung der Deutschen in den Karpathenländern. Leipzig-Prag-Wien 1917.
- KAINDL, R., F.: Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern. II. Gotha 1907 (územia Slovenska sa týka kapitola s názvom: Deutsche Ansiedlungen im nordwestlichen Ungarn, s. 133 – 170).
- KÖBLER, G.: Historisches Lexikon der deutschen Länder. Die deutschen Territorien vom Mittelalter bis zur Gegenwart. München 1992.
- KÖRMENDY, A.: A soltész ("more scultetorum") telepített falvak a Szepességben (XIII.-XIV. sz.). In: Agrártörténeti szemle 1974, č. 3-4, s. 305-348.
- KÖRMENDY, A.: Kształtowanie się pojęcia "prawa niemieckiego" (ius Teutonicum) w Europie Środkowo-wschodniej. Przegląd historyczny LXXV, 1984, zes. 3, s. 481-492.
- KÖRMENDY, A.: Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchungen über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13. - 14. Jahrhundert. Poznań 1995.
- KRISTÓ, Gy.: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest: A Lucidus kiadó ügyvezetője 2003.
- KRIŽKO, P.: Nemecké osady na Slovensku. Slovenské pohľady 1882, 2, s. 113-120.
- KUBINYI, A.: Zur Frage der deutschen Siedlungen im mittleren teil des Königreichs Ungarn (1100-1541). In: Die deutsche Ostsiedlung als Problem der Europäischen Geschichte. Sigmaringen 1974, s. 457-566.
- KURAŠ, S.: Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi Małopolskich XI.-XV. wieku. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971.
- LASSLOB, I.: Deutsche Ortsnamen in der Slowakei mit den wichtigsten Gebirgs- und Flußnamen. Stuttgart 1974.
- LEHOTSKÁ, D.: Nemecká kolonizácia v Turci. Historický zborník. III., 1945, s. 1-42.
- MÁLYUSZ, E.: A középkori magyar nemzetiségi politika. In: Századok LXXIII, 1939, s. 257-294, 385-448.
- MAREK, Miloš: Postavenie hostov v stredovekom Uhorskom kráľovstve. In: Historický zborník 12, 2002, 1-2, s. 13-23.
- MAREK, Miloš: Cudzie etniká na stredovekom Slovensku. Martin, 2006.
- MAREK, M.: Saxones nostri de Scepus. K niektorým otázkam príchodu saských hostí a ich života na Spiši. In: Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša. Ved. Red. R. Gładkiewicz – M. Homza. Levoča – Wrocław 2003, s. 353-365.
- MAREK, M.: Slovanské etnonymá v toponymii stredovekého Uhorska. In: Studia historica Tyrnaviensia III, 2003, s. 65-87.
- Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918. Zost. R. Marsina. Martin 1984.
- Národnostný vývoj miest na Slovensku. Zost. R. Marsina. Martin 1984.
- PIIRAINEN, I. T.: Das Iglauer Bergrecht nach einer Handschrift aus Schemnitz. Heildelberg 1980.
- PIIRAINEN, I. T.: Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/ Schemnitz. Oulu 1986. Tenže: Das Recht der Spiš/Zips. I.-II. Oulu 1992.
- PIIRAINEN, I. T.: Das Stadt- und Bergrecht von Kremnica/Kremnitz. Heildelberg 1983.
- PIIRAINEN, I. T.: Das Stadtrechtsbuch von Sillein/Žilina. Berlin – New York 1972.
- PÖSS, O.: Karpatskí Nemci. Die Karpatendeutschen. Bratislava 2002.
- RÁBIK, V.: Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku. HČ 49, 2001, 1, s. 37-62.
- RÁBIK, V.: „Commorandi causa“. Príspevok k migrácii obyvateľstva na východnom Slovensku v procese doosídľovania na nemeckom práve. In: Studia historica Tyrnaviensia III, 2003, s. 167-191.
- RÁBIK, V.: Problematika výskumu nemeckého osídlenia Slovenska v stredoveku. In: Studia historica Tyrnaviensia II, 2002, s. 114-126.
- RATKOŠ, P.: Inštitúcia dedičného richtárstva a emancipácia mešťanstva. SLA XVI, 1981, 2, s. 7-31.
- RATKOŠ, P.: K otázke emfyteuzy na Slovensku. In: Historický časopis VIII, 1960, č. 1, s. 119-123.
- RATKOŠ, P.: Otázky vývoja slovenskej národnosti do začiatku 17. storočia. HČ 20, 1972, 1, s.19-63.

- RIEMER, R.: Die deutsche Ostkolonisation (unter besonderer Berücksichtigung Ungarns. München) 1991.
- SEDLÁK, Vincent: Zásahy do etnického zloženia staroslovenského historického areálu. In: XII. Medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov. Red. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, s. 239-268.
- SEDLÁK, V.: Začiatky nemeckého osídlenia bratislavského Záhoria. In: Historický časopis 41, 1993, 3, s. 233-243.
- SCHLESINGER, W.: Zur Problematik der Erforschung der deutschen Ostsiedlung. In: Die deutsche Ostsiedlung als Problem der Europäischen Geschichte. Sigmaringen 1974, s. 11 – 30.
- SCHÜNEMANN, K.: Die Deutschen in Ungarn bis zum XII. Jh. Leipzig 1923.
- SCHWARTNER, M.: De Scultetiis per Hungariam quondam obviis. Budae MDC-CCXV. JERŠOVÁ, M.: Žilinské právo na Slovensku. Príspevok k dejinám nemeckej kolonizácie. In: Sborník Matice slovenskej 15, 1937, s. 235-238.
- SOKOLOVSKÝ, L.: Správa stredovekej dediny na Slovensku. Bratislava: SAP 2002.
- ŠKULTĚTY, J.: Nemci na Slovensku. In: O Slovákoch I. Martin 1938, s. 324-349.
- ŠMILAUER, V.: Osídlení a národnostní ráz Spiše. Bratislava IX, 1935, č. 1-2, s. 168.
- ULIČNÝ F.: Dejiny osídlenia Šariša. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1990. ULIČNÝ Ferdinand: Dejiny osídlenia Užskej župy. Prešov: Filozofická fakulta v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafaríka v Košiciach 1995.
- ULIČNÝ Ferdinand: Dejiny osídlenia Zemplínskej župy. Michalovce: Zemplínska spoločnosť 2001.
- ULIČNÝ F.: Podiel Rusov, Rusínov na doosídľovaní Slovenska v stredoveku. In: Slavica Slovaca 28, 1993, 1-2, s. 21-29.
- ULIČNÝ, F.: Banské strediská na východnom Slovensku. In: Banské mestá na Slovensku. Zost. R. Marsina. Martin: Vydavateľstvo Osveta 1990, s. 171-181.
- VARSÍK, B.: K sociálnym a národnostným bojom na Slovensku v stredoveku. Zo slovenského stredoveku. Bratislava 1972, s. 301-343.
- VARSÍK, B.: Národnostné zmeny v minulosti na Slovensku sa ich odraz v miestnych názvoch. Zo slovenského stredoveku. Bratislava 1972, s. 139-145.
- VARSÍK, B.: Nemecká kolonizácia na území Bratislavskej stolice v 13.-14. storočí. In: Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku. Bratislava 1984, s. 89-151.
- VARSÍK, B.: Osídlenie Košickej kotliny. I.-III. Bratislava 1964 – 1977.
- VARSÍK, B.: Vznik a rozvoj miest na Slovensku v 13. a 14. stor. Historický časopis (ďalej HČ) 6, 1958, 2, s. 169-201.
- Vývoj správy miest na Slovensku. Zost. R. Marsina. Martin 1984.
- WEINELT, V.: Die mittelalterliche deutsche kanzleisprache in der Slowakei. Brunn-Leipzig 1938.
- WEINELT, V.: Die untergangene Deutschumsgruppe der Liptau. Südostdeutsche Forschungen III., 1938, s. 335-351.
- WINTER, E.: Die Entwicklung des Deutschtums in der Slowakei und in Karpathorussland. In: Die Deutschen in der Slowakei und in Karpathorussland. Münster in Westfalen 1926, s. 5-18.
- ZIMMERMANN, H.: Hospites Theutonici. Rechtsproblem der deutschen Südosiedlung. In: Siebenbürgen und seine hospites Teutonici. (zost. K. Gündisch). Weimar – Wien – Köln 1996.
- ŽUDEL, J.: Hustota osídlenia Slovenska v neskorom stredoveku. In: Archaeologia historica 18, 1993, s. 81-85.
- ŽUDEL, Juraj: Veľkosť sídel na Slovensku v 1. polovici 15. storočia. In: Geografický časopis 42, 1990, 2, s. 134-144.
- ŽUDEL, Juraj: Vývoj osídlenia Slovenska od počiatkov valašskej kolonizácie do konca stredoveku. In: Archaeologia historica 13, 1988, s. 7-17.
- ŽUDEL, Juraj: Zmeny v štruktúre osídlenia Východoslovenskej nížiny od začiatku 15. storočia do konca stredoveku. In: Geografický časopis 42, 1990, 1, s. 74-90.

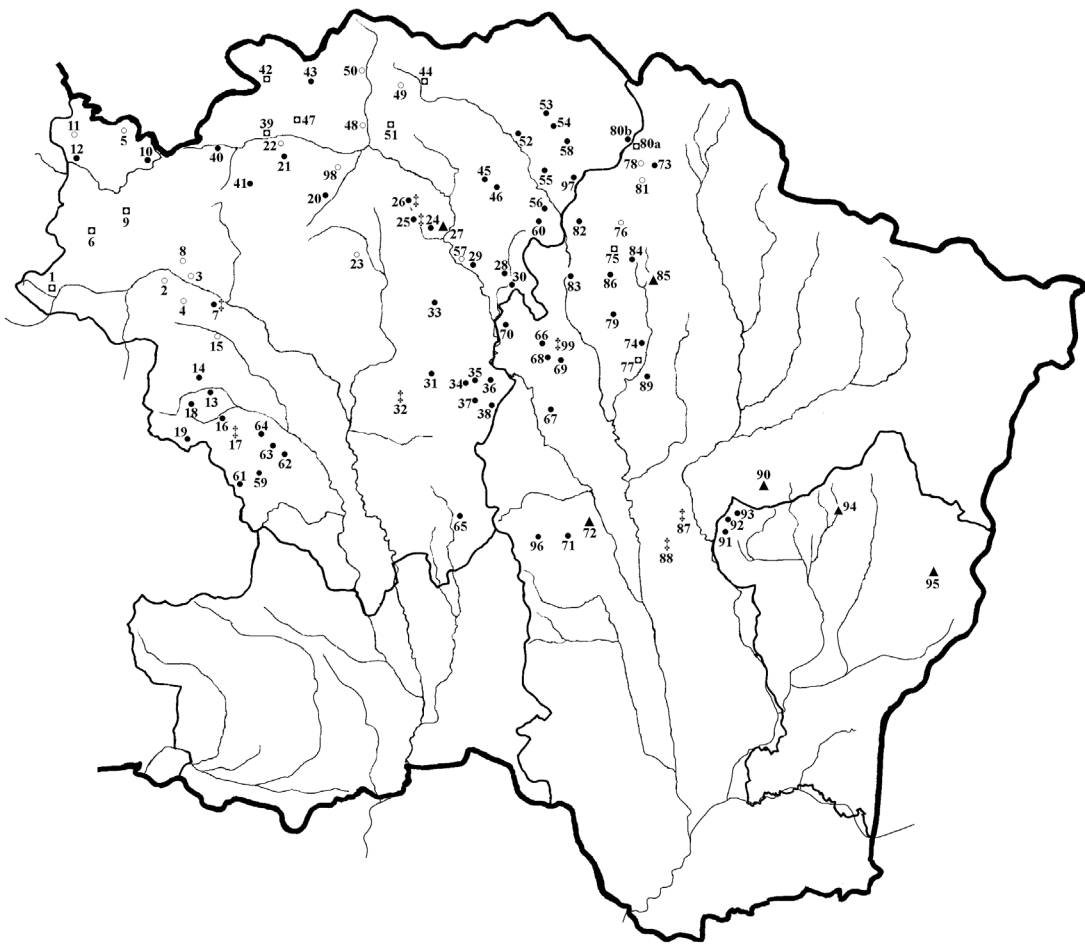
2. Sídla Nemcov na východnom Slovensku v stredoveku Legenda:

- – sídlo s prítomnosťou nemeckého obyvateľstva doloženou prameňmi
- – sídlo, v ktorom pramene dokladajú len prítomnosť lokátora a dedičného richtára s nemeckou národnosťou
- ▲ – mestské sídlo (civitas, oppidum)
- – etnický názov podľa nemeckej národnosti obyvateľstva, príp. lokátora
- + – prítomnosť nemeckého obyvateľstva doložená len prameňmi zo 16. stor.
- ‡ – sídlo bolo v 15. a 16. stor. dosídlené valašským a rusínskym obyvateľstvom
- 11 – nemecké osídlenie z 11. – 13. stor.
- 11 – nemecké osídlenie zo 14. stor.
- 11 – nemecké osídlenie z 15. stor.

Pozn. Zoznam sídel na mape uvádzame v prílohe

Zoznam sídel k mape 2: 1 Prešov; 2 Sabinov; 3 Veľký Šariš; 4 Torysa; 5 Brezovica; 6 Brezovička; 7 Krásna Lúka; 8 Tichý Potok; 9 Bajerovce; 10 *Šambron; 11 Legnava; 12 Olšov; 13 Blažov; 14 Nižný Slavkov; 15 Vysoká; 16 Lipany; 17 Kamenica; 18 Čirč; 19 Jakubova Vola; 20 *Harčár (Hrnčiar); 21 *Hanigovce; 22 *Dačov; 23 Dubovica; 24 Plaveč; 25 Plavnica; 26 Starina; 27 Údol; 28 *Matysová; 29 Ďurková; 30 Hendrichovce; 31 Bertotovce; 32 Fričovce; 33 Hermanovce; 34 Svinia; 35 Chminianska N. Ves; 36 Široké; 37 Šindliar; 38 Štefanovce; 39 Uzovské Pekľany (Némétfalva); 40 Hrabkov; 41 Chminianske (Nemecké) Jakubovany; 42 Chmiňany (Šváby); 43 Bardejov; 44 Kľušov; 45 Richvald; 46 Hertník; 47 Lukavica; 48 Miháľov; 49 Hervartov; 50 Šiba; 51 Kružľov; 52 Bogliarka; 53 Fričkovce; 54 Geraltov; 55 Nemcovce; 56 Hankovce; 57 Francovce; 58 Giraltovce; 58a Valkovce; 59 Hrabské; 60 Gerlachov; 61 Lenartov; 62 Malcov; 63 Venecia (Adriánvágása); 64 Nemcovce; 65 *Nemecká Lada; 66 Vyšná Šebastová; 67 Želmanovce; 68 Solivar - Šváby; 69 Hanušovce n. Topľou; 70 Petrovce; 71 Hermanovce n. Topľou; 72 Petrová; 73 Čigelka; 74 Mikulášová; 75 Andrejová; 76 Becherov; 77 Kurov; 78 Gaboltov; 79 Sveržov; 80 Dlhá Lúka; 81 Mokroluh; 82 Bardejovská N. Ves; 83 Štefurov; 84 Hažlín; 85 Ortuťová; 86 Kurima; 87 Kružľová; 88 *Zidov Potok; 89 Drienov; 90 Miklušovce; 91 Klenov; 92 Sedlice; 93 Bajerov; 94 Kavečany; 95 Kechnec; 96 Tornynosnémeti (dnes v Maďarsku); 97 Hidasnémeti (dnes v Maďarsku); 98 Perín; 99 Gönc (dnes v Maďarsku); 100 Göncruszka (dnes v Maďarsku); 101 Viszoly (dnes v Maďarsku); 102 Egyházassvizzoly (dnes v Maďarsku); 103 Céce (dnes v Maďarsku); 104 Felsődobcsa (dnes v Maďarsku); 105 Milhost; 106 Zsujta (dnes v Maďarsku); 107 Hernádvecse (dnes v Maďarsku); 108 Vilmány (dnes v Maďarsku); 109 Seňa; 110 Buzica; 111 Slanec; 112 Skároš; 113 Košice; 114 N. Klátov; 115 V. Klátov; 116 Myslava; 117 Košická Belá; 118 Ťahanovce; 119 Hýľov; 120 Bukovec; 121 Baška; 122 Poľov; 123 Bohdanovce; 124 Bidovce; 125 Kráľovce; 126 Čakanovce; 127 Svinica; 128 Ďurkov; 129 Krásna n. Hornádom; 130 *Lebeň (dnes majer v obci Vyš. Opátske); 131 Byster; 132 Koš. Olšany; 133 Zdoba; 134 Niž. Hutka; 135 Garbovce (dnes m. č. Bohdanoviec); 136 Veľká Ida; 137 Malá Ida; 140 Zlatá Idka; 141 Jasov; 142 Rudník; 143 N. Medzev; 144 V. Medzev; 145 Moldava n. Bodvou; 146 Drienovec; 147 Sečovce; 148 Stropkov; 149 Vranov n. Topľou; 150 *Nemecký Kaňov (splynul s Kvakovcami); 151 Hlinné; 152 Rudlov; 153 Banské; 154 Sačurov; 155 Michalovce; 156 Staré; 157 Detrič; 158 *Hencovce; 159 Kolbovce; 160 *Krišthelugasa (Krišľovce); 161 Korunková (Pucák); 162 V. Nemecké; 163 N. Nemecké; 164 Veľké Kapušany; 165 Vinné; 166 Trnava n. Laborcom; 167 *Henclovce; 168 Stráňany (dnes m. č. Michaloviec); 169 Poruba p. Vihorlatom; 170 Vyšné Remety; 171 Humenné; 172 Buclovany.

Na mape nie sú vyznačené tieto sídla: *Šarišská župa*: *Paschinhaus (m. n. Lačnov pri Krivanoch); *Phiferhaus; *Wernelugasa; *Pelch; *Dechnen; *Sendukuugasa; *Ludisdorf (Villa Ludovici); Ulrichugasa; *Herman; *Hannusugasa (Kyschornochina); *Hennugugasa; Deccheluugasa; *Kunchuluugasa (pri Zlatom); *Brezoua; *Petholthfalu; *Fulketshau; *Kuncheluugasa; *Detrichuugasa; *Košičany (Kiscassa); *Endreuugasa. *Zemplínska župa*: *Gereguruugasa; *Chenkerhaus; *Ipuugasa; *Alberthuugasa (pri Sečovciach). *Užská župa*: *Alberthuugasa (pri Veľ. Kapušanoch).

Zoznam sídel k mape 3: 1 Blažov; 2 Dačov; 3 *Petrovenec; 4 Dubovica; 5 Legnava; 6 Bajerovce; 7 Jakubova Vola; 8 *Harčár; 9 Ďurková; 10 Andrejovka; 11 *Matysová; 12 *Hajtovka; 13 Hendrichovce; 14 Štefanovce; 15 Uzovské Pekľany; 16 Cminianske Jakubovany; 17 *Voľa/Volica; 18 *Sendukuagasa; 19 *Corlathuagasa (m. n. Pohlodov, k. ú. Víťaz); 20 Hervartov; 21 Krivé; 22 Kružľov; 23 Fričkovce; 24 Hankovce; 25 Nižná Voľa; 26 Vyšná Voľa; 27 Porúbka; 28 Matovce; 29 Valkovce; 30 Francovce; 31 Šarišská Poruba; 32 Podhradík; 33 Želmanovce; 34 Pavlovce; 35 *Hennuguagasa; 36 Hanušovce n. Topľou; 37 Petrovce; 38 Hermanovce n. Topľou; 39 Gerlachov; 40 Lenartov; 41 *Adrianuagasa-Venecia; 42 Petrová; 43 Cígelka; 44 Mikulášová; 45 Mlynárovce; 46 Beňadikovce; 47 *Kunchuluagasa (Kunczelshaw); 48 Dlhá Lúka; 49 Smilno; 50 Chmeľová; 51 Andrejová; 52 Nižný Orlík; 53 Kružľová; 54 Ladamírová; 55 Nová Polianka; 56 Bokša; 57 Štefurov; 58 Vagrinec; 59 Miklušovce; 60 *Kencheluagasa; 61 *Detrichuagasa; 62 Bajerov; 63 Žipov; 64 Ondrašovce; 65 Červenica; 66 Matiaška; 67 Petkovce; 68 Vavrinec; 69 Detrik; 70 Mičakovce; 71 Davidov; 72 Kamenná Poruba; 73 Havaj; 74 Ďapalovce; 75 Kolbovce; 76 Korunková (Pucák); 77 Košarovce; 78 Makovce; 79 Piskorovce; 80a Veľké Staškovce; 80b Malé Staškovce; 81 Veľkrop; 82 Vojtovce; 83 Miňovce; 84 Jakušovce; 85 Poruba; 86 *Krišľovce; 87 Voľa, 88 *Volica; 89 Víťazovce; 90 Porúbka; 91 *Henclovce (Henseluagasa); 92 *Lachlouagasa; 93 *Veresuagasa; 94 Poruba p. Vihorlatom; 95 Porúbka; 96 Banské; 97 Vyškovce; 98 Michal'ov; 99 *Urusuagasa (Ruská Voľa).

Na mape nie sú vyznačené tieto sídla: *Šarišská župa*: *Phiferhau; *Wyuagasa; *Šlemov (ch. n., k. ú. Brezovička); *Lazlouagasa; *Istvanuagasa –Szcepan; *Werneluagasa; *Jordanuagasa; *Ulrichuagasa; *Hannusuagasa (Kyschornochina); *Peztuchua-gasa (Petrec); *Polyakuagasa; *Deccheluagasa; *Fenyueagasa; *Fulketshau. *Zemplínska župa*: *Alberthuagasa (v okolí Sečoviec); *Petrusuagasa (v okolí Sečoviec); *Mateuagasa; *Gereguuagasa; *Adamuagasa; *Chenkerhau; *Ipuagasa; *Istuanuagasa. *Užská župa*: *Alberthuagasa (v okolí Veľ. Kapušian); *Kysporubka.

Doc. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.

**Kapitoly z dejín osídlenia Slovenska v stredoveku I.
Nemecké osídlenie 1. (Východné Slovensko)**

Vysokoškolský učebný text

Vydanie: prvé

Vydavateľ:

Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Hornopotočná 23, 918 43 Trnava

Tel.: +421 33 5939303

historia@truni.sk, fff.truni.sk

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012

© Doc. PhDr. Vladimír Rábik, PhD., 2012

ISBN 978-80-8082-555-3